

پوری چوکری حق جی گو لا

[Adventures of the Brown Girl In Her Search for God]

از:

علامہ آء. آء. قاضی

ایلسا قاضی

پوري چوکري حق جي گولا

[Adventures of the Brown Girl In Her Search for God]

از:

علام آء. آء. قاضي

ع

ایلسا قاضي

●

مترجم:

سومار علی سورو

سندي ادبي پورا

ڄامشورو/ حيدرآباد سنڌ

ع ١٩٨٤

چاہو پھر یون

۱۹۸۶/۰۶/۱۴

تعداد ۲۰۰۰

[سندي ادبي بورڊ جا حق ۽ واسطه قائم]

قيمهت:

(آچو ڪاغڏ ۲۰۰ رپيا ۽ سادو ڪاغڏ ۲۰۰ رپيا)

Bhori Chokri Huq Jay Gola Meen: (Adventures of the Brown Girl In her search for God).

(Companion to the Black Girl of Mr. Bernard Shaw).
Written by: Mr. & Mrs. I.I. Kazi

Translated from English into Sindhi by: Soomar Ali
Soomro.

Published by: The Sindhi Adabi Board,
Jamshoro/Hyderabad Sind, Pakistan.

First Edition: 1986, 2000 Copies

هي گ ڪتاب مبيان اللئه پهجائی یوسف زئی منتیجر سندي ادبي بورڊ
پرنشنگ ہریس حیدرآباد سنڌ چاپيو ۽ محمد حسین ترڪ، سیکریتري
سندي ادبي بورڊ ان کي چهاڻي هٿو ڪيو.

ڏاشر طوفان په چار لفظ

برنادشا هڪ ڪتاب ”ڪاري چوڪري خدا جي ڳولا“^۱ لکيو هو، جيڪو انگلستان ^۲ ۱۹۳۲ء شایع ٿيو هو.

مرحوم علامه آء، آء، قاضي صاحب ۾ مرحوم، سمز اپلسا
قاضي صاحب جن انهيءُ برنادشا جي ڪتاب جي جواب ^۳ هي
ڪتاب ”پوري چوڪري حق جي ڳولا“^۴ لکيو هو، جنهن ^۵
هڻن اسلامي نقطه نظر پيش ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي هي.
اصل ڪتاب انگرزي ^۶ هو، جيڪو انگلستان ^۷ ۱۹۳۳ء
شایع ٿيو هو. سندوي ادبی بورڊ طوفان انهيءُ ڪتاب جا به
ايدبیشن ^۸ ۱۹۶۸ء ^۹ پيو ۱۹۷۹ء ^{۱۰} شایع ٿيا هئا.

انهيءُ ساڳهي ڪتاب جو سندوي ترجمو هيٺر سندوي ادبی
بورڊ طوفان شایع ٿي رهيو آهي، جيڪو پڙهندڙن جي
هئن ^{۱۱} آهي.

اميدهي ڪجي ته اسان جا سندوي پڙهندڙ پائر هن
ڪتاب مان گهشي ^{۱۲} گھتو نيسڀاب ٿيڏا.

خادِ العلم

(محمد حسين ترڪ)

سڪريپٽ

سندوي ادبی بورڊ
ڄامشورو،

ڄامشورو حيدرآباد (سند) پاڪستان

- ۸ جمادي الاول ۱۴۰۶ھجري

مطابق ۱۹ - جنوري ۱۹۸۶ء

تعارف

”پوري چوکري حق جي گولا“ نالي هيءه كتاب،
جيئن ان جي ذيلي عنوان مان ظاهر تي رهيو آهي، سو
”كاري چوکري، خدا جي گولا“، كتاب جو جوزي دار
آهي، جيڪو ”بر نارد شا“ جو لـڪيل آهي، هن كتاب کي
انهيءه سان گڏي ٻڙهن گهرجي.

هيءه كتاب، جيڪو ”مسٽر شا“ جي آنهيءه كتاب جو،
هڪ مسلمان مفكري جي طرفان جواب آهي، جيڪو سڀ ڪان
اول ”ڪانسيبل اُندب ڪمپني لميٽيد (لندن) طرفان“ ”كاري
چوڪريءه جا خدا جي گولا“ ڏاڪڙا جي نالي سان سنم
1932ء جي آخر ڏينهن هـ شائع ڪيو ويو هو. ان ڪان پوءِ،
وري آهوئي ڪتاب پينگشن بـڪس لميٽيد طرفان ”كاري
چوڪري خدا جي گولا“ جي مختصر نالي سان شائع ڪيو
ويو آهي، هـ سانئي ڪجهه، پيون ندييون ڪهائيون هـ شامل
ڪيل آهن، مسٽر ۽ مسز آء. آء. قاضيءه ”پوري چوڪريءه
جا ڏاڪڙا“، سن 1933ء ”مسٽر شا“ جي ڪتاب جي جواب
هـ شائع ڪيو.

(۱)

هن ڪتاب کي صحيح نموني هـ سمجھئن لاء ضروري
آهي ته مسٽر شا جي ڪتاب هـ ڪن مذھبي عقیدن هـ رسمن
جي جائز. هئن متعلق، سندس ڪتاب هـ بيان ڪيل آنهيءه عام
دليل جو حوالو ڏنو ويچي، جن کي انسان ذات جي عالمي
عقيدي هـ عمل طرفان تقدس هـ احترام ڏنو ويچي آهي.
مسٽر شا تي نسلی ”ارتقا“ واري نظربي جو اثر ٿيل هيو،

جهڙيءَ طرح آهو لنهيءَ موضوع جي ليڪڪن طرفان ويٺين صديءَ جي اوئلي سالن هه پيش ڪيو ويندو هه، هه درحقیقت هن جي وڌي هه وڌي درامي ڪتاب "مشتوسيلاه ڏانهن موت" (١٩٢٤) جي نظربي جو بنيداڻي سندس ذهن هه هڪ اهڙي مكتبه فڪر جي پيداوار هو، جنهن کي "تخليقي ارتقا" جي نالي سان سڏجي ٿو، هن جو ان ڪان اڳيون ڇرامون "مئن ائند سپرمن" (١٩٠٣-١٩٠١ع) زندگيءَ جي اهڙي فلاسفه جي عڪاسي ڪري رهيو هو، جيڪو آنهيءَ فلسفه سان تڪراجي رهيو هو، جنهن جي ڏارون (Darwin) جي عقیدتمندن حمايت ڪئي هي. انهن ٻن متضاد نظرین، يعني ڏارون جي نظربي جي حاميin ۽ تخليقي ارتقاء جي درميان جيڪو فرق هو، سو مختصر طور هن طرح سان بيان ڪري سگهجي ٿو: ڏارون جي نئون عقیدتمندن جو عقيدو اهو هو ته ڪائناں جي هيءَ ارتقاء هن ڳالهه، هه ڪشيin وانگر هلي رهي آهي، جو هڪ صينف محض "اتفاقي" تبديليءَ جي ذريعي جوايي عمل جو آله يا اوزار پيدا ڪري ٿي، جيڪو ان کي اتفاقي طور پنهنجي پسگردائيءَ جي ضرورتن لاءَ بهتر طرقي سان پاڻ کي تبديل ڪري سگھن جي قيوت ڏيئي ٿو ۽ ان طرح ان کي پنهنجي بقا کي برقرار رکي سگھن جهڙو بنائي ٿو. انهيءَ نقطءِ نگاه، ڪان انساني بهتری ۽ اصلاح، مثال طور "ڪنهن بي مقصد حادثي جو ڪم آهي، جيڪو حادثن جي سراسري تعداد جي اصول تحت، ڪنهن ٻئي وڌيڪ بي مقصد حادثي جي هئان ڪنهن نه، ڪنهن وقت ميسارجي وڃي ٿو" پر انهن ماڻهن جي مطابق، جن جو "تخليقي ارتقا" جي نظربي هه عقideo آهي، اها قوت، جيڪا ارتقا کي پيدا ڪري ٿي، سا تخليقي آهي، يعني آها قوت پنهنجي ضرورت جي پختگيءَ ذريعي، شدت جي هڪ خاص درجي يا مقام وٽ بهچي، نئون مسلسلو پيدا ڪري سگهي ٿي ۽ درحقیقت پيدا ڪري ٿي، جنهن سان اهو تخليق

“ تنظیم کري ٿي ”، مسٽر شا جي بقول، ”جیڪڏهن بار ڪشندڙ پهلوان هڪ ورزشي ۽ جسماني مقابلي جي وقتی ضرورت ۽ خسيس مقصد خاطر، هڪ پڻو سامهون آئي سگهي ٿو، تم ٻوءِ هي خيال ڪرڻ بلڪل معقول ٿيند و تم، اهڙوئي ضرورتمڻ ۽ سنجيده فيلسوف ۽ مفكر ضرورت پوري ڪرڻ لاءِ هڪ دماغ کي وجود ه آئي سگهي ٿو، ٻنهي حالتن ۾ قوت جا، هڪ خاص مقصد ۽ ضرورت خاطر، مختلف رخ آهن، تخليق اسان کي ڏٻڪاري ٿي تم قوت جو اهڙو رخ هر قسم جا ڪم ڪري ٿو: مشلاً، ُپيرين کي سُو سُو ننگون مهيا ڪري ٿو، ۽ موجيءَ کي وري هڪ به ننگ کان محروم ڪري صاف ڪري چڏي ٿو، ڏرتيءَ تي گھمندڙن جون ضرورتون پوريون ڪرڻ لاءِ ننگون ۽ ٻنهون ناهي ٿو، سمند وارن لاءِ ڪلماون ۽ ڪنڊا يا ڪڀڙايون ذي ٿو، کير پيياريندڙ جانورن کي سندن پچڙن کي بيت اندر، ۽ پسکين کي وري پيت کان باهر (آني ه) ٻچن کي بالع جي قوت ڏي ٿو، مطلب تم اسان کي ٻنهنجي حرڪت قائم رکڻ ۽ ٻنهنجن ذريعن ۽ وسيلن کي وڌائڻ لاءِ ڪنهن ه، قسم جي جسماني تركيب جي چونڊ ڪرڻ جي آچ ڪري ٿو، ”هن جي ڪتاب ”مئو سيلاده ڏانهن موت“ جو مهاڪ ڏسو). مسٽر شا جڏهن تخليري ارتقا جو اهو نظريو، مذهب سان لاڳو ڪري ٿو، تڏهن سندس اهو عمل هن کي اهڙن نتيجهن تي پهچائي ٿو، جيڪي مذهب جي هزارن سالن جي قديم نظام کي، جيئن ان تي روایتي طور عقيدو ۽ ايمان رکيل آهي، نفتر ۽ بد ناموسيءَ جي دائمي اندر آئي ٿو، مطلب تم مسٽر بر ناردا شا جي تخليق ڪيل ”ڪاري چو ڪري“، ٻنهنجن ڏكن ڏاڪون جي آخر، هن نا آميديءَ واري نتيجي تي پهچي ٿي تم مذهب عقيدي تحت قائم ڪيل ديني ادارا ۽ اهو مذهب جنهن جي آهي پيداوار آهن، نامعقول آهي، ۽ جيتوئيڪ هن جي ملاقات، سندس مهم جوئي جي دوران دنيا جي ذري گهٽ سپني

وڏن مذهبن جي بانيں سان ٿئي ٿي، هر ان هوندي به هن جي نگاهن هر انهن مان ڪنهن هڪ جي تعلیم به ڪارگر ڪانهه، درحقیقت، هن ڪان سپني تي ٺولی ڪراڻي وڃي ٿي.

آخر ڪار، هوءه هڪ اهڙي باغ هر وڃي، مالهه جي زندگي اختيار ڪري ويهي ٿي، جنهن کي ”هڪ اهڙو جهانديه پورسن شخص ٻوکي رهيو هو، جنهن جـون اکيون اهڙيون خيرت انگيز هيون، جو هن جو سچو منهن اکيون ٿي اکيون نظر اچي رهيو هيون، هن جو نڪ اهڙو دلچسپ هو، جو هن جو سچو منهن فقط نڪ ٿي نڪ نظر اچي رهيو هو، هن جو وات اهڙي سواد جو شيطاني مظاہر و ڪري رهيو هو، جو هن جو سچو منهن فقط وات ٿي وات نظر اچي رهيو هو، تان جو ڪاري چو ڪريء انهن ٿنهي ان ڦنهڪندڙ ڳالهين کي، هيء فيصلو ڪري هڪهي سان مطابقت ڏني تـس هـن جـو منهن مجموعي طور سچو عقل ٿي عقل هو، مسـئـرـشاـجيـڪـتابـهو، ڪاري چو ڪريء ۽ لـنهـيء ٻـوـڙـهيـ شخصـجيـ درـمـيانـ هلـيلـ گـفتـگـوـ جـوـ هيـثـيـونـ رـڪـارـڊـ موجودـآـهيـ، جـنهـنـ لـاءـ چـشيـ سـگـهـجيـ ٿـوـ تـهـ اـهاـ گـفتـگـوـ، خـداـ جـيـ ڪـولاـ جـيـ قـدرـ وـقيـمتـ جـيـ مـتـعـلـقـ، مـسـئـرـشاـجيـ تـعلـيمـ جـيـ جـوـهـرـ جـيـ عـلامـتـ آـهيـ:

”اندر هلي اج“، ٻوڙهي شخص چـيءـو، ”مون ڪـافيـ گـهـشيـ سـوـجـ وـيـچـارـ ڪـانـ پـوـءـ ڏـڻـوـ آـهيـ تمـ خـداـ جـيـ ڪـولاـ ڪـرـڻـ جـيـ بـهـترـينـ جاءـ، هـڪـ باـغـ هـرـ آـهيـ. تـونـ هـنـ جـيـ ڪـولاـ ڪـرـڻـ لـاءـ هـنـ هـنـ ڏـنـ تـيـ ڪـوـتـائـيـ ڪـريـ سـگـهـيـنـ ٿـيـ.“

”خـداـ جـيـ ڪـولاـ ڪـرـڻـ مـتـعـلـقـ، منهـنجـوـ ڪـوـ لـاهـوـ خـيـالـ ڪـونـهيـ“، ڪـاريـ چـوـ ڪـريـءـ نـاـمـيدـ ٿـيـ چـيوـ، ”نوـهـانـ جـيـ مـهـرـ بـانـيـ، آـهيـ اـڳـتـيـ وـينـدـيسـ.“

”تمـ پـوءـ چـاـ، تـنهـنجـيـ خـيـالـ، جـيـئـنـ تـونـ انـ ڪـيـ مـذـيـنـ ٿـيـ“، توـكـيـ انـ تـائـيـنـ پـهـجاـيوـ آـهيـ؟“

”نه“، کاري چوکريءَ بيهندي چيو، ”آخ ائين
نه تي چشي سگهان ته آن ائين ڪيو آهي. پر مون کي توهان جو
خيال پسند ڪونهي.“

”گهشن ئي اهرن ماڻهن، جن خدا کي گولي لڏو آهي،
کيس لهن کان پوءِ پسند نم ڪيو آهي ۽ آنهن پنهنجي باقي
زندگي هن کان دور ڀڇن هر گذاري آهي. پلا ائين چو ئي
سمجهين تم تون هن کي پسند ڪند ڙينه؟“

”مون کي خبر ڪانهي“، کاري چوکريءَ چيو،
”پر هڪ مبلغ وٽ نظم جي هڪ سٽ آهي، جنهن هر چيل
آهي تم جڏهن اسان کي اعليٰ ترين هستي نظر اچي“ تڏهن
اسان کي گهرجي ته ساُس مجت ڪريون.“

”آهو شاعر ڪو احمق هو، پورهي شخص چيو، اسين
ان کان نفوت ڪندا آهيون، ان کي صلاب تي چاڙهنداء آهيون،
کيس زهر ڏيشي ماريندا آهيون ۽ هن کي زنجير سان ٿيءَ،
ٻڌي جيڻو جلاندنداء آهيون. مون پنهنجي سڄي زندگيءَ جي
دوران پنهنجي نڌيڙي نموني هر خدا جو ڪم ڪرڻ جي
ڪوشش ڪئي آهي، ۽ سندس دشمنن کي پنهنجي مٿان ڪيلع
جو سبق سڀاريو آهي، پر جيڪڏهن تون مون کي چوندين ۽ تم
”خدا رستو وئيو پيو اجي تم آخ جيڪر ڪئي جي ڪنهن
قريب ترين پير هر گھڙي وڃان، ۽ تيسين ساه، ڪشم جي جرئت
نم ڪريان جيسين هو اتان لنگهي نه وڃي. ڇاڪاڻ ته جيڪڏهن
هو مون کي ڏسي وئي يا منهجي بوءِ سنگهي وجهي ته پوءِ ڇا،
هو منهجي مٿان پنهنجو پير رکي چيوانئي نه ڇڏيندو، جيڻن
آخ جيڪر ڪنهن نڌيڙي زهريلي چيز کي چيوانئي ماري وجها،
جيڪا منهنجا حڪم نه، مجيئندي هجي ها؟ انهن ويچارن کي،
جيڪي هن طرح دانهون ڪندا خدا جي پبيان ڊوڙن ٿا، تم
”ڪاهن مون کي معلوم هجي ته، آخ کيس گولي سگهندس“،
پنهنجي متعلق تمام ڪو وڏو خيال هوندو، جو اهي ائين

(٦)

”سنهن تا ته سندس موجودگي“ هن جي اڳيان بهي سگهنداء.
چاهه تبلیغ ڪندڙ پادريءَ توکي جيوپيئر ۽ سمیل جي ڪڏهن
ڳالهه، ٻڌائي آهي؟“

”نه“، ڪاري چوڪريءَ چيو، ”اما ڳالهه ڪيمن آهي؟“
”جيوبيئر خدا جي نالن منجهان هڪ آهي“ پورڙي شخص
چيو، ”توکي ته معلوم آهي تم هن جا ڪيشي نالا آهن،
ائين آهي نه؟“

”جنهن ماڻهوءَ سان منهنجي سڀني ڪان پونين ملاقات
ئي هئي، تنهن هن کي الله جي نالي سان هئي سڏيو“،
ڪاري چوڪريءَ چيو.

”براير“ پورڙي جيو، ”چڱو ته پلا ٻڌ“ جيوپيئر کي
سمیيل سان محبت ئي پيشي، هن کي ايترو لحاظ ٻيو، جو
هو سمیيل وٺ هڪ ماڻهوءَ جي صورت هه اچي ظاهر ٿيو،
۽ سائنس ماڻهوءَ وانگر هلت ڪشي. پر پاڻ کي ايدو تم وڏو
سنهنجيو، جو هن ڳالهه، تي اڙجي پيشي تم هو سندس سامهون
هڪ ديوتا جي روپ هه ظاهر ئي ۽ سائنس ديوتا بُنجي
محبت ڪري. جنهنڪري هن انهيءَ ڳالهه تي اصرار ڪيو تم
هو پنهنجي خدائيءَ جي ٻوري جلال سان هن وٺ اچي.“

”پوءِ جڏهن هو انهيءَ صورت هه ظاهر ئيو ته چا ئيو؟“
ڪاري چوڪريءَ ٻچيو.

”بس، آهونئي ئيو، جنهن جو هن کي اڳوات ئي خيال
ڪرڻ گهربو هو تم لائين ٿيڻدلو“، پورڙي شخص چيو، ”هوءَ
سنجي سُسي ويٺي هه ائين ئڪاهه ڏيئي ڏري پيشي، جيئن ڪا
نندري تيڏ باهمه ۾ سـڻ مهل ئڪاهه ڏيئي ڦاندي آهي.
تهنهنڪري خبردار ٿجانءَ. تون سمیيل وانگر بيوقوف نه ٻڃجانءَ.
خدا تنهنجي ٿونت وٺ موجود آهي ۽ هو هميشه اتي موجود
روهيو آهي. پر هن پنهنجي رحم و ڪرم سان پاڻ کي تنهنجي

اکیان ظاهر نه ڪيو آهي ته مтан توکي هن جي حد کان
 وڌيڪ معرفت، هوش کان ڪڍي پاگل نه بٿائي چڏي.
 ٿون پنهنجي لاء هڪ نديڙو باغيچو ٺاه، ان هڪ کوئائي ڪر،
 ۽ گل پوک، انهن جي ڪات ڪوت ڪر ۽ گڏ ڪي،
 ان وقت شڪر ڪر، جڏهن هو توکي ڪنهن اناڙيءَ وانگر
 غلط نموني هڪ ڪندو ڏسي تنهنجي ڏونٹ کي جهڻـڪو
 ڏئي ٿو، ۽ جڏهن توکي ڪاريڪريءَ سان باغباني ڪندڻـ
 ڏسي ٿو، تڏهن توکي دعائون ڏئي ٿو.

”نه پوءِ چا، اسین هن جي موجودگي ڪي ڪڏهن به
 برداشت نم ڪري سگهنداسين؟“ ڪاري چوڪريءَ پڇيو.
 ”ـون ڪي يقين آهي ته نـ، پـيرمن مفڪر
 چيو، “چاڪاڻ ته اسین ڪڏهن به هن جي موجودگي ڪي
 ان وقت تائين سهي نه سگهنداسين، جيسيں اسان هن جا مـڀـي
 مقصد پورا نم ڪيا آهن، ۽ پـاـڻـ دـيـونـاـڻـ نـ ٿـيـآـهـيوـنـ.
 پـرـ جـيـشـنـ تـم~ هـن~ جـا~ مـقـصـدـ لـا~ مـحـدـودـ آـهـنـ، ۽~ اـسـين~ پـاـڻ~ اـنـهـائيـ
 مـحـدـودـ ۽ـ مـخـتـصـرـ آـهـيوـنـ، ان ڪري خـدا~ جـو~ ڦـڪـرـ آـهـيـ تـهـ
 اـسـين~ ڪـڏـهن~ به~ هـن~ جـي~ مـقـصـدـن~ کـي~ ٻـروـڙـي~ نـ سـگـهـيـا~ آـهـيوـنـ،
 اـسـان~ جـي~ لـاء~ اـئـين~ نـي~ بـهـتر~ آـهـي~. جـيـڪـڏـهن~ اـسـان~ جـو~ هـڪ~ پـورـوـ
 ٿـيـ وـينـدوـ، تـهـ پـوءـ اـسـين~ وـڌـيـ ڪـنهـن~ هـڪ~ جـا~ فـم~ رـهـنـدـاسـينـ.
 بـسـ پـوءـ اـسـان~ جـو~ آـنـت~ اـچـي~ وـينـدوـ. ان~ ڪـان~ پـوءـ هو~ اـسـان~ جـهـڙـنـ
 بدـ صـورـت~ ۽~ خـسـيـس~ جـيـوـڙـن~ کـي~ فـقـط~ ڏـسـنـ لـاء~ ٿـ، جـيـپـرـوـ نـ رـكـنـدـوـ
 تـنهـنـڪـري~ اـنـدر~ هـلي~ آـهـ، ۽~ هـن~ جـي~ تـعـرـيف~ ۽~ سـارـاـهـ ۾~ هـن~ باـغـ
 ٻـوـکـڻـ هـمدـ ڪـرـ، باـقـيـ پـيوـ سـپـڪـجهـ مـئـشـ نـيـ چـڏـيـ ڏـيـ.“
 جـلـدـيـ پـوءـ، ڪـاريـ چـوـڪـريـ مـالـهـنـ جـو~ هـڪ~ شـروع~
 ڪـرـڻ~ لـاء~ جـڏـهن~ آـتـي~ رـهـي~ پـيـشـيـ، تـڏـهن~ سـندـمن~ مـلاـقـاتـ
 ”سـرـخـ وـارـنـ“ وـاريـ هـڪـ آـنـرـهـ نـسـل~ جـي~ مـائـهـوـهـ سـان~ ٿـيـ،
 جـيـڪـو~ پـئـشـين~ پـاسـي~ وـاري~ باـغيـچـي~ هـ بـورـچـيـخـانـي~ هـ هـڪ~ اـينـڙـ
 ڀـاـچـيـن~ ٻـوـکـڻـ جـي~ هـڪ~ هـ مـصـرـوفـ هوـ.“. پـئـهـنـدـ ٻـاـڻـ نـيـ مـيجـاـڻـيـ

سگهندو ته، سرخ وارن وارو ماڻهو خود مسٽر شا کان سواءُ
 پيو ڪوني ڪونه، هو، ڪاري چو ڪريءَ جي مهم جوئي اٽي
 پهچي، ”سرخ وارن واري آئڻهن ماڻهوءَ“ سان شادي ڪرڻ تي
 ختم ٿئي ٿي، ۽ پوءِ ڪتاب جو اختتام هن ڳالهه، سان ٿئي ٿو:
 ”چنانچه، انهن جي ٻڌڻ هـ شادي ٿي، ۽ ڪاري چو ڪريءَ
 آئڻهن ماڻهوءَ ۽ ٻارن ڪي (جيڪي وٺڻڙ ڪارڙي رنگ وارا هئا)
 ڏاڍي عقلمندي سان هلايو ۽ انهن لاءُ سندس دل هـ چاهت
 به پيدا ٿي ويهي. ڪاري چو ڪري، ٻارن جي نگهبانيءَ،
 باغچي پوکڻ ۽ متـس جي پـائـن ڪـڙـنـ جـيـ مرـمتـ ڪـرـڻـ
 (جيڪي هوءَ ڪيس لاهي آچـلـائـنـ تـيـ آـمـادـهـ ڪـرـيـ نـ سـگـهـيـ)،
 جـيـ مـصـرـوـ فـيـقـنـ جـيـ درـمـيـانـ سـجـوـ وـقـتـ اـيـتـيـقـدـرـ رـقـلـ رـهـنـيـ هـئـيـ،
 جـوـ هـنـ جـيـ دـمـاغـ مـاـنـ خـدا~ جـيـ ڪـولا~ وـارـو~ خـيـالـ اـكـثـرـ وـقـتـ تـيـ
 مـيـسـارـجـيـ وـيـنـدوـ هوـ، پـرـ ڪـيـ گـهـڙـيـوـنـ اـهـڙـيـوـنـ بهـ اـينـدـيـوـنـ
 هـيـوـنـ، خـصـوصـاـ جـذـهـنـ هوـ پـنـهـنـجـيـ هـڪـ دـلـپـسـنـدـ ڪـارـڙـيـ ٻـارـ
 کـيـ وـهـنـجـارـڻـ کـانـ پـوءـ، جـيـڪـوـ ڏـاـڍـ وـ ماـئـيـڻـ ۽ـ خـامـوـهـ طـبـعـ
 هـوـنـدوـ هوـ، سـڪـائـينـدـيـ هـئـيـ، تـذـهـنـ هـنـ جـوـ خـيـالـ سـندـسـ
 ڪـولا~ ڏـاـنهـنـ موـئـيـ وـيـنـدوـ هوـ هـائـيـ، فـقـطـ هـنـ کـيـ اـنـهـيـ ڳـالـهـمـ
 تـيـ عـجـبـ لـڳـنـدوـ هوـ تمـ هـڪـ چـوـ ڪـريـ پـاـنـ کـيـ دـنـيـاـ ۽ـ
 جـهـاـنـ جـوـ مـرـڪـزـ سـمـجهـيـ خـدا~ سـانـ مـلـاقـاتـ ڪـرـڻـ لـاءـ نـڪـريـ
 ٻـويـ ٿـيـ، جـنـهـنـ جـوـ اـجـاـ تـائـيـنـ کـوـ ٺـڪـائـوـ بـهـ ڪـونـهـيـ، ۽ـ
 جـنـهـنـ کـيـ هـڪـ تـبـلـيـفـ ڪـنـدـڙـ ٻـادـريـءَ اـئـيـنـ سـيـڪـارـيوـ آـهـيـ تـهـ
 هوـ خـداـ ڪـيـ هـڪـ اـهـڙـيـ هـستـيـ سـمـجهـيـ، جـنـهـنـ کـيـ اـنـهـيـءَ
 ڪـمـ کـانـ وـڌـيـ ڪـوـ پـيوـ ڪـمـ ٿـيـ ڪـونـهـيـ تـهـ هوـ چـوـ ڪـريـءَ
 جـيـ هـرـ ڪـ فعلـ ڪـيـ جـاـچـينـدوـ رـهـيـ ۽ـ انـ جـيـ چـوـ ڪـسيـ ڪـنـدوـ
 رـهـيـ ۽ـ ٻـاـنـ ڪـيـ هـنـ (چـوـ ڪـريـءَ) جـيـ نـجـاتـ لـاءـ پـرـيشـانـ ۽ـ
 فـڪـرـ منـدـ ڪـنـدوـ رـهـيـ . اـهـوـ سـوـچـينـدـيـ چـوـ ڪـريـءَ پـنـهـنـجـيـ ڪـارـڙـيـ
 ٻـارـ ڪـيـ ڪـيـتـيـڪـتـائـيـ بهـ ڪـئـيـ ۽ـ ڪـاـنـشـ پـچـيـائـيـنـ، ”سـمـجهـهـ ڪـئـيـ تـهـ
 موـنـ خـداـ ڪـيـ گـهـڙـ هـ موجودـ ڏـئـوـ هـجيـ هـاـ، ۽ـ پـوءـ جـيـ ڪـلـڏـهـنـ

(۹)

هو مون کي اهڙو اشارو ڏئي ها تم مون کي آئي ترسشي حد کان
وڌيڪ وقت گذری ويو هو، ۽ هن کي پيا ۾ ڪم ڪرڻا پيا
هئا، تم پوءِ جيڪر آهي ترسي چا ڪريان ها؟”

اهو هڪ اهڙو سوال هو، جنهن جو ڪارڙو ٻار جواب
ڏين کان قاصر هو، هن فقط ودا ودا ٿهڪ ڏنا ۽ سندس
ڪرايون پڪڙن جي ڪوشش ڪئي، آخر جڏهن ڪارڙو
چوڪرو وڏو ٿيو ۽ هن کان آزاد ۽ خود مختار بُشيو، تم
آئڻش ماڻهو بلاڪل بي اختياري طور سندس عادت بُشجي ويو،
گويا هو سندس ئي هڪ حصو هو، تڏهن ئي انهن پنهي هن کي
پنهنجي وجود کان دور ڪليي وڃن کان بس ڪئي ۽ پوءِ
هڪ دفعو پههار اڪيلائي ۽ فرصت نصيب ٿيس، جنهن هن
وري پاڻ کي انهن خيالن هر وڪوڙيل ڏئو ۽ اهي ساڳيا سوال
سندس ذهن ه آپرڻ لڳائ ۽ انهيءَ وقت تائين، سندس
پختو ذهن ۽ دماغ هن کي انهيءَ منزل کان گھتو پري ڪليي
ويو هو، جتي بُشن کي ڏندن سان ڀجي ڦورڻ ه ڪو مزو
هوندو آهي۔”

(۱۰)

مسٽر ۽ مسز آء- آء- قاضي مذهب جي تنظيم کي انهيءَ
منکرانه، نقطه نظر سان ڏسڻ ۽ سمجھئ جي آٻڙ ۽ ان جي
مخالفت ه، ديني عقيدي ۽ عمل جي ارتقا جي اهم ۽ مکيءَ
خاصيتن جو هڪ صاف ۽ واضح بيان پيش کن ٿا، جيئن ماڻهو انهن کي
تاريڪ ۽ نفسيات جي روشنيءَ هر ڏسي، هنن جو ڏنگ عالمانه
۽ فاضلانه، آهي، جڏهن ٻوري چوڪريءَ جي ”ڏاڪڙن“ جو
غور سان مطالعو ڪجي تو، تڏهن آهي انسانذات جي مذهبی نظربي
جا اهي اهم سنگ ميل نظر اچن ٿا، جيڪي تاريڪ جي پردن
هئائين ۽ هڪبي پشيان ڪولن سان ظاهر ٿيندا وچن ٿا، جيئن
هن ڪتاب جي پاھرئين پوش تي نڪتل تصوير ذيڪاري ئي تم

”پوري چوکري“ سان خود تاریخ هے شخصیت جو روپ
ذاري مخاطب ٿي رهي آهي. پڙهندڙ کي جنهن واحد ٻئي
مڪتب جي روشنیءُ ه مذهبی ترقیءُ جي صرف و نحو کي
سچھن جي دعوت ڏني ويئي آهي، سو علم نفسیات آهي.
اسان جي ليڪن انسان جي مذهبی فڪر جي مختلف زاوين
کي سمجھائڻ لاءِ نفسیاتي ڳالهين کان گھڻو ڪم ورتو آهي.
تاریخ ۽ علم نفسیات اهي پيشي آخري اپيل جي اها عدالت آهن،
جنھن جي حضور ه اسان جا ليڪ ٻوري چوکريءُ جي
فڪري لاڙن کي فتوی لاءِ پيش ڪن ٿا ۽ کيس هن بنیادي
حقیقت تي پهجائڻ لاءِ، — تم دنيا ه مختلف ۽ گھنا مذهب
ڪيئن، بلڪ هئي مذهب آهي، هن کي مختلف نوعیت جي
مذهبی تجربن مان گذارين ٿا، انسانذات جي تاریخ ه مختلف
مذهبین کي محض انهن مختلف طریق ن طور سمجھيو ويو آهي،
جن ه دنيا جي مختلف قومن کي جدا جدا دُورن ه عالمي دين
جي پيغمبرن طرفان اها تعلیم ڏني ويئي آهي ته اهي پنهنجي
اصلی فطرت جي بهترین خدمت ڪھڙي طرح ڪري سگهن ٿا
۽ اهڙي طرح انسانذات جي ارتقا ۽ ترقیءُ جي رفتار ڪيئن
تيز ڪري سگهن ٿا ”هر دور لاءِ هے جدا ڪتاب آيو آهي،
جنھن ه خدا ئي رضا جو انكشاف ڪيو ويو آهي ۽ منجهن
انھيءُ مخصوص دُور لاءِ گهر بل خدائی قانون ڏنو ويو آهي،
تان جو وري هئون ڪتاب وصول ٿيو آهي.“ (انھيءُ طرز
جي فڪر لاءِ ڏسو صفحو ٦٩ ۽ ان کان پوءِ ايندڙ صفحجا).
اسان جي مذهبی واذرائي کي، اهڙيءُ طرح ارتقائي پس منظر ه
ڏيڪاري ويو آهي. الهاسي ڪتابن کي اللہ تعالیٰ طرفان ابن۔ آدم
کي تعلیم ڏين ۽ کيس فڪري بلوغت جي انھيءُ نقطه تي پهجائڻ
جو طریقو ڏيڪاري ويو آهي، جڏعن هن ه پنهنجي ارتقا جي
مسئلي کي خود پنهنجن هتن ه ڪٿي سگھن جي توقع رکي سگھن
مڪن ٿيو. اهو مقصد پڙهندڙ جي اڳيان، انسان جي مذهبی

شعور جي مختلف ترقیاتی منزلن جي تصوراتی تعمیر کي نون کري
 ۽ سامهون آثی حاصل ڪيو ويو آهي، تان جو ڇوري ڇو ڪري
 پنهنجي تلاش جي آخری منزل ه حضرت محمد (علی اللہ
 علیہ وآلہ وسلم) جي سامهون پهچي ئي، جيڪو هن کي اللہ جو
 آخری پیغام ڏي ٿو، "اهو پیغام آخری" هن ڪري آهي،
 جو جنهن ڪتاب ه آهي احکامات شامل آهن، سو ڪوئي
 احکامات جو ڪتاب نه، بلکه آهو جيڪو ڪتاب آهي سو
 مختلف قسم جي طریقن جو مشورو ڏي ٿو، جنهن جي ذریعي
 هر هڪ ماڻهوئے کي جدا جدا نموني ه الہام وصول ٿيند و رهند و ۽
 آنهن کي اهڙن میعادی الہامن جي ضرورت نه رهند ڪي جي
 وقت بوقت ايندا رهيا آهن، انسان هائي چڱي طرح سان بلوغت
 کي پهچي چڪو آهي، هائي هن کي آئينده لاءِ ائین نه چيو
 ويندو ته، "تون هيئن ڪندرين" يا "تون هيئن نه ڪندرين".
 هر هڪ ڪتاب هائي هن کي به وذا ۽ ويڪرا رستا ڏيڪاري ٿو
 ۽ هُن کي انهن پنهي رستن مان پنهنجي مرضي ه سان چونڊ
 ڪرئي آهي هر جيڪڏهن هو غلط رستو چونڊي ٿو ته پوءِ
 هن لاءِ وڌي مصیبت آهي، مرد ۽ عورت کي هائي چونڊ
 ڪرڻ جي وڌيڪ آزادي حاصل آهي، پر اهي اوترائي وڌيڪ
 ڏميدار آهن." (ڏسو صفحو ٧٠)

درحقیقت، پوري ڇو ڪري ه جي سندس خدا جي گولا ه
 ڏاڪڙن کي قرآن مقدس جي لنهيء دعويٰ تي هڪ طرح جي
 نفید آهي، تم سمورا مذهب هڪ ئي طرح جي بنیاد ي ۽ ابتدائی
 مذهب ۽ حقیقت جي نموني جا مختلف طریقاً آهن، ان ڪري
 هڪ معتقد کي هدایت ڪئي وئي آهي تم هو سپني ڪتابن ۽
 ڀڻي نبین تي ايمان آثي، جي هو انسان ذات ڏانهن ڪئي آيا
 آهن، انسان ذات کي اهو اختيار نه ڏنو ويو آهي تم اهي انهن
 منجهان ڪنهن به هڪ جي وج ه استیاز يا فرق آثي، جيئن
 اسان جي مصنفین جي طرفان ڪتاب ه بیان ڪيو ويو آهي،

پوری چوکریه کی دینی ترقیه جی مختلف منزلن و چان
گذاریو و چی توه اهریه طرح هن کی اندرونی طرح انهیه
رحمت کی حاصل کرن لاء تیار کیو و چی تو جا "اسلام"
دین جی ظاهر کیل آخری صورت طرفان منظور کیل شکل ۽
صورت آهي. مذهب ۽ حقیقت جی نمونی جا مختلف طریقاً آهن.
مختلف مذهبی نبین جی کانفرنس ه جیکا مصنفین طرفان
بنائی پیش کئی و یئی آهي، جن مان هرھک جی پیغام کی
مذهبی ترقیه ۽ ترویج پیش کرئی هئی، آخری پیغمبر جی
نسلیزی تقریر (جیکا هن کتاب جی ص ۱۴۱ تی ڈسی
سکھجی تی)، اسلام جی تاریخی حیثیت ۽ اهمیت کی ظاهر
کری تی، آخری پیغمبر جی پیغام کی، اهریه طرح "انسانذات
جی اکوئن سپنی مذهبی اکواڻن جی ڏنل خاطری ۽ ٻڪ کری
ڏیکاریو و یو آهي— انهن نبین مان ڪن جا نالا مقدس کتاب ه
ظاهر کیا ویا آهن، ۽ انهن ه اهڙا پیا (انبیاء) به آهن
جن جا نالا ان ه مذکور نه کیا ویا آهن، اسلام کی ائین
بیان کیو و یو آهي تم هو سپنی مذهبین جو عروج آهي،
انسان ذات جی مذهبی ارتقا جو ڪمال آهي، ان جی بدولت
جنھن کی مذهب چئجی اهو ائین پنهنجی آخری منزل تسي
رسی تو جیئن ڪو گل يا ڪو میوو، هک ٻوئی جی زندگیه
جو چیه هوندو آهي، جنهن پنهنجی زندگی آن ٻچ سان
شروع کئی هجی جو زمین ه پوکیو و یو هجی.

جڏهن اللہ جی آخری رسول جی تقریر ختم تی و یئی
تڏهن آن پوری چوکری جو اهو عرض ته "اجا مون
خدا کی گولی هت نه کیو آهي". آن جو جواب تاریخ هن طرح
ڏئی تی، جو فاضل مصنف بیان کیو آهي:

"تاریخ زور سان تھک ڏئی چیو تم ابن الانسان
خدی آهي،" هن چیو، "هن کان پوءِ به تون اهو محسوسن

ڦ ڪيو آهي تم آخری تكميل ۽ هن دنيا جو آخری ڪم خدا کي ڏستن آهي ٠

”توكان وسري ويyo آهي تم توکي اڳيشي خدا جي وجود جون جهلوون نظر آيوون آهن، حالانکه اهي فقط ٿاڻوڙا هئندڙن واريون جهلوون آهن، جن کي اهي فقط چُون جي حيسَ ذريعي ملن ٿيون. صبح اهي ئي جهلوون آهن، جن هڪ يا ٻيءَ صورت ه زندگيءَ کي ممڪن بنایو آهي ۽ جيڪي ماڻهوءَ کي سندس منزل مقصود ڏانهن اڳتي وئي هلن ٿيون.“ احساس: منهنجي پڙڙي، احساس جنهن جي معنلي آهي، خدا جي جيئن پوءِ تيئن وڌيڪ قریب ٿيڻ ۽ جيئن پوءِ تيئن وڌيڪ مڪمل جهائڪ ڏسڻ، جيئن هن کي سندس مڪمل شان و شوڪت ۽ پوري پوري رعب ۽ دٻڍي ه ڏسي سگهجي ٠

اسلام کي، اهڙيءَ طرح ”خدائي رهنمائي“ جو هورو پورو احساس سمجھجي، احساس، سمجھهم جي دور جو اسلام ڪان اڳين دورن جي ترقى خلاف افتتاح ڪري ٿو، جيڪو پڻ الهاي حقiqet جي ذريعي سان آندو ويyo هو، قرآن مقدس، جيئن هن ڪان اڳ به چيو ويyo آهي۔ بهرحال انهن ڪتابن جي نوعيت جو ناهي، جيڪي الله تعاليٰ جي طرفان احڪامات ڏين ٿا، اهو يقينآ ”فرقان“ آهي يعني اهو ڪتاب آهي، جيڪو اسان لاءِ هڪ طبق، وار قدر مقرر ڪري ٿو ۽ اسان کي هن لاءِ مدعو ڪري ٿو تم اسين پنهنجي ”آزادانه طور چونڊيل ۽ انتخاب جي ذريعي اخلاقي، مادّي ۽ روحاني بهترمي ۽ چڱائي حاصل ڪريون، امان کي خدائني قانون جي ذريعي مقرر ڪيل حدن اندر اهڙيءَ طرح عمل ڪرڻو آهي، جو اسين چڱائي جي قوتن جو طرف وئي سگهون ۽ برائي جي قوتن جو مقابلو ڪري سگهون ٠

جيڪڏهن ”ارتقا“ جو آخرڪار ڪو مفهوم يا معنلي آهي تم لانسان کي ائين سمجھشو پوندو تم هو هڪ اهڙي شيءَ آهي

جا پنهنجي ئنهن جون منزلون طئي پئي ڪري، برعڪس آن شيء جي، جا مكمل طور تيار ڪئي ويهي آهي، هائي سوال آهي ته آن ڏس ۾ جو مطلوب آهي ته انسان کي ڪھڙيء طرح سان ارتقا ڪرڻ جڳائي؟ اهوئي سڀ کان وڌيڪ اهم سوال آهي.

اسلام چوي ٿو ته، "هو ارتقا جي ذريعي اعلمي تر درجي ڏانهن ترقى ڪري وڃي سگهي ٿو، جيڪڏهن هو هن زمين تي پنهنجي زندگي، آزاديء سان رهڻ لاء، انهيء خدائڻ ۽ دور دراز منزل مقصود ڏانهن انهيء زندگيء کي حاصل ڪرڻ لاء رکي ٿو، جيڪا بهتر ۽ دائمي آهي." احسان جي زندگيء يا حياتياتي احسان کي نفترت سان ڏستڻو ناهي، ڇاڪاڻ ته اسلام ۾ ڪابه اهڙي شيء ڪانهيء، جنهن کي اسيين نفترت سان ڏسون — پر ان کي انهن جي مطالبات ۽ توقعات کان وڌيڪ سچي چڙهي هلن جو ذريعي بنائڻو آهي، ڪوبه تعجب ناهي، جو قرآن ڪريم ۾ فرمadio ويyo آهي، "سان زندگي ۽ موٽ هن لاء خلقيو آهي ته جيڻ آزمائي ڏسون ته اوهان منجهان ڪھڙا ٿا سهڻن سُئن ڪمن ۾ هڪشي ڪان وڌيڪ گوءِ کشي سگهن." (ڏسو سورة ٦٧ ع ٢)

مائهوء کي ان لاء هيٺ موڪليو ويyo آهي ته جيڻن هو پنهنجي انهيء خالق ۽ مالڪ جي بهتر ين طريقي سان خدمت ڪري سگهي، جنهن هن کي باقي بي مخلوقات جي مٿان اختيار ڏنو آهي، هوٽ ڪم ڪرڻ لاء آيو آهي، ڦرتيء جي خدمت ڪرڻ لاء آيو آهي. جهڙي طرح ڪارلانيل چوندو هو ته، هو اللئه تعالى جي هن سُڪل ڦرتيء کي سائي زمين ۾ بدلاڻن لاء آيو آهي. هن کي سڀ ڪم اللئه جي نالي ۾ ڪرڻا آهن، جيڪو رحيم ۽ ڪريم آهي. ڦرتيء تي انسان جي زندگي، اهڙيء طرح کيس انهيء موقعي سان نوازي ٿي، جيڪو هن کي "مالكوتی زندگيء" ڏانهن وئي وڃي ٿو. زمين تي مندس زندگي، هن کي انهيء ٻچ واري

ڪوندي سان نوازي ٿي، جنهن هر اهي هج قشي نکرن ٿا،
جيڪي اڳي يا پوءِ کيس دائمي زندگي جو فصل ڏين ٿا،
انهيءَ صورت هر اهو هڪ اهڙو ميدان پئن بطيجي وجي ٿو،
جنهن هر سندس نيكين کسي چگاين ۽ بدین کي بُراين جي
صورت هر هڪشي مان مقابلي ڪرن جو موقعو پئن ملي ٿو.

(۳)

ڳالهين جي انهيءَ نقطه نگاه هر ماڻهو پهجي سگهي ٿو،
”ته پوءِ يلا انهيءَ نقطه نگه هر، جنهن هر ڪاري چوڪري
۽ پوري چوڪري، انتهائي مخالفانه سوان هر د عمل ظاهر
ڪن ٿيون. فرق ڪهڙو آهي؟“ يعني تم ”خدا ڪشي آهي؟“
ڪاري چوڪري ڪسي سندسمسئلي جو حل هـ.
ٻاشيچي پـوـڪـن هـ ملي دـيـوـ يعني تم زمين تـيـ ڪـنهـنـ نـهـ
ڪـنهـنـ قـسـمـ جـيـ ڪـمـ ڪـرـڻـ هـ ملي دـيـوـ پوري چـوـڪـريـ
هيـ طـرفـ نـيـ آـخـرـ الزـمانـ صـلـعـمـ کـيـ ٻـڌـڻـ ۽ـ کـيـسـ غـورـ سـانـ
سمـجـهـنـ سـانـ خـداـ جـيـ مـعـتـقـدـ ٿـيـ ۾ـ ويـ ٿـيـ، انهـنـ پـنهـيـ جـواـبـنـ جـوـ
نسبـتـيـ قـدـرـ ڪـهـڙـوـ آـهـيـ؟“

ابتدائي طور، چيڪڏهن ڪم ۽ پورهشي جي اصول جي
مطابق نجات ملنئي آهي ته پوءِ اسان کي برقرارد شا ڪان پچيش
گهرجي تم هو اسان کي ٻڌاني تم چاء، کيس هڪ مالهيءَ جي
حيثيت هر ڪم ڪرڻ هر، جيڪو خدا جي سُڪل ڦرتيءَ کي
قيامي، سرسبز زمين جي صورت هر آهي ٿو، هـ هـ اـهـڙـيـ
ڏـوـهـارـيـ جـيـ ڪـمـ هـ فـرقـ مـحـسـوسـ ٿـيـ ٿـوـ، جـيـڪـوـ عـوـاسـيـ
امـنـ اـمـانـ ۽ـ اـخـلـاـقيـ تنـظـيمـ جـيـ بنـيـادـنـ کـيـ لوـذـائـنـ ۽ـ بدـلـائـنـ جـيـ
ڪـوشـشـ ڪـريـ ٿـوـ، ظـاهـرـ آـهـيـ تمـ مـسـتـرـ شـاـ جـيـ نقطـهـ نـگـاهـ،
ڪـانـ، اـصـوليـ طـورـ ڪـنهـنـ بهـ ڳـالـهـ، يعني هـ قـسـمـ جـيـ ڪـمـ ۽ـ پـشيـ
قـسـمـ جـيـ ڪـمـ هـ ڪـوـهـ فـرقـ رـواـ نـ هـئـشـ گـهـرـ جـيـ، اـخـلـاـقيـ ۽ـ
پـلـخـلاـفيـ ڪـمـنـ جـيـ درـميـانـ جـيـڪـوـ فـرقـ آـهـيـ تنـهـنـ کـيـ تـخـلـيقـيـ

ارتقا وارو اصول چگي طرح بيان سري نتو سگهي . پر پوءِ انسانذات صدين جي دوران گهڻن ئي قسمن جي ڪمن جي درميان تفرق جي ليو پيدا ڪئي آهي — جن مان ڪي مشا ۽ صحيح سمجھيا ويندا آهن ۽ ڪي پياوري خراب ۽ بچرا سمجھيا ويندا رهيا آهن . مسٽر شا تخلقي اصول جي لاحاظ کان انهن جي درميان هڙو سنھو ۽ باريڪ فرق ڪيئن پيدا ڪري سگھندو ؟ اچو تم پلا هي مثال وئون ته هڪ ماڪيءِ جي مڪ ، جيڪا ماڪي گڏ ڪري ئي ۽ هڪ پڪي ، جيڪو پنهنجو آڪير و ٺاهي ٿو ، ۽ هڪ ڪو، يڙو ، جيڪو پنهنجي لاءِ چار آئي ٿو ، تن جو ڪم هڪ اهڙي ماڻهوءَ کان مختلف ئي ڪيئن ٻو سگهي ، جيڪو مثال طور هڪ رازي جي هيٺت ه پئر ڪئي ٿو ، ۽ انهن مان هڪ گرجا گھر تعمير ڪري ٿو ؟ انهيءِ جو جواب اهو ئي سگهي ٿو تم ماڻهوءَ هـ ڪم ڪرڻ جو جذبو انهيءِ قسم جي اخلاقي هوشياريءِ جي قسم ڪي ، انهيءِ تياريءِ جي نموني کان باخبر ڪري ٿو ، جنهن سان هو ڪم ڪري ٿو ، اهو سجو دارو مدار انهيءِ روح ۽ جذبي ئي آهي ، جنهن سان هو ڪم ڪري ٿو .

”تخلقي ارتقا“ جي نقطه نگاه کان ، جن قياس آرائين جي مثاں مسٽر شا پنهنجن مڏھبي قلعن جي تعمير ڪري رهيو آهي ، ائين پيو معلوم ٿئي ، ته اهڙي ڪايه تعمير ڪانهي ، جنهن جي نقطه نگاه ، کان اهڙي ڪنهن قسم جي قابل اطمینان ۽ پنهن موالن جـ جواب ملي سگھندو ، اهو بالڪل صحيح آهي ته مسٽر برناڙد شا ڪاري چو ڪريءِ جي باڳاني لاءِ پڪ باغ جي مالهيءِ کان هيئن چوائي پورائي ڪرائي ٿو ته کيس هن جي خوبيءِ ۽ خصلت لاءِ باع جي باڳاني ڪرڻ گھر جي ۽ باقى پيو ڀوچه ، هن جي پنهنجي سمجھه ، لاءِ چڏي ڏيڻ گھر جي . ”سؤال آهي ته چاء ، ائين به ئي سگهي ٿو تم ڪنهن ماڻهوءَ هـ اها اميد رکي سگھجي ئي ، جيڪو باع جي باڳاني ڪري ۾ اهو ڪم فقط

هن جي مقدس نالي ه ڪري ۽ هن جي پنهنجي شان و شوڪت
لاع ڪندو رهي ۽ هو پاڻ ڪنهن نه ڪنهن طرح سان لهو
آسرو نه رکي تم هو موجود آهي ۽ إن کان علاوه، اهو خود
انھي ۽ جوئي قانون آهي ته ماڻهو فقط سندس مقدس نالي ه
ڪم ڪرڻ ۽ سندس شان و شوڪت لاءِ محنت ۽ مشقت ڪرڻ
سان ئي نجات حاصل ڪري سگهندوا!

پوءِ، ته سجي معاملي جي پاڙ إهائي آهي سمورا غيرمذبهي
فلسفا اسلام سان انھي ۽ معاملي ه متفق ٿيندا نظر ايندا ته
اسلام وانگر اهي ٻڻ ماڻهو ۽ کي هن ڏرتيءَ تسي محنت ۽
مشقت ڪرڻ جو فرض عائده ڪن. پر اسلام ان کان ڪجهه
اڳپرو ويچي ٿو. اهو چوي ٿو ته محنت ۽ مشقت ڪافي ناهي،
جي ڪڏهن اها خدا تعاليٰ جي مرضي ۽ کي ٻوري ڪرڻ لاءِ نه ٿي
ڪشي وڃي. انسان فقط تذهن ئي خدا تعاليٰ جي قربان گاهه تي
ٻاش کي ڏواڻي پورو پڻجي سگهي ٿو، جيئن انسان جي مرضي نه،
پر خدا تعاليٰ جي رضامندي پوري ٿي سگهي، جتي اسلام آسان
کي خدائی موجودگي ۽ جي، خدا کي "لاريڪ له" طور
تسليم ڪرائي ته جنهن جو پيو ڪويه ئاني ڪونهي، اتي اها
ڪالهم خواهم انبيء عليهم السلام يا غيرمذبهي فيلسوفن جي
تعليم جي بنيدن تي به تسليم ڪرائي ٿو، خواهم اهي پنهنجو
 موقف مادي يا ڪهڙي به، بنيدن تي رکن، وئن اهڙو ڪو
تاريخي لاڳاپو، سندن قياس آرائين جي حلقي ه نه آهي جو
ابدي ۽ الاهي وجود جي متعلق هجي، جنهن ڏانهن اسلام ئي
رهنمائي ڪري ٿو.

چنانچه، اهائي آها عظيم ديوار آهي، جيڪا هڪ معتقد ۽
خدا جي موجودگي ۽ جي نه هئن جي غيرمذبهي نقطء نگاهه جي
وج ه حائل آهي، مذبهي نقطء نگاهه، اللہ تعالیٰ جي مرضي ۽
خواهش جي ٻوري ٻوري تعامل جي تقاضا ڪري ٿي، جنهن

جو مقصد انسان ذات جي مجاهدان، شاذار ۽ انسان جي ضرورتن لاءِ اهڙن مقصدن خاطر مختت ۽ مشقت جي اعلیٰ ترین ضروريات جي ذريعي انهيءَ پهچ لاءِ پورائي ڪرڻ گهرجي، جن جي رسد اعلیٰ ترین ۾ خاص طرح پهچ کان پاھر هوندي آهي، اهي سموا فلسفاء، جيڪي مذهبی خيالن ۽ نظرین کي رد کن ٿا، بهر حال انسان ذات جي هن زمين تي مختت ۽ مشقت ڪرڻ واري وعدي تي زور ڏين ٿا، اهي ائين نه ٿا چون تم انسان ذات خود کي تاريخ جي قربان گاه، تي ڇو ڦور قربان ڪري، يا تم هو ڇو اهڙن خيالن جي تحاصل لاءِ ڪشالا ٺو ڪليي جن جي تكميل جو ثمر هو پنهنجي زندگي ۾ ڏسي نم ٿو سگهي، جيڪڏهن انسان هڪ ماده ۽ چر ٻر کان وڌيڪ ڪجهه، به ڪونهي تم ٻوه کيس ان ڏينهن کان بعد لاءِ ڪاب، اميد رکڻ نه، جڳائي جڏهن سندس ڏينهن هن زمين تي ختم ٿين! سو، هو ان واحد زندگي ڪي چسو قربان ڪري! ان لاءِ تم جڏهن هُون، هوندو تڏهن جنهن قبلي ۾ هو چائو هوندو اهو ڪجهه حاصل ڪري! انهن سڀني ڪالهين جي باوجود جيسيين هڪ معتقد عمل ڪندو ٿو رهي تم اهو ڪي حاصل ڪري جو تاريخ جي مادي تشريح جي احاطي ۾ يقيناً گذر جو مكان آهي. اگر انسان جو ضمير آزاد نه، هجي ۽ خدائني روشنيءَ جو پھلو سندس اندر محض هڪ مشروط ڪاله، هجي، جيئن هو فقط ماحول جي ماده جو تحرڪ هجي تم هو آخر ڪيئن ڪو عمل ڪري سگهندو، مجال جو هو تاريخ جي پيچوري کي متاثر ڪري سگهي!

ساڳيءَ طرح ڏاڪڙ راپرت بريفالت، (جيڪو هڪ وڌيڪ ارتقا پسند آهي) جيڪو پن انهيءَ نتيجي تي بهجي تو تم اسان لاءِ ڪوشش ڪرڻ جو وڌي ۾ وڌو ڪم، ارتقائي مقصدن کي ٻوري ڪرڻ ۾ آهستي آهستي وڌيڪ ڪوشش ڪرڻ آهي، انهيءَ ڪاله، کي سمجھائڻ ۾ مشڪل

محسوس ڪري ٿو ته آخر ڪار انسان کي ارتقائي مقصدن کي اکتي وڌائڻ ۽ انهن کي ترقى ڏين ٿي ”چو“ گهرجي؟ ۽ انسان جي ارتقا جو آخر ڪار ثبوت ٿي ڪهڙو آهي؟ سندس چوڻ مطابق ان جو مقصد انسان ذات کي ٺاهڻ آهي، ۽ ڊاڪٽر بريفالت جي مطابق، اها هڪ نهرى شيء آهي، ڪجهه قدر سخت شيء آهي، ڪجهه قدر چيز آهي، جنهن لاءِ اخلاقى قانون صاف ۽ شفاف شعوري اظهار ڏئي ٿو، اهو ڪو ڏڪڻ ڪندڙ اظهار يا فرا خدلي، جي اظهار جو ڪو خيال ڪونهي، جي ڪو خود پنهنجي لاءِ ٿي رهيو آهي، پر اها انسان جي واذراري ۽ ترقى ۽ لاءِ مٿس پيل ان چرنڌڙ ضرورتن جو گرو وزن آهي، جي ڪو ان تي حڪمراني هلانئي ٿو، ”اخلاقيات“ ۽ ”نيڪ نيتيء“ جي لفظن هيٺ ايندڙ سوال ۽ مستلا انهيء ٿي ڪم مان پيدا ٿيندڙ سسئلن کان سواء پيو ڪجهه به ناهن، اخلاقياتي نقطء نظر جي ضرورت، حقiqتن سان ٿئي اچڻ جي سخت ضرورت کان سواء پيو ڪجهه بسم ناهي، پوءِوري هڪ ماڻهو ۽ پشي ماڻهو جي درميان تعلق ۽ پهن انهن، جي ڪي سچين پچين حقiqتن سان ٿئي ڪيل ناهن تن جو حاصل ٿيل نتيجو ناكامي ۽ ارتقائي واذرارو ۽ زندگي آهي، (ڏسو سندس ڪتاب ”ميڪنگ آف هيومنتي“ صفحو ٦١-٦٢ جارج اسلين انون لندين سن ١٩١٩).

ڊاڪٽر بريفالت جي دل ۾ انهيء قسم جي ارتقائي مقصدن جي اخلاقى امر جو نتيجو ماڻهو جي اخلاقى مكتب جي مقصد ڏانهن ماڻهو جي يڪسانيت حاصل ڪرڻ لاءِ هڪ ”بهاني“ کان سواء پيو ڪجهه به ناهي، اصل سوال، بهرحال اجا به رهجي وڃي ٿو، ۽ ان جو جوابوري به ڏيو آهي: يعني ته ”آهي انهن اخلاقى امرن مطابقت رکان ٿي چو؟“

داڪر بر يفالت جي مطابق جواب اهو آهي تم جيڪڏهن آهي مطابقت نئو رکان تم پوءِ اها برادری يا قوم، جنهن سان منهنجو تعاق آهي، منهنجي طرفان انهن اخلاقي امرن سان مطابقت نم کافني سگهن جي ڪري، مفلس ٿي ويندي، يا ان جي قوت ختم ٿي ويندي ۽ آخرڪار اها اکتي هلي دنوا مان ٿي فنا ٿي ويندي. هو اها ڳالهه قبول ڪري تو تم اهو ڪو ضروري ناهي تم آهي انهي سلسلي هه روپرو ”مون کي“ ڪا سزا ملندي. هو وڌيڪ اهو به تسليم ڪري تو تم هڪ فرد بلڪل بي پرواھي سان اخلاقي قانون جي پچڪري ڪري سگهي تو، ۽ اها حقiqet آهي ته، اهڙن ماڻهن جون حالتون جن اخلاقي قاعden جي ڪمن ۽ امرن جي بلڪل بي پرواھي سان پچڪري ڪشي آهي، تن جا ڏينهن سندن زندگين جي آخري ايام تائين، جيئن جو تيئن گذرri بورا ٿيئ، انساني تاريخ هـ ڪا انجاتل ۽ انجاتل حقiqet ڪانهي. هن جي مطابق، اخلاقيات جي اهم ترين منظوري انهي ڪري هن حقiqet هـ مضرم آهي تم اخلاقي قانون جي پچڪري، آخرڪار انهي عظيم تر ڪاندياپي، يعني انسانيت جي زندگي جي تباهي آئي چڏيندي. جيڪڏهن انهي هـ اهوئي پچجه آهي، ته پوءِ پلا اوهان هـ اهڙي غيراخلاقي انسان ڪي، جيڪو ان لاءِ علي الاعلان غيراخلاقي قدرن ڪسي هلاڻي ۽ سجائڻي تو، ڪهڙي طرح محض هن دليل جي بنهاي تي آماده ڪندرا تم انهي قوم يا برادريءِ جي، جنهن جو هو هـ فرد آهي، سندس غيراخلاقي هلت جي نتيجي هـ تباهه ٿيئ جا امڪان انهي حالت ڪان وڌيڪ آهن، جنهن هـ هو اخلاقي قدرن تي وڌيڪ ڏيان ڏيئي هلندو، اهڙو ماڻهو بلڪل پچي سگهي تو تم ”ميان مون ڪان ٻوءِ جيڪڏهن ڪشي سچ نم اپري (وڌي ٻوڏ اچي) تم ان جي مون کي ڪهڙي پرواهم؟“

(۲۱)

(۴)

اسلام طرفان پیش کیل مذهبی نظریو، انهیه سوال
 تی گهت هر گهت هک مستقل نظریو اختیار کری تو، جو
 اهو حکم کری تو تم اخلاقی قانون جی تعامل انسان جی
 فطرت جی عین مطابق آهي چ بیو ته، اخلاقی عمل جی پهیان
 جیکا منظوري ملیل آهي، تنهن جو نشان، اخلاقی تنظیم جی
 حفاظت کندڙ جی دائمي موجود گيء ه ملي توه تنهنکري،
 جيڪڏهن هت نه، ته گهت هر گهت کنهن پئي هند اخلاقی
 فرض ه جيڪي به ڪوتاهيون ڪيون وڃن ٿيون، تن لاء
 سزا ڏني ويندي چ سپني انسان جو حساب ڪتاب ڏاڍي
 بي رحم سختي سان ورتو ويندو.

خود برنارڊشا کي اهو معلوم ڪونه هو تم انهيء قسم
 جي مذهبی اعتقاد جي واقفیت مان جان ڪيئن چڏائجي. هن
 پنهنجن مختلف مذهبی درامن جهڙوک: ”ميٺو سيلا ڏانهن
 واپسي“، ”انڊروڪلس انڊد دي لائڻ“، ”سيفت جون“ چ
 خود سندس“ کاري چوڪري جي سندس خدا جي گولا هر تلاش“
 جي مقدمي ه ٻئ، هو وري وري انهيء اهم ڪردار ڏانهن
 موئي توه (انھيء ضرورت کي پوري ڪرڻ لاء، جيڪا ماڻهو
 بنا ڪنهن ضرورت جي، مجبوريه کان سند من افرادي زندگيء
 جي ڇانجي ه محسوس ڪري تو، جهڙيء طرح هو پنهنجي
 سياسي، اقتصادي چ سماجي تنظيم کي ه لاء محسوس
 ڪري تو) انهيء اهم ڪردار کي محسوس ڪرڻ لاء، مذهبی
 اندارو، جيڪو انهن اختلاف چ دماغي بدمسگين ه ۾ ڪي
 سندس انهيء سماجي نظام کي ائلائي پتلائي وکڻ واريون
 آهن، جن سان هن جو وسطو هوندو آهي، ان ه شڪ ناهي
 تم مسڻ شا جنهن مذهبی اندازي ڏانهن اشارو ڪري تو، چ
 جنهن بابت هو ايڏي وڌي وڪي سان ڳالهائي تو، سو انهيء

کان مواء پيو ڪجهه به ڪونهي، جنهن کي هو ما بعد الطبيعات
کان وڌيڪ اهميت وارو مذهب سڏي ٿو.

زندگي جي قوت جي طريقي طور ارتقاء جي اصول جي
دریافت ٿيئ، ما بعد الطبيعات جو مذهب آهي ما بعد الطبيعات جي
مذهب کي اها يقينيت ۽ ظاهرداري وڌيڪ کان وڌيڪ ملندي ۽
حاصل ٿيندي رهي آهي، جيڪا ان کي هڪ تعليم ڀافته ۽ تنقيدي
مائهو طرفان قابل قبول بنائي سگهي، مو اها اسان مان هميشه
کان وئي گذ رهي آهي. آهي مذاهب، جي مجھل چھجن جن
کي موقع پرست پادری ۽ پشپن بدناام پشي ڪيو آهي، تن
کي ظاهر پسند مسنٽوري معتبر بنائي رکندا آيا آهن. جن جو
ڳڄهه، مذهبین متعلق سندن پنهنجي سمجھه آهي، چو تم الهائي
طاقت جا ڦيتا اهي پاڻ آهن، هي اها سمجھه، يا پُڏي آهي جا
ونتي طاقت جو هڪ تجربو چشجي.

انهن کان مئي ۽ انهي کان هيٺ ڪروڙين اهڙا انسان
آهن جي گمنام آهن، نمائا آهن، بعضي اهي بلڪل ان پڙهيل
هوندا آهن، بعضي اهڙا، جن کي اها ٻوجهه به ڪين هوندي
تم کين ڪو مذهب آهي يا نه، بعضي پنهنجي ۽ ٻوجهه، پائني
جي بدولت تم سندن خطي جا عبادت گاه، مسدر، مڙعيون ۽
سندن ٺاڪر ان لاءِ نئي آهن جو اهي سچار آهن ۽ ان روایت
تي قائم آهن تم جي چڱا انسان آهن سڀ هڪ اهڙي روشنۍ
جا پيروڪار آهن، جا مسدن اردگرد بس آهي تم سندن اندر
به پهڪي تي، ان جي برعڪس خراب انسان پنهنجي لاءِ نئي
خراب هوندا آهن، جڏهن تم چڱا مائهو بجي ٿا وڃن ۽ مٿن
رحمت تي وسي ۽ بچڙا مائهو تباه، وبرهاد ٿين ٿا ۽ ناخوش
زندگي گذاريں ٿا، ڀورپ ه ”پرانيستنس“ واري تحريري فقط
ان روشنۍ جي حاصل ڪرڻ لاءِ هلائي وئي هئي جنهن کي
”اندروجي روشنۍ“ چشجي ٿو تم جنهن کي هر انسان ڪنهن

به پادریه جي چوڻ کان سواء ڏسي سگهي ۽ نه ان جو تذکرو ڪنهن گرجا ۾ ثئي . سوال درحقیقت ڪنهن نهين مذهب جو هرگز نه آهي، پرمذهب جي دائمي تت يا جوهر کي دوباره چڪائی، ان کي دنيوي ۽ روایتي رهپت کان پاڪ ڪرڻو آهي، جو اهي شيون يقين کي ناممکن بنائيں ٿيون، خواه سڀني گرجائڻ ۽ مكتب فڪرن جون اهي ئي مرمايو آهن .

اين عجیب لڳي ٿو: نه ته "شا" اهڙي نتيجي تي اچي تم "نهين مذهب" جو سوال ڪونهي، غالباً سوال آهي مذهب جي دائمي جوهر جو، دوباره عرق ڪيڻ جو ۽ ان کي دنيوي ۽ روایتي ڪچري کان پاڪ ڪرڻ جو، ساڳيءَ طرح سان اللهه جي آخری رسول صلعم قرآن پاڪ ڏئي، ان جي تكميل ڪئي آهي، ۽ پاڻ به، اها دعويٰ نه ٿا ڪن تم هنن ڪو نتون مذهب آندو آهي. ليڪن مذهب جي اعتقاد واري عظيم روايت: "الله واحد آهي، جو جوهر ڪيريو ويو آهي، هي اها ساڳي روايت آهي جنهن کي اسلام کان اڳ وارن پادرин ناپاڪ ڪيو هو ۽ ان ه مسلاوت ڪئي هئانون، وڌيڪ اهم ڪالهه، اها آهي ته، ان حد تائين، جيستائين اللهه جو آخری رسول صلعم، مذهب جي انهن سڀني نقطه نظرن کي برداشت ڪرڻ لاءِ تيار هو جن جو تعلق مختلف مذهبين سان هو، مختلف مذهبين جي ڪريا ڪرم سان هو، اوترو ان کان اڳ ڪنهن به، برداشت ڪين ڪيو هو، اهو اللهه جو آخری پيغمبر صلعم هو، جنهن پهريون پيو و انسان ذات کي اها سکيا ڏئي ته، مذهب جي معاملي ه جبر هرگز ڪرڻو نه، آهي، هن وڌيڪ ٻڌايو ته "اوهان جو خدا ۽ منهنجو خدا هڪڙو آهي ۽ اوهان جا اعمال اوهان سان ۽ منهنجا مون سان آهن." هن ايمان وارن کي فورمايو هو ته، "توهين هنن بت پرست مائهن

جي ڪوڙن خدائُن کي برو نه چئو، مباداً هـ و توهان جي
سچي خدا کي برو چون۔”

اسلام جي آدرشن جي ڪشادگي لامحدود آهي.
اوہن قران ڪريم جي هيئين عبارت ڏسو جا گواهي ٿي ڏئي:
”ء اسان توکي اهو ڪتاب (قرآن شريف) سچائیه مان
پهچایو، جو جيڪي ان کان اڳ جو آهي، ان جي تصديق
ڪري ٿو ۽ ان جو محافظ آهي۔ سو تون انهيءَ جي وچ هـ
انصاف ڪر، جيڪي خدا توقي نازل ڪيو آهي، انهن جي
ادني خواهشات جو پير و نـ، ٿجان، ۽ جيڪي سج تو وت
پهچایو ويو آهي، ان کان متنان ڦري وڃين۔

”اسان اوہن مان هرهڪ جي لاءِ مقرر ڪيو آهي هـ
قانون ۽ هـ رستو. جي ڪڏهن اللـه چاهيو تـ، هو اوہن کـي
واحد قوم بنائي هـ لـيڪن هو ان هـ امتحان وئـن چاهي ٿـو،
جيڪـي هـ ڏـنو آـهي۔ جـنهـن ڪـري نـيـڪـيـ هـ سـبـقـتـ حـاـصـلـ
ڪـريـوـ. اوـهـيـنـ مـسـپـ اللـهـ تـعـالـيـ وـتـ وـاـپـسـ آـيـنـداـ ۽ـ هوـ اوـهـانـ
کـيـ اـهـوـ ڪـيـ ٻـڌـائـنـدـوـ جـنهـنـ هـ تـوهـانـ اـخـتـلـافـ ڪـيـ هـوـ۔”
(V. V. 48)

”ڪاري چو ڪـريـ“ کـيـ مـسـئـرـ شـاـ جـهـڙـيـ هوـشـيارـ مـصـنـفـ
آـخـريـ نـبـيـ جـيـ مـهـمـ لـاءـ ڪـمـ ڪـرـڻـ ۽ـ انـکـيـ تـسـلـيمـ ڪـرـڻـ
جيـ عـنـايـتـ کـانـ مـنـمـ چـوـ ڪـئـيـ ۽ـ هـنـ کـيـ انـ کـانـ چـوـ مـحـرـومـ
ڪـيـوـ؟ خـاصـ طـورـ جـڏـهـنـ هـوـ وـاقـعـيـ هـنـ جـيـ شـانـ هـ باـغـ جـيـ
آـبـادـيـ ڪـرـڻـ لـاءـ وـيـهـيـ بهـ رـهـيـ ٿـيـ، ۽ـ اـهـوـ ڪـمـ هـوـ،
جيـڪـوـ آـخـريـ نـبـيـ کـيـ رـاضـيـ ڪـريـ هـاـ؟ شـايـدـ انهـيءـ جـوـ جـوابـ
اهـوـئـيـ ٿـيـ سـگـھـيـ ٿـوـ تـهـ اـسـلامـ جـيـ مـشـورـ ۽ـ پـروـگـرامـ کـيـ سـجـيءـ
دـهـاـ جـيـ طـرفـانـ اـنـتـهـائـيـ مـثـاـچـريـ طـرـيقـيـ هـ قـبـولـ ڪـيـوـ وـيـوـ آـهـيـ
حالـانـڪـ اـنـ جـيـ رـوحـ کـيـ اـجاـ تـائـيـنـ پـوريـ طـرحـ هـ ڏـنـوـ وـيـوـ
آـهـيـ ۽ـ نـهـ سـمـجـھـيـوـ وـيـوـ آـهـيـ، اـهـوـئـيـ سـبـبـ آـهـيـ، جـوـ جـدـيدـ

(۲۵)

دور جي انسان کي ان جي سلسلی ه اٹ کندڙ پيچيد گين ۽
تضادات ه الجهاد و یو آهي.

مسنُر ۽ مسز آء، آء، قاضي ۽ انهيءَ حق تي زور ڏين ۽
ان کي ثابت ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، جيڪو سڀني
کان اوچو ۽ مٿانهون آهي، اهم ڪالهه اها آهي، جيڪا انسان
ڪري تو، پر فقط انهيءَ حد تائين، جيسيئن اها انهيءَ روح ۽
طريقی سان ڪئي وڃي تي، جنهن ه اسلام جي رسول صلعم
اهما سمجھائي ۽ پاڻ ڪئي آهي.

(۶)

انگریزی جي مصنفین ۽ مبصرین "دوری چوڪري
حق جي ڪولا ه" ڪسی فلسفيانه ڪتابن جي قطار ه رکيو
آهي، جيتونیڪ وڌيڪ باريڪي سان ان تي نظر ڪري
ڏسجي ته اهو ڪتاب "تقابل الاديان" جي لست ه اچ
گهرجي، البتہ انسان ذات جي مذہبی ترقی ۽ سذاري تي
ڏيان، جيڪو هن ڪتاب ه سعایل آهي، فلسفانه تصورات ۽
خيالات آهن، پراهي بلڪل مختصر، تورن لفظن ه اهڙي ته
طريقی سان بيان ڪيا ويا آهن، جو اهي چن تم محض ڪي
اشارا آهن ۽ انهن فلسفيانه بنیادن کي وڌائي سمجھائڻ جي
ڪوشش تي نم ڪئي ويٺي آهي، جنهن تي اهي بېتل آهن،
ان جي باوجود، انهن مسئلن جي پيش ڪرڻ جي طريقی سان،
جن جو واسطو تقابل الاديان سان آهي، ارتقائي جوڙ جڪ ه
پيش ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي وٺي آهي، ۽ ڪوبه اهڙو
سنچيده مطالعي ڪندڙ، جيڪو امان جي مصنفین جي ڪتاب جي
بلويڪ بيٺي سان پڙهن جي ڪوشش ڪندو، تنهن کي ان ه
ڪي فه ڪي اصلو ڪا خيال ۽ نظر يا ٻڌي نظر ايندا، ۽ کيس
"تقابل الاديان" جي موضوع جي متعلق ضرور ڪي نيون ۽
جيروت انگریز ڪالهیون نظر اپنديون.

(۳۶)

(۷)

علام آء. آء. قاضی هن مقدمی جی لـکندز سان
اکثر کری اهزو اظهار کیو آهي، ته کیس پوري چوکریء
جی ڈاکڑن جی پیشان هک پو کتاب لـکندو آهي، هي اهو
کتاب ٿیڻو هو، جنهن هکیس پوري چوکریء جی روزانه
زندگیء جی حالات لـکشی هئی، جیڪا هـوء مسلم مذهب ۽
حقانیت هـو معتقد هئی ۽ "تاریخ" سان ملاقات ڪرڻ جی نتیجي
طور مذهب اسلام جی سچانیء ۽ اهمیت کان واقف ٿئي جي
نتیجي طور گذاري رهی آهي.

علام صاحب همیشه اهو خیال رکيو هو ته "پوري
چوکریء جی ڈاکون" کان پوءی هو اسلام جودین، شان و شوکت
هـ بـنـیـادـ نـهـایـتـ ئـیـ بـارـیـکـ تـفـصـیـلـ سـانـ ڏـیـکـارـیـ سـگـهـنـدـوـ، جـیـکـوـ
هـکـ اـهـزوـ مـذـهـبـ آـهـيـ، جـنـهـنـ سـنـدـسـ خـیـالـ جـيـ طـرـیـقـیـ مـطـابـقـ
اهـڙـنـ حقـانـقـنـ جـيـ اـحـسـاسـ جـيـ دـورـ جـوـ اـفـتـاحـ ڪـيـوـ هوـ،
جـيـکـيـ اـنـسـانـ ذاتـ کـيـ آخرـيـ پـیـغمـبـرـ صـلـمـ جـيـ پـیـغـامـ جـيـ بـنـیـادـ
نـیـ ظـاـهـرـ ڪـرـیـ پـذـایـاـ وـیـاـ هـنـاـ. هـوـ عـلـمـیـ طـورـ اـهـوـ ڏـیـکـارـنـ
چـاهـيـ رـهـيـوـ هوـ تـمـ خـاصـ طـورـ، ڪـھـڙـيـ طـرـحـ، "پـوريـ چـوـکـرـيـ"
قرـآنـ ڪـرـیـمـ جـيـ نـصـیـحتـنـ، هـدـایـتـنـ ۽ـ طـرـیـقـنـ تـیـ سـنـدـسـ روـزـمـرـهـ
جـيـ زـندـگـيـ ڪـيـ ڪـھـڙـيـ طـرـحـ عملـ هـ آـنـ جـيـ ڪـوـشـنـ ڪـرـيـ
رهـيـ هـئـيـ. انـ کـانـ نـلاـوـهـ هـنـ جـيـ اـهـاـ خـواـهـشـ هـئـيـ تـهـ هوـ
اهـوـ ڏـیـکـارـيـ تـمـ هـوـ "قدـرتـ هـوـ، ۽ـ خـودـ پـنـهـنجـيـ اـنـدرـ خـداـ جـيـ
نشـانـنـ کـيـ ڏـسـنـ ۽ـ مـعـلـومـ ڪـرـڻـ جـوـ ڪـھـڙـوـ طـرـیـقـوـ اـخـتـیـارـ
ڪـرـيـ ٿـيـ ۽ـ اـنـهـيـ اـحـسـاسـ تـيـ ڪـيـشـنـ ئـيـ پـهـچـيـ تـمـ اـنـسـانـ ذاتـ
جوـ خـداـ هـڪـئـيـ خـداـ آـهـيـ. جـيـکـوـ هـنـ ڪـائـنـاتـ کـانـ مـئـانـهـوـنـ
آـهـيـ، پـرـ انـ جـيـ باـوـجـودـ انـ جـيـ اـنـدرـ سـمـاـيـلـ آـهـيـ. اـهـاـ زـندـگـيـ،
جنـهـنـ تـيـ اـسـلامـ اـسـانـ کـيـ عملـ ڪـرـڻـ جـيـ هـدـایـتـ ڪـرـيـ ٿـوـ،
تنـهـنـ جـوـ عـكـسـ اـنـهـيـ زـندـگـيـ هـوـ نـظـرـ اـچـ ڪـپـنـدـوـ هوـ، جـنـهـنـ هـ
پـوريـ چـوـکـرـيـ ڪـيـ سـنـدـسـ زـندـگـيـ گـذـارـنـ لـاءـ آـمـادـهـ ڪـيـوـ

ویو هو، اها زندگی، اللہ تعالیٰ جی قانون اکیان مکمل طور پیش ہوئی واری زندگی هشی، ۽ پوری طرح فقط ہن مقصد لاء منسوب کرٹی هشی، تم انسان ذات جی تاریخ ۾ فقط سندس مقصد نئی حاوی رہن، پر بد قسمتی ۽ سان اھو ڪر جنهن کی ہو ایدی شوق سان پورو ڪرڻ چاهی رہیو ہو، منا پورو تی نہ سکھیو ۽ اج اھو اسان وт موجود ڪونھی، پر ان جی بدران، هن جا کی هیدانهن ہوڏانهن جا خیالات ۽ ڪمجهہ ڪالمیون لسکیل میون آهن، جیکی آء ہن جی ڪن ڪاغذن مان ہت ڪری سکھیو آهیان، جیکی ہو منهنجی لاء پئیان چڏی ویو آهی ۽ جیڪڏهن خدا چاهیو تم آء اسلام جی تعلیمات کی سندس سمجھ، موجب موضوعات جی مطابق قابل فهم طریقی سان پیش ڪرڻ لاء منظم ڪری پیش ڪندس ۔

علام قاضی جی خیال مطابق، اسلام وт انهن مسئللن جا ضروری سپ جواب موجود ہئا، جیکی اج به ویہن صدی ۽ جی وج ڏاري بهترین قانون دائن کی دریش آهن، پر انسوس جو اھی ہن وقت مون وт موجود ڪونه آهن،

”پوري چوکری جا حق جی ڪولا ۾ ڏاکڑا“ ڪ
بھترین تمام سادو، پر ان ہوندی به ڏايدو ڪوڙا ۾ ڪتاب آهي، هن حقیقت جی باوجود، اهو طبعزاد آهي، حالانکے ان جو واسطو مذہب ۽ ان جی معقولیت ۽ تعییل ۽ تربیت مان آهي، ان جی اها انشاعت، جنهن کی انهی ڏینهن کان ولی ۲۵ سال وج ۾ گذری چکا آهن، جذہن اھو ڪتاب سپ کان اول آرترو، ایچ، استاڪ ویل لمیتید (۲۸ - لیکیت هل، ای، سی - ۴) طرفان چایپو ویو هو، هائی اسان جی هن عزیز وطن ۾ اسلامی نظریي تی حضور نبی ڪریم صلم جن جی طریقی ۽ انهن بیشعار مسلم مذکرن، لیکن، ۽ فیلسوفن

جي عظيم لکھين جي نموني ه عمل کرڻ جو وعدو ڪيو
ويو آهي، جيئن ان جو اسان لاء انهيء مقدس ڪتاب ه
چوڏهن سو سال اڳي اظهار ڪيو ويو هو جن جي دوان
انهن مشهور و معروف مفڪرن ۽ ليڪڪن ان تي سوج و بهار
ڪيو. اسلام جي انهن عظيم ۽ حيرت انگيز منڪرن ۽ ليڪڪن
جي درميان، موجوده ليڪڪ جي نگاهه، هر مستر ۽ مسز آء. آء.
قاضي هـ انتهائي لا جواب مقام رکن ٿا، در حقیقت پنهي کي
مشرقی ۽ مغربی فڪر جو هـ منظر حاصل ٿيل آهي ۽ ان
کان وڌيڪ ٻي ڪاللهه وري اها آهي ته انهن پنهي جي سجي
زندگي مذهب اسلام جي اهم ترين ڪالهين کي سمجھئ جي
پر خلوص ڪوشش هـ گذری ويشي.

اي. ڪي. بروهي

۱۲ - آڪتوبر سن ۱۹۶۸
۷۶-۷۵ مسلم آباد، ڪراچي،
پاڪستان.

پوری چوکری حق جی گولا ہر

پوري چوکري حق جي ڳولا ۾

”ڪئي آهي خدا؟“ پوري چوکريه ڪائي فقير يائيءَ
کي چيو، جنهن جي هڪ هت هر ماچيس هو، ته چهن تسي
”خدا توکي نيكى ذي“ جا لفظ هئا.

بس، ائين نسي ٽيندو هو، جڏهن به پوري چوکري
پنهنجي ٻن ماڻهن جي ويهن واري رولس رايس ڪار مان هيٺ
لهندي هي، تڏهن انهيءَ عورت کي پنهنجي مسواري جاءه جي
در وٽ ڏسندي هي، جنهن سان گڏ هڪ آڌ-ٻڪي چوکري
به بيمي هوندي هي.

هئن هميشه وانگر پنهنجي ٻتونه هت وجهي چانديءَ
جو ڪو نديو وڏو سکو ڳوليyo، ۽ هميشه وانگر ئي هن کي
خردو* موجود نه مليو.

هوءَ پنهنجي گلابي رنگ جي فراك ۽ پُونر جهڙن ڪارن
وارن جي متان بيباڪيءَ سان ٽيند تي رکيل ندي ٻوبيءَ سان
ڏاڍي سهڻي پشي لڳي. هن جي عاج جهڙي چمڙي نسي ۽
ريشم جهڙي نرم هي ۽ سند من ڪارين اکين ه زندگيءَ جي
جوت جهلهڪي رهي هي. هوءَ ڪنهن مشرقي ملڪ جي هڪ
انتهائي دولتمند نواب جي اڪيلي ڏيءَ هي، جنهن جو انهيءَ
وقت ٺڪاٿو ”رٽز“ (هوتل) ه هو، ۽ جنهن کي فقط اعلوي نسل
جي ڪتن پالڻ ۽ ڪائن ٻجن ڪرانچ جو شوق هو، خود
چوکريءَ کي ”مي فيئر“ محلی ه هڪ پُرلطف ۽ شاندار قسم

* خردو لفظ خورد معنيا نندو جي بگزيل صورت آهي ۽ پاڪستان
کان اڳ ابر منڊ ه عام خاص ماڻهو ندين سکن لاءِ استعمال ڪندا
هئا. هن وقت ان جي بدران ريزگاري يا انهيءَ جي بگزيل صورت
”ريجو“ استعمال ڪيو وڃي تو. (متترجم)

جو مسوأّي ڪمرو هو، جنهن هه وء پڙهي :: هئي سگهي،
ڏماچو ڪري به لڳائيندي هي هئي ۽ گناهه به ڪري سگهندي هي.
يونيونوري ۾، جتي هوء تاريخ ۽ معاشيات جي شاگرد يائني،
پنهنجن هم ڪلاس نوجوان چوکرن ۽ چوکرين جي خوش
مزاج ۽ بي فڪر ٿولي جي وج هه سپني کان وڌيڪ رلهي
ملثي ۽ ڪيلڻي طبعت جي مالڪ هي.

اچ، هن جـو مـئـو قـري رـهـيو هـو، گـذرـيل رـات وـاري
شراب ڪـباب ۽ رـقص وـسرـود جـي مـحـفل هـنـ ڪـي بـلـڪـل نـسـتوـ
ڪـري ڇـڏـيو هـو، انـ جـي باـجـود هـنـ ڪـيسـ مشـهـور جـرـمنـ
ناـچـوـءـ اـئـنـيـ فـلـكـ، جـي تـيـزـ رـفـتـارـ نـاـجـ مـانـ وـانـدوـ تـيـنـدـيـ ٿـيـ شـمـهـيـنـ
هـ وـهـنـجـارـيـ ڇـڏـيوـ هوـ (ـالـبـتـ)، اـهـوـ شـمـهـيـنـ خـودـ چـوـڪـريـهـ جـيـ
خرجـ تـيـ وـرـتلـ هوـ).

منـدـسـ ٿـولـيـ هـ شـامـلـ چـوـڪـرنـ جـوـ ڪـ، هـنـ جـيـ خـوـشـامـدـ
۽ـ اـچـاتـريـ ۽ـ تـفـريـحـيـ مـجـبـتـ جـيـ جـذـعنـ ۽ـ خـيـالـانـ سـانـ پـرـ ڪـرـڻـ،
۽ـ ڪـانـشـ پـئـساـ اـقـارـاـ وـئـ ۽ـ ڪـڏـهـنـ بهـ، وـاـپـسـ نـهـ ڪـرـڻـ هوـ،
چـوـڪـريـنـ جـوـ ڏـندـوـ فـقـطـ اـهـوـ هوـ تـهـ، جـڏـعنـ بهـ، اـنـهـنـ تـيـ قـيمـتـيـ
سوـڪـريـنـ ٻـاـڪـريـنـ جـيـ بـرـسـاتـ ڪـئـيـ وـجيـ، تـڏـهـنـ ”ـاـڙـيـ، ڪـهـڙـيـ
خـوبـصـورـتـ آـهـيـ!ـ مـوـنـ ڪـيـ بـهـ اـنـهـيـهـ جـيـ ٿـيـ سـخـتـ ضـرـورـتـ هـشـيـ!ـ“
جهـڙـاـ جـمـلاـ اـداـ ڪـرـڻـ نـمـ وـسـارـينـ، دـوـسـتـ تـهـ هـنـ جـاـ سـجـ پـچـ
ڪـيـ هـيـائـيـ ڪـيـنـ، مـسـ وـيـسـتـ، جـنهـنـ ڪـيـ آـهـيـ منـدـسـ سـرـخـ وـ
سـفـيدـ رـنـگـ ۽ـ پـورـنـ وـارـنـ سـبـبـ ”ـگـورـيـ چـوـڪـريـ“ـ ڪـريـ
مـڏـيـنـداـ هـهـ، ڪـيـنـهـنـ وقتـ هـ، جـڏـهـنـ ڪـيـسـ هـنـ جـيـ مـددـ ۽ـ پـنـپـرـائـيـ
جيـ ضـرـورـتـ هـهـيـ، تـڏـهـنـ هـنـ جـيـ دـوـسـتـ هـهـيـ جـوـ ڊـونـگـ
ڪـيـوـ هوـ.

ڀـورـيـ چـوـڪـريـ هـنـ جـيـ خـاصـيـ مـددـ ڪـئـيـ هـشـيـ.
درـحقـيقـتـ، مـسـ وـيـسـتـ اـقـتصـادـيـاتـ ۽ـ مـالـيـاتـ جـيـ مـضـمـونـنـ هـ
فـقـطـ هـنـ جـيـ صـدـقـيـ هـ ئـيـ گـنجـيـوـنـيـتـ بنـجـيـ سـگـهيـ هـشـيـ.ـ پـرـ

هائی، جیتوئیکه هوئه کڏهن سندس پارئین هر شریک نیندی هئی، پر اچکله هن جا حقیقی دوست کاروبار ۽ راندیون هئا.

هڪ ٻي چوڪري به هئی، جيڪا آفريقا کان آيل هئی -
اها ڪاري چوڪري، جيڪا پنهنجي نموني هر الٰهيات جي علم جي شاگرد يائي هئي ۽ هن جي مخلص دوست هئي، پر هن هڪري آڙرش نسل جي ماڻهوئه سان شادي ڪئي هئي ۽ پڙهائی ڇڏي ڏني هئائين ۽ ان کان پوءِ هن مان ملاقات جو رستو ختم ٿي چڪو هو.

پوري چوڪري ذري گهت هر شام جو سندس پشنن تي پلجندر ۽ تفریح ڪندڙ انهيءَ گروهه جي خاطر پنهنجي جاء تي پارئي ڏيندي هئي ۽ اهي سڀ هنن ٻالهين تي پوري طرح منفق هئا: هڪ تم سندن ميزبان چوڪري پوري طرح پُرڪشش هئي ۽ پيو تم انتم کان سواء ڪو خدا ڪونه هـو، هنن کي اهو به يقين هو ته اهي انتم به محض هڪ اتفاقی ۽ حادثاتي پيڙ ذريعي گذ اچي ٿيا هئا ۽ انهيءَ ميل ميلاب لاءِ انهن کي اجتماعيت جي خوبيءَ سان نوازيل به يقيناً نه تو چئي سگهجي، انهن جو هيڏانهن هوڏانهن ڏڪا ڏوما ڏائڻ پڻ، ڏونس بازيءَ جي قسم جا هئا ۽ هنن جـو چوڻ هو ته زندگيءَ لاءِ جدوجهد جو آغاز، لاهوئي هو.

انهيءَ صورتحال تي جو هڪ ٿي قانون جو ضابطو هو، سو اهو هو تم توهان پلي وجي چوري ڪريو، پر شرط رکو اهو آهي ته ان کي لڳائي سگھو، جيستائين توهان جي پاريسريءَ کي خير ڪانه هئي، تيستائين هن ٻالهه جي پرواھ، ٿي ناهي ته توهان سندس خلاف چا پشي ڪيو، ان ڪان علاوه، جيڪڏهن توهان پنهنجو تـونـازـو ڪافي زور مان ۽ وڌي ٻوڪي وجائي سگھو ٿا، ته اهو آواز پين ڪيـترـن ٿي سنهن ۽

ڪمزور آوازن تي غالب پنجي ويندو ۽ عوام جي وڌي گڏه،
کي پوچت تي رسو وجهي پنهنجي مرضي ۽ سان هيڏانهن هوڏانهن
گھلڻ لاء ٿوري پروپنگنڊا ڪافي آهي.

چا، سڀ سانسدان هن ڳاللهه تي متفق ناهن تم زمين
گول آهي؟ ان ڪري اها هنداؤ هوڻدي، ۽ ان لاء ضرورت
 فقط هن ڳاللهه جي آهي تم ماڻهو ۽ جا اڳيان ۽ پاسن وارا ڏند
 ڪافي تيز هجن، ۽ خاص طرح ڏائون سڀون ۽ مضبوط هجن
 ۽ پوءِ فقط هڪئي لياقت، جنهن جي ضرورت آهي، ما
 چڱي ۽ طرح چڪ هڻج جي ڏان ۽ جي چاڻ آهي.

صحيح يا غلط، حق يا ناحق جو ڪو سوال ٿي نه ٿو اتي.

پوري چوڪري ۽ کي انهيءِ دستور جي پونواري ڪرڻي
 ٻوندي هئي، چاڪڻان ته زمانی جي دستور يا رسم و رواج
 ڪان پوئي رهجي وجئ، وڌي ه وڌو گناهه هو.

هن کي ڪنهن به انهيءِ ڪان سواء پيو ڪو طريقو
 ميڪاريوني ڪونه هو هن پنهنجي ماڻه کي ڪو مشڪل ٿي
 ڏلو هو هن جي داين هن کي الله، رحيم جون ڳالهيون
 ٻڌايون هيون. پر جڏهن ڪان هو ڀورب آئي هئي، تڏهن
 ڪان هن جي دل هوري ڪڏهن الله جو خيال ٿي نه آيو هو.
 ڪڏهن ڪڏهن محض اتفاق سان، جڏهن هو رات جو اوچتو
 جاڳي پوندي هئي، ته هن کي هرشيءِ ڪان، خود پنهنجي
 وجود ڪان ڊپ محسوس ٿيڻدو هو ۽ هو دل جي
 گهرين ه ڪ تنهائي ۽ ڪنهن شيءِ جي، جنهن کي هو
 سمعجي به نه سگهندوي هئي، هڪ طرح جي بڪ محسوس
 ڪندري هئي.

هوءِ ماجيسن وڪڻئ واري پينو عورت ڪان معاني وئندい،
 پنهنجي ڪمري ه داخل ٿي. سندس پئي تو ڪريائيون هن
 جي آجيان لاء ڊوڙنديون ونس اچي پهتيون.
 ”مون کي چهين بجي تائين ڪوبه نه ائاري.“

اُنین چئي، هن پنهنجي ڪمري جو دروازو بند ڪيو،
ه پنهنجي صندل جي ريشمي وهاڻن ه گاديلن ه دٻهي ويهي
رهي ه آکيون ٻوئي، نندا ڪري حالت ه ڀڻ ڀڻ ڪرڻ لڳي،
”خدا ڪئي آهي؟“

”آءُ ٿو توکي ڏيڪاريان“، هن جي پاسي ڪان ه
آواز آيو، هن قيرو ڪائي ڏئو تم مندس سامهون ه ڏگهو
ماڻهو بيٺو هو، جنهن جو چهرو ڏاڍو سخت هو ه مٿو، اچو
هوس، هن کي ه عجيب وغريب نموني جو ڏگهو چوغو
پيل هو، جنهن تي جانورن، وڻن، جبلن ه سمندن جون
تصويرون چاپيل ه ڀرت وانگر پريل هيون، انهن ه مردن
ه عورتن جا انبوه هئا، جن مان کي جنگ ه مصروف هئا،
کي امن جي حالت ه تم کي عشق ومحبت جي ڪيفيت ه
نظر پشي آيا، ڪئي وري عجيب وغريب صورتن جا مندر، ه
پوچارين جا هجوم هئا، تم ڪئي بادشاهن ه رائين جا پُرشگوه
جلوم هئا.

”کير آهين؟“ پوري چو ڪري، اهو شڪندى
هن ڪان پچيو، شايد هو مشي خوارن جي آخرى گاڏي، مان
ٻاهر نڪري آيو آهي.

”آءُ تاريخ آهيان“. هن پنهنجي چهري ه پوري نرمي
آئيندي جواب ڏنو ه ڏيڪ چيو، ”منهنجا ڪيمى جعلني ه
صنوعي روپ هن ڏرتى، تي لڪندا چپندا رهن تا، احمق
منجهن اعتقاد رکن تا، پر بدمعاشن ه عيارن جو تم انهن مان
عشق آهي.“

”انهي، گاله، جو خدا سان ڪهڙو واسطو؟“ پوري
چو ڪري، پچيو.

”هر طرح سان آهي“، انهيء ماڻهو جواب ڏنو، ”چا،
توکي اهو نه ٻڌايو ويو هو تم آءُ خدا جي نشاني آهيان؟
جي ڪڏهن رستو وجائي ويئي آهين، تم منهنجي ڪي هلندي اچ.“

پوري چوکري ڏي پي ائي ڪري ٿي، هن هائي
پنهنجيون اکيون ڪاڻديون محسوس ڪيون، هڪ گھڙيءَ لاءَ
هوءَ هڪي بيٺي، او نده، اند و ڪار ٿي رهيو هو، هن سامهون
رفَ تي رکيل هيرن جواهن مسان جڙيل خنجر کي ڏئو،
پوءَ هوءَ ڪيلي وٺي، ۽ ڪند ڏو ٺائين، ”اسين گھڻو پري
هلنداسين“، انهيءَ ماڻهوءَ چيو، ”تون ٽڪجي پونددين“.
جلد ٿي هو قلهجندو وييو ۽ وڌندو، ۽ اجا وڌندو رهيو،
تانيجو هوءَ سندس متوا يا عضوا ڏسي نه پشي سگهي، هن جو
چوغو ٽڪرين ۽ جبلن جسي مثان چانججي وييو ۽ نيمث اها
گھڙيءَ آئي، جو هو سندس نظرن کان بلاڪل غائب ٿي وييو،
۽ هن پاڻ کي هڪ وسیع ميدان، هڪ وٺ جي هيٺان ويٺل
۽ پنهنجي اڳاڙي جسم کي ڪنهن رنسگ دار مئيءَ جو تهم
چاڙهن هڪ مصروف ڏئو.

اوچتو هن جي مثان گجگوڙ جو زبردست آواز آيو،
جنهن هن کي ڊيجاري وڌو ۽ هوءَ ڏاڍي خوف وچان گجگوڙ
جي ديوتا جي آڏو هڪدم زمين تي سجدو ڪري او ندي
ٿي ڪري پيٺي، ۽ ڏاڍي عذاب هر رڙيون ڪري رهي هشي،
بيءَ گھڙيءَ هن پاڻ کي هڪ اهڙي ننگي مرد هٿان مئي
ڪجندو محسوس ڪيو، جنهن جي هت ه نازگن جو هڪ
مُچو ٻڪڙيل هو.

”هنن مان اسان کي ڏاڍو منيدار طعام ملندو“، هن
رڙ ڪري چيو، پر هن کي انهيءَ مرد جي آواز جو سُر پسند
نه آيو، ۽ هن ڦتكى سئكى، جيئن تيئن ڪري پاڻ کي آزاد
ڪريو ۽ آتان ولئي جو يڳي، تهوري پشي نه ڏئائين.“

* * *

هن کي ڪو احساس ڪونه هو، هوءَ ڪيترو وقت
ڊوڙندي رهي هشي، جڏهن اوچتوئي اوچتو هن پاڻ کي پنهنجي
بيءَ جهڙي مڙس جي ڀاڪر ه ڏئو، جنهن جي چو طرف وييه،

پیون عورتون بیٹیون هیون، جن کسی کانس ۽ کنین جا
لھیل گوڏن تائين هیت پڻا پاتل هما.

هن جو سڀ کان پھریون ڪم، جھوپڙي جي اندر
ڊوڙڻ، ۽ هڪ اهڙي شيء جي آڏو سجدي ه ڪري ٻوڻ هو،
جيڪا هڪ مائي گاهه جي ٻوئي وانگر ٿي لڳي ۽ چيڪيءَ مني
جي پنوڙي جي وج ه الڪيل هئي.

”اي برتر ۽ بالا روح!“ هن چيو، ”تون جو اسان
کي اسان جي ڏڻ لاءِ سرسبز گاهه سان ڏڪيل چرا گاهه ڏدين
ٿو،“ تون جيڪو اسان کي ڇانو ۽ گهڻا ٻار ٻچا ڏين ٿو
تو مون کي نانگ-کائيندڙ حيوان کان بچايو آهي.“

”ئيڪ انهيءَ مهل هن پنهنجيءَ ٻانهن کي ڪنهن جي
ڏدين آگرين سان ٻڪرييل محسوس ڪيو، ۽ منهن ڦيرائي جو
ڏائين تم کيس اهو نوجوان نظر آيو، جيڪو سندن ڏڻ چاري
رهيو هو. هو مٿي کان وئي ٻيرن تائين ٿڙکي رهيو هو.

”اڙي اڙي، تون مڪروه چيز کي چهي رهيو آهين، اهي
توکي وٺن سان ٺوکي ڇڏيندا!“ ٻوري چو ڪريءَ رڙ ڪنددي
چيو، جنهن تي هو ڦهڪو ڪري اچي زمين تي ٻيو ۽ چو ڪريءَ
جون ٺنگون ٻڪري ورتائين.

”آءُ توکي هرگز وجشن جي اجازت نئو ڏيئي سگهان，“
هن چيو.

”تو هڪ مڪروه ڪيل شيءَ کسي هت لائي قانون
ڏوڙيوه آهي،“ سندن پڻيان هڪ وحشت ه ٻڏل آواز آيوه.
هڪ پيرسن شخص، گنيپير چھرو بثائي هنسن کي ڏسي، ۽
بد دعائون ڏيئي رهيو هو: ”بزدل! — ايتري به همت ڪانه
اٿئي جو پنهنجي لاءِ ٻاهران ڪا ٻڪري وئي اچين — انهيءَ
ڪري منهنجين زالن مان هڪ کي ٻڪريين ٿو.“

اتي وذو گوڙ ٻڌڻ ه آيو ۽ ماڻهو انهيء نوجوان
 کي پڪڙي وڻ ديو تا آڏو کيس قربان ڪرڻ لاء گهليندا
 پاهر ڪٿي ويا، ته جيئن هن جي نحوست تري وڃي.
 ڀوري چوڪريء کي اهو نوجوان وٺي ويو هو، ۽
 هن دل نئي دل ه وڻ ديو تا کي التجا ڪمي ته هو کيس بچائي.
 پر هوء اڄا زمين تي نئي پيشي هي، تم پاهران ايندر
 آواز کيس خبر ڏيشي چڏي تم هنن سندس نوجوان کي اڳيشي
 روانو ڪري چڏيو هو. ڏڪ ۽ ڪاوڙ وچان، هن سندس
 آڏو رکيل بت کي هڪ زوردار لت هي ڪڍي، ۽ پنهنجي
 انهيء حرڪت جي نتيجي کان آگاهه هئن ڪري، هو پنهنجي
 جان پجائڻ خاطر، اتان اتي وٺي ڀكي.

جيئن نئي هو درياهم جي ڪناري جي ويجهو، پهچڻ
 لڳي تم هن هڪ گهاڻي پُوڙي مان هڪ خطرناڪ چيو
 نڪرندي ڏڻو، جيڪو ڏانهنس وڏندو اچي رهيو هو. هن مدد
 لاء رڙ ڪمي، ۽ جله نئي ٻن ماڻهن کي ايندو ڏسي سندس دل
 کي تسلی ملي، جن چيتي کي رستي ه روڪي انهيء درنده کي
 پنهنجن ڀالن مان ماري چڏيو.

”تون ڪيڏانهن وڃي رهي آهين؟ هي پُوڙا سجا
 شينهن ۽ چيئن سان پيريا پيا آهن، جيڪي رات جو اسان جي
 ڳولئن تي حملو ڪندا آهن“، انهن ماڻهن ڀوري چوڪريء
 کي چيو، ”نهنجو ڪوٽ درياهم جي ڪپ تي ڪٿي هجي،
 تم هوء اسان سان گڏجي هلي سگھين نئي“.

”نهنجو ڪوٽ ڪونهي، ۽ نه وري منهنجا ڪي
 ماڻهو آهن“، ڀوري چوڪريء جواب ڏنو.
 انهيء وج ه عورتون، جيڪي بظاهر ڪنوارون پئي
 لڳيون، ۽ جوڪي ه، نڌيڙا بت ڪٿي پئي هليون، سائن اچي
 گڏيون، ۽ پوء اهي سڀ گڏجي، درياهم جو ڪپ ڏيشي
 اڳي وڌيا.

پوری چوکریءَ انهن عورتن سان گالهایو، پر انهن پنهنجيون آگریون کثي پنهنجون چون تي رکيون ۽ ڪو جواب نه ڏناون. جيئن ئي هڪ هند ڪجهه. درا ٿيا ۽ مرد ٿورو بريرو هليا ويا، تم اتي انهن عورتن چيو:

”مائهوءَ کي سندس مرس جي موجودگيءَ ه گالهائڻ گهريءَ“ پوری چوکریءَ پنهنجيون اکيون، انهن جي هئن ه پڪريل نندن بتن ه ڪشي ڪپايون هيون.“

”چا، اهي توهان جا ديوتاون آهن؟“ هن هچيو.

”هاڻو“ انهن جواب ڏنو، ”اسان جا خاندانی ديوتاون آهن، اسيں انهن کي پنهنجون نون گهرن ڏانهن کثي هيون وچون، جيڏانهن پاڻ وڃي رهيوون آهيون.“

انهن مان هڪ بت، چيڪي متيءَ مان ٺهيل گول ٿالهڙي هئي، جنهن ه، ندييون ڪائيون ٿنبيل هيون.

”هي ه ديوتا، وٺ ديوتا سان ته، بلڪل نتو ملي“ پوری چوکریءَ چيو. ”هي چند ديوتا آهي“ هڪ عورت جواب ڏنو، ”انھيءَ کان سواءَ اسيں جيڻرا ئي نتا رهي سگھون“ اھوئي اسان کي جھنگلي جائزون ۽ ناسنگن کان بچائيندو آهي، ۽ اسان جي فصلان جي نگهباني ڪندو آهي ۽ اسان کي باره ڏيندو آهي.“

لاتي ڪوٹ جي وج مان مائهن جو هڪ وڏو مير انهن جي آجيان لاءِ اچي بهتو، ۽ ان جي اڳوائي هڪ پوڙهو ٻوچاري ڪري رهيو هو. اهي مائھو ڪنوارين سان ملن، ۽ کين سندن گهرن ڏانهن وئي وڃن لاءِ آيا هئا. پوچاريءَ پوری چوکریءَ ڏانهن ڏنو:

”تون ڪير آھين؟“ هن هچيو، ”چا، تنهنجا مائھو زمين ڪير یندا آهن؟“ ”نه، ا هي ڏن چار یندا هئا“ پوری چوکریءَ جواب ڏنو،

”او، تم ھو چېبو ته، تون خان بدوش آھين،“ ھو چاري چيو، ”اسين توکي تيسين پنهنجي گھوٹ ه دا خل ٿين جي اجازت ڏيئي نه سگهنداسين، جو سين تون باهه جي وچان ذه، لنگهندينه.“

جيسيين هو نين آيل ڪنوارن کي باهه جي مسج جي چو ڙاري ٿيرا ڏيار يندا رهيا، جو اهو سندن شادي چو هڪ مسنون هو، ته انهيءَ وج ه پوري چو ڪري خوف وچان، اتان ترکي نڪري ويشي ۽ گھوٹ جي مندر ه وجي لکي بيشي، اتي، هن ديو تائڻ جون قطارون ڏائيون، ۽ انهن مان هڪ ديو تا باقي پين ڪان ڈورو مشپرو رکيل هو.

”او ديو تائڻ موں کي باهه، ڪان بچايو،“ هن سه ڪندي سه ڪندي التجا ڪشي، پر جيئن ته هن کي ڪو جواب ڪونه مليو، انکري هن رڙ ڪري چيو، ”توهان وت هڪ مصيبت زده ڪنواري چو ڪريءَ کي اطميان ڏيئ لاءَ ڪو جواب ڪونهي! توهان کي ته، گهت ه گهت جيسيين منهنجو تعلق آهي، زبان ئي ڪانهي، پر توئي ڪشي توهان کي زبانون هجن به ها، ندهن به، اهي باهه جي چييءَ آڏو ڪهڙو بچاءَ ڪري سگهن ها!“ ائين چشي، ھو مندر ڪان ٻاهر ڊوڙ ندي نڪري ويشي.

هڪ عورت، جنهن کي ٻار سان هو، تنهن هن کي جو اهڙي غير معمولي وقت تي پڙ ڪو ڪئي ٻاهر نڪرندي ڏلو، ته ھو ڏجي ويشي ۽ واڪو ڪري چيائين، ”پوت!“ ۽ ائين چني ٻان ڀر پاسي ه بيشل هڪ گھونه وت وڃي بهتي، ان جو پچ پڪري چميائين، ۽ هچ جي هيئان وارن جو مجو پنهنجي ٻار جي مٿي تي ڦيرابيانين، ۽ رڙ ڪري چيائين، ”شـل گھون ماتا انهيءَ بد روح جي ٻاچي ڪان توکي پناه، ه رکي!“ *

پوري چو ڪري گھوٹ کي گھٺو پئتي چڏي آئي هي، ھو آن سان ھو ڪين پئين ۽ جهنجن جهون مان رلدي، اڪتي

و ڏندی رهی، تان جو هن ٻاڻ کی هک و ڏیءَ بستی ۸
ڏکین ۽ سکتن جی وج ه دنو.

”ڏیءَ، تون ڪيڏي“ دير کان وئي ٻاهر رهی آهين،
پئين ه ايڏو پري رلن، خطري کان خالي ناهي، هک اڌيڙ
عمر واري ماڻهوه هن کي نرميءَ سان چيو، ”هن زمانی ه ته
ديوتائون به غليظ حملن کان آجا ڪينهن.“ هن ڪجهه ساهي
کشي وري چيو، ”ٻڏو اٿم تم باد شاهم زرددشت جي نون
ديوتائن کي اڳيئي قبول ڪري ڇڏيو آهي، هائي چاڻ ته
سڀني مائهن هن هي پئڙائي ڪئي ۽ جيڪي ائين نه، ڪندا،
تن کي ملڪ ڇڏي وجڻ لاءِ مجبور ڪيو ويندو.“

”بابا، اهي نوان ديوتائون ڪهڙا آهن؟“ پوري
چو ڪريءَ پچيو.

”انهن ه هک نيكيءَ هو ديوتا آهي، جنهن کي
”اهرمزد“ چون ٿا، ۽ جيڪو روشنيءَ جي نمائندگي ڪري تو
۽ هک پيو بديءَ جو ديوتا آهي، جنهن کي ”اهرمن“ سڏيو
وجي تو، جيڪو اوندهم جو نهندو آهي ۽ اهي پئي دائمي
طور هڪيئي سان جنگ و جدل ه مصروف رهن ٿا، بابا جواب ڏنوه
”نيڪيءَ جي ديوتا جي صورت ڪهڙي آهي؟ چا، هو
اسان جي ديوتائن منجهان ڪنهن هک جهڙو لڳي تو؟“
پوري چو ڪريءَ پچيو.

”نه،“ بابا جواب ڏنو، ”هو هک ڏاڙهيءَ وارو ماڻهو آهي،
جنهن کي پئڻ واري گاڏي ه ويهاريو ويو آهي، ۽ زرددشترا
ته چوي تو، اسان جا سڀ ديوتائون را ڪش آهن، ۽ هن
جا اهرمزد ۽ اهرمن اسان هي ديوتائن کان و ڏيڪ قديم آهن.
البت اسان جي ”هوما“ ۽ ”اڳي“ کي بچايو ويو آهي، پر آنهن کي
وري به انهيءَ اهرمزد جي زيردستيءَ ه رکيو ويو آهي، ۽
چيو وجي تو ته جيڪو به هن کي بديءَ جي ديوتا کي فتح
ڪرڻ ه مدد ڏيندو، مو موت کان پوءِ بهشت ه ويندو، ۽

جيڪو مائڻو اٻائي زمين ڪيڙيند و رهندو، ۽ گهرن هر چلهين جي باهم کي هميشه پرييل حالت هر رکندو، مقدس ڏي گي ۽ ڪتي ۽ پاليل پکيءَ جو احترام ڪندو، ۽ رو لو زندگي گذارڻ کان نفترت ڪندو، اهوئي نيءَ انسان آهي، جنهن سان اهرمزد راضي رهي ٿو.“

”پر اسین ته اهي سڀ ڪم ڪريون ٿا“، ڀوري چوڪريءَ چيو، ”اسين زمين جا مالڪ ۽ هاري آهيون، اسین گهرن جي چلھين هر ٿاندو هميشه پرييل حالت هر رکون ٿا، ۽ ڳين هن ڪتن جي حفاظت ڪريون ٿا. پوءِ پلا، ٻنهي هر فرق ڪهڙو؟“

”ڏسين نه ٿي، ڌيءَ تم اسان جي ديو تائڻ جي ذلت ڪئي وڃي ٿي“، ”ابائي زمين، گهر ۽ چله، جي باه، کي ڇڏي وچڻ جو گناه، فقط ان صورت هر معاف ٿي سگهندو، جڏهن وطن کي ديو تائڻ جي صدقى ترڪ ڪجي ٿو.“

* * *

ان ڪري انهن ٺڙ ٻڌا ۽ ٻين تارڪين وطن جي وڌي انبوه، سان گڏجي، ڏي گاڏين هر سامان مڙو رکي، هڪ اهڙي ملڪ ڏانهن سفر اختيار ڪيو، جتان جا مائڻو سانوري رنگ جا هئا. هنن اتي بهجي، پنهنجي عظيم اڳوان منوءَ جي قيادت هر نئين سرسوتيءَ جي ڪنارن تي آباد ٿيڻ کان اڳ هر آtan جي هزارين مائهن کي قتل ڪيو.

”ديو تائڻ مقدس هــ وارن کي انعام سان نوازيو آهي“، بوڙهي ڀوري چوڪريءَ کي چيو، ”هنن کي وري هــ نئين سرسوتيءَ ملي ويئي آهي، جنهن جي ڪپن تي هــ و هــ هلامي سونهري رنگ وارو آن پيدا ڪنداع اسان جي ابن ڏاڏن جا روح، هتي به اسان جي حفاظت ڪن ٿا، جيئن اهي ايران هــ ڪندا هئا.“

پوري چوکريه هن دانهن نهار يو ۽ چيو، ”بابا، اج
صبح جو جذهن آڳ ونهنجن ۽ پائني پري اچ لاء ويشي هيئ،
۽ جيئن ئي آڳ پاك سرسوتى جي پوچا ڪري ۽ سورج ديوتا
كىي پائني جا ڇندا هئي رهي هيئ، ته مون انهن ان-آرين
مان هڪي ڏنو، جيڪو هڪڙي مثل نانگ كىي پوچي
رهيو هو.“

”هُون“، بابا چيو، ”عظيم منون جو قول آهي ته
پنديت، پوچاري، جنگباز ۽ واپاري سڀ آريا قوم مان چونڊڻ
گهرجن، ان آرين لاء فقط نيج ڪم ڇڏيل آهن ۽ انهن لاء
آريائڻ جي ديو تائين جي پوچا ڪرڻ کان سخت منع ٿيل آهي.
اها ڪالهه اسان كىي ذاتين جي مونجهاري کان محفوظ رکندىي.“
انهي وچ ه برهمڻن جو هڪ ٺولو اتي اچي نڪتو،
ابن ڏاڏن کي قربانيون پيش ڪرڻ جي مهل اجي پهتي هئي.
پوري چوکريه کي برهمڻن جا پير ڏوئا، ۽ ڪين ڪاڏو
ڪارائڻو پيو. هن کي گئش کي به ڪارائڻو پيو، ۽ ان کان پوءِ
دبو تائين کي جا گائي انهن کي به ڪارائڻو پيو. صبح کان وئي
ويندي شام تائين، هن کي گهر اندر ڪيشي سات سنوڻ پورا
ڪرڻا پوندا هئا، جن کان ذري جيتري به انحرافي جو مطلب
اهو هو ته هوه ڪنهن وڌيءَ مصيبةت ۽ لعنت هر مبتلا ٿيندي.
”هٴتي ته اسان کي ايران کان به وڌيڪ رسمون رواج
۽ سات سنوڻ پورا ڪرڻا ٻون ٿا“، هن هڪڙي ڏينهن ٻيءَ
وت شڪايت ڪئي.

”هائو، ڏيءَ“، هن جواب ڏنو، ”پر تنهنجي انهيءَ
ڪالهه مون کي ياد ڏياري وڌي ته تون هائي پوڙهي ٿيندي
پيشي وجين، ۽ اسان جو مقدس قانون چوي ٿو ته انهيءَ گهر
تي ديو تائين جو غصب پوندو، جنهن هـ ڏيءَ کي شاديءَ
ڪرائڻ کان سواع، چوکرائي ڄمار مان وڌي بالغ عورت جي
منزل تائين رکيو وڃي ٿو. توکي هائي پرائڻو پوندو ۽ شال

تون بیشمار پتن جی مانه ٿئین! اهو ماڻهو وڏو لعنتی آهي،
جيڪو پت چڻ ڪان سواء مري و جي ڏو، هو ڪڏهن به
سورگ ۾ نه ويندو، چاڪاڻ ته هن جي روح کي ڪارائڻ ۽
برهمهن کي ٻوچن ڪرائڻ وارو ڪوئي ڪونه هوندو، ماڪيءَ
طرح سنڌي عورت تي به، ديوتائڻ جو غضب هوندو آهي ۽
هڪ وڏوا (رن زال) مڙس جي مرڻ ڪان ٻوءَ جيٺري رهن
جي مقابلی ه ان وقت وڌيڪ خوش ٿيندي آهي، جڏهن هوءَ
پنهنجي مڙس جي لاهن سان گڏ چکيا تي چڙهندی آهي".

پوري چوڪريءَ جڏهن خاندانی ديوتا جي شبيهه کي
ڪاڻاو پيش ڪيو، تڏهن ان جي اڳيان سجدو ڪري، هن مڙس
ملئ لاءَ خصوصي دعا ڪئي.

جلدئي هن جي پرارتنا اڳائي ۽ هن جي شادي ڪرائي
ويشي، پر ٿوروئي عرصو گذريو هو، جو هن جي مڙس کي
ناڳ ڪي وڏو ۽ هو مرڻ لڳو.

پوچاريءَ اصرار ڪيو تم هن کي ڦرتيءَ تي ليتائي،
مش پائي وڏو وڃي، چاڪاڻ تم جي ڪڏهن هو بستري تي
مري وييو تم سورگ جو ڪڏهن منهن نه ڏسندو.

پوري چوڪري هڪ وڏوا جي حشر ڪان پوريءَ طرح
واقف هئي. ڀڇيو ته هن کي ضرور پيو، پر هن کي ڪاري
ٻائيءَ واري منند پار ڪرڻ جي همت ڪانه هئي، چوته ان
طرح هوءَ لعنتي ۽ تڙيل ٿي پوي ها. ان ڪري هوءَ ملڪ
جي اندروني علاقئي طرف پڳي.

* * *

هڪ ڏگهي ۽ ٽڪائيندڙ ڀاچ ڪان ٻوءَ، هـوءَ هـڪ
ڳائي پيلي جي وچ ه صاف ٿيل جاءه ه اچي پهتي، جنهن جي
چوڌاري تمام اوچا بڙ جا وڻ بيوئل هئا، جيڪي ديوں جي ٿئين
واندگر معلوم ٿي رهيا هئا، جيئن آم هوءَ ٽڪجي چور ٿي ٻيشي

هشی، ان کری هن پاٹ کی مائی گاہ، سان ڈکیل زمین تی
کثی اچلا یو ۽ اوچنگارون ذیئی رونٹ لگی.

هن جی سد کن جی آواز کان مئی وڻن ه وېتل سوین
طوطا ۽ میناؤن جا گی پیا، ۽ هک پل ه، خاموش جھنگ پکین
جی لاتین جی آواز سان پرجی ویو، انهیء صورتحال ه اوپر
کان اپرندر مچ جی روشن ڪرڻن، جیڪی گهاڻن وڻن جی
تارین وچان لیئا پائی لڳا هئا، هن جی ڪریل دل ه هک
نهون جذبو جا گایو ۽ هوء همت کری اتان ائی، پاسی واري
ڏنیل تی هت منهن ڏونن لاء هلي ویشی.

اجا هن ونهنجي مس بس کئي ته هن کي ڪنهن
ڏورانهين هند تي وجندڙ بانسريء جو آواز ٻڌن ه آيو، هوء
سامه روڪي، غور سان ٻڌن لڳي، ۽ پوء انهيء رخ ذي
وڏندی رهي، جتن هن کي اهو مئو موسيقيء پريو آواز ٻڌن
ه پئي آيو، جيئن جيئن هوء ويجهي ايندي رهي، تيئن تيئن
بنسريء جو آواز وڌيڪ صاف ۽ مئو ٿيندو پئي ویو، هائي
هن چئني طرفن کان نوجوان ۽ خوبصورت چوڪرين کي هئن
ه گلن جا هار کثي، بنسرى وچائيندڙ ڏانهن ايندي ڏئو، اهي
سمپ ائين گهمي رهيو، هيون، چئ ته مئن جادوء جو اثر
ئيل هو، ائين پئي لڳو ته چئ هوا به ساكت تي وپئي هشي،
هوهڪ شيء بنسريء جو آواز ٻڌن لاء هک هند بيهي رهي هشي.
جيئن ئي اهو مئو ۽ سريلو آواز نڪڻ بند ٿيو، تم هڪ
رڙ ٻڌن ه آئي: اهو ”ڏنار چوڪرو!“ ۽ اهو آواز ٻڌي سڀ
چوڪريون بنسرى وچائيندڙ جي طرف ڏانهن پڳيون ۽ پوري
چوڪريء به فطري طور ائين ئي ڪيو.

پوء هن پاٹ کي جادوء جهر، اثر رکندڙ هڪ سهڻي
۽ مانوري نوجوان جي دوبرو بيئي ڏئو ۽ جيئن ٻين چوڪرين
ڪيو، تيئن هيء به گوڏن پير جهڪي ۽ پوء سڀني گڏجي
انھيء سهڻي جوان جي چوڌاري گول دائره بٺايو، هن هر هڪ

چوکریءَ کی موہیندڙ مركے سان ڪينڪاريو، پر هن ڀوري چوکریءَ کی وري پيهر ڏنو، ۽ ان طرح پکے ڪئي ته هو کيس اج ٻهريون ٿي دفعو ڏسي رهيو هو. چوکرین کي سندن پيار ۽ محبت جي صدقى ه انعام ڏين خاطر، هن هڪ ڀير و وري بنسريءَ مان من موہيندڙ سر آلاپيو.

جيئن ٿي هن بنسريءَ تي گيت ڪائي بس ڪيو، تيئن ٿي بنسريءَ کي اچلاني، انهن سهئين نينگرين سان گذجي ڏاڍي نزاڪت سان هڪ دلپسند ناج نچ شروع ڪيو. ناج اجا مس ختم ٿيو ته هن وڌي آواز ه چيو:

”هائى، سڀ وجو وڃي پنهنجي ڪم کي لڳو، نه ته توهان جا پيشر مون کي پئيندا. اسين وري منجهند جو ملنداسين.“ هن مندس حڪم هڪندي هڪندي مڃيو، ۽ گهر طرف ويندي وري وري منهن پئتي ڦيرائي ڏسنديون رهيون، تانجو ه. انهن جي نظرن ڪان دور ٿي نئي گم ٿي ويو. ڀوري چوکري، قدرتى طور، اتي ٿي ڄمي ڀئي رهي. ”ڪير آهين؟“ نوجوان هن ڪان پڻيو.

”آج اج صبح ٿي هت پهتي هيں ۽ تنهنجي بنسريءَ جو آواز پڏي عجيب ڪيف محسوس ڪيم“، ڀوري چوکریءَ جواب ڏنو. ”هن آزاد جهنگ ه ماڻهو ٻڌ کي ڪھڙو نه مختلف محسوس ڪري ٿو، جڏهن هن کي ڪي به، رسمون ۽ ريتيون ادا ڪريون ڪينهن! آج پنهنجين پنهنجين سان جيڪر هزار پيرا تنهنجا پير ڏوئان“ پر مون کي خوشى آهي، جو مون کي ڪنهن برهمن جا پير هڪ ڏينهن به، ڏوئنا ڪينهن. مون برهما جي خوبصورت شبيهه کي، چئن پانهن ۽ چئن سيرين سان ڏنو آهي، مون عظيم ديوتا ”شيو“ به ڏنو آهي، ۽ شاذدار وشنوءَ جو ديدار به ڪيو اٿم، انهن سڀني جون خوبصورت ديويون به ڏئيون اٿم. پر هائى ته، منهنجي سامهون هڪ چيڙرو ديو ته ٻئو آهي.“.

نوجوان هن جا اهي بويان الفاظ پذير ڪجهه چرڪيو.
 ”اري، آج تم فقط هڪ ڏنار آهيائ“، هن چيو، ”اسين
 سچو ڏينهن فقط پائيه ۾ ترڻ، گائڻ ۽ نچو ڪان سواه ٻيو
 ڪجهه، به ذه ڪندما آهيون، مون کي اميد آهي تم هائي، تون
 به انهيءه ۾ اسان مان شريڪ ٿيندายนءه“.

پوءِ هن هڪ گنديري ڪولي، جيڪا هن وٺ موجود
 هشي، ۽ ان مان ماني ۽ ميانيءه جو ڪجهه حصه ڪلي،
 جيڪا هـ و پنهنجي ناشتي لاءِ گهـ ران ڪشي آيو هو، هن
 ڏانهن وڌـ ايائينـ .

”هيءه تم ڪـ جادـ وـ جـ جـ مـ ڪـ آـ هيـ، جـ هـ آـ اـ هيـ
 نـ ڪـ تـ يـ آـ هيـانـ“. پوري چوڪري چيو، ”مـ هـ کـ انـ اـ هيـ
 ڪـ ڏـ هـ اـ هـ وـ خـ وـ بـ نـ ڏـ هوـ“.

وهـ جـ نـ دـ يـ رـ اـ نـ دـ يـونـ ڪـ نـ دـ يـ، نـ چـ نـ دـ يـ ۽ گـ اـ يـ نـ دـ يـ، وقتـ
 گـ ڏـ رـ نـ دـ وـ رـ هـ يـ، ۽ اـ هوـ چـ ڪـ رـ ڪـ اـ فـ عـ رـ صـ يـ تـ اـ يـ نـ هـ لـ نـ دـ وـ رـ هـ يـ،
 ۽ پـوري چـ ڪـ رـ ۽ گـ ٻـ يـونـ انهـيءـ نـ وجـوانـ سـ هـ شـيـ چـ ڪـ رـ يـ
 کـيـ دـيوـ تـاـ وـانـ گـرـ پـوـ چـيـندـيـونـ رـ هـ يـ، تـانـ جـوـ هـ ڪـ ڙـيـ ڏـينـ هـيـ
 اوـ چـ توـ هـيـ اوـ چـ توـ هـيـ انهـ جـيـ وـ جـ مـانـ گـمـ ئـيـ وـ يـوـ.

پوري چـ ڪـ رـ يـ، بينـ نـ وجـوانـ چـ ڪـ رـ يـنـ سـانـ گـ ڏـ هـ
 عدم موجودـ گـيـ تـيـ روـئـيـندـيـونـ ۽ مـاتـمـ ڪـ نـ دـ يـونـ رـ هـ يـونـ، تـانـ جـوـ
 هـ ڪـ ڙـيـ ڏـينـ هـيـ ڏـ گـهـنـ اـ چـنـ وـارـنـ سـانـ هـ ڪـ جـهـنـگـ، وـاسـيـ، اـ تـيـ
 اـ هيـ نـ ڪـ تـوـ، ۽ کـيـنـ پـ ڏـايـوـ تمـ سـنـدنـ ڏـنـارـ چـ ڪـ رـوـ، اـ صـلـ هـ
 هـ ڪـ شـهـزادـ وـ هوـ، جـهـنـ ڪـيـ مـلـ ۽ هـ ڏـلـنـڙـ جـنـگـيـ هـ پـنهـنجـنـ
 ماـئـيـنـ جـيـ اـ ڳـوـائـيـ ڪـ ڦـئـيـ هـشـيـ، ۽ هـنـ رـاـڪـشـنـ (وـحـشـيـ قـبـائـلـ)
 کـيـ فـتـحـ ڪـرـيـ، نـيـسـتـ وـ نـابـودـ ڪـرـڻـ ڪـانـ پـ ٻـوـ خـوبـصـورـتـ
 رـائـيـنـ سـانـ شـادـيـونـ ڪـيـونـ هـيـونـ ۽ انهـ مـانـ هـنـ کـيـ سـوـينـ
 پـتـ چـاـياـ هـثـاـ، جـيـڪـيـ سـيـ ئـيـ دـيوـ تـائـنـ وـانـ گـرـ نـظـرـ اـ هيـ رـهـيـاـ
 هـثـاـ، هـنـ کـيـنـ اـ هوـ بـهـ ڦـايـوـ تمـ هـنـ جـيـ اـ ڳـيـانـ تمـ خـودـ بـرـهـمـ
 بـهـ گـوـڏـ وـ جـهـ ڪـائـيـ پـنهـنجـ جـوـ اـ ڳـوـائـ تـسلـيمـ ڪـنـداـ هـثـاـ.

”چا، هو وري ڪڏهن به هن طرف ڪونه ايندو؟“
 پوري چو ڪريءَ پچيوه ”نه ڪڏهن به نه“، تارڪ الدنيا شخص
 جواب ڏنوه ”هن جو ٻالڪپڻو هين هند سان وابسته هو، ۽
 هن جي مردانه جواني پئي ڪنهن هند سان واسطو رکي تي“.
 پوري چو ڪريءَ ائين محسوس ڪيو هو تم چڻ سندس
 زندگيءَ جو هڪ نون ورق وري چڪو هو، ۽ هن کي انهيءَ
 اوچتي ۽ دائمي نقصان جو ايڙو ته غم ٿيو، جو کيس آلتني
 نه پئي مليو.

”پر پوءِ“ هن پنهنجو پائڻ کي چيو، ”هو اجا به مون
 وت آهي، چاڪانه ته ڪونئي به مون کي انهن خوبصورت
 ڏينهن جي ياد دان محروم نٿو ڪري سگهي، جيڪا منهنجي
 دل اندر محفوظ آهي، هن جي صورت به منهنجي دل اندر
 محفوظ آهي.

هي صبح جو سورج، وٺڻش ڌڻلئه هوا ۽ ڪڪر—
 اهي سڀ ديو تائون جن جي آڳ اڳئي پوچا ڪندڻ هي،
 تن سڀني لاءِ آڳ هائي به پوچا ڪريان تي، پر ڪھڙي نه، فرق
 سان، هائي، آڳ انهن کي پيارو گهران تي، حالانڪ هن ڪان
 اڳي مسان فقط مندن اڳيان گودا جهڪائڻ لاءِ مجبور ڪئي
 ويندي هي، انهن مان گڏ، هي پکي پکن، گل ڦل، ناج ۽
 هن جي ديو تائي موسيقي، جيڪا هن کي ايڙي پياري هئي—
 انهن سڀني کي آڳ هن جي وسيلي سان پيار ڪرڻ سکي آهيان،
 آڳ پائڻ کي بدليل محسوس ڪري رهي آهيان ۽ دنيا کي به
 مختلف نظرن سان ڏسي رهي آهيان، هائـو، جيسين هن کي
 وري ڳولي هت نه ڪنديس، تيسين آرام نه، ڪنديس، آڳ
 سندس بغيان هلندي ٿي رهندس، ۽ تيسائين هلندي رهنديس،
 جيستائين منهنجين ٿنگن هم منهنجو بار برداشت ڪرڻ جي
 طاقت هوندي، هائي مون تي واضح تي رهيو آهي“، هوءِ
 ان طرح سوچيندي رهی:

”هی آریا کھڑا نه احمق هئا، جو پنهنجو اصلوکو وطن ۽ ”زردشت“ جي ديو تائن، ”خالق“ ۽ ”ناس ڪندڙ“ کسي چڏي آيا. ڇاڪاڻ ته هت اچڻ کان پوءِ هن انهن سڀني ديو تائن کي تم وري پنهنجو بنایو، اتلوه ڪڃيون، عظيم ”وشنو“ پئ انهن ۾ ملايو، جيڪو حفاظت ڪندڙ ديو تا آهي.“ ائمین سوچيندي هوءِ پنهنجي ديو تا جي ڪولا ۾ نڪري پيشي.

* * *

هوءِ جبلن، پيلن ۽ ميدانن کي پار ڪندي رهي، تان جو هڪ عجيب وغريب ۽ ان سچائل هنڌ تي اچي نڪتي، جتي هن کي ڏاڙهيءَ ۽ عجيب حلبي وارن هن چڻ پڪري ورتو، جن جي مٿن جا وار چوٽين جي صورت ۾ ڪنڍيل هئا، هو کييس پنهنجن الٽ تي ڪٿي آيا، ۽ گهڻي وقت کان پوءِ آخرڪار هن کي فرعون وٽ پانهيءَ جي حيشت ۾ وجي وکيو. هوءِ فرعون جي انتهائي مقبول پانهيءَ بشجي ويٺي، ۽ هوکييس هميشه پنهنجي خدمت ۾ حاضر رکن چاهيندو هو، ڇاڪاڻ ته هوءِ سندس ٻولي سمجهي سگهندڻي هئي.

انهيءَ شهر جي وچان لڳهندڻي، جيڪو سجو منيءَ جي ڪچن گهرن جو نهيل هو، هن انهن جاين جي عين وج ۾ پئر جي هڪ شاهائي عمارت ڏئي.

”هن ۾ ڪير رهندو آهي؟“ هن هڪ لانگهاڻوءَ کان پچيو.
 ”هن شهر جو محافظه ديو تا“، انهيءَ مانٺوءَ جواب ڏنو.
 هوءِ مجسم حيرت بشجي اوڏانهن پڳي، پر دروازي وٽ بيتل ٻوچاريءَ، جنهن کي هت ۾ هڪ لئ هئي، هن کي اندر داخل ٿيڻ کان رو ڪيو. انهيءَ ڪالهه هن جي حيرت ۾ آقي باقي اضافو ڪيو، ۽ هن جاء جي چوڏاري ٿيو و ڏيٺي، ان جي پت ۾ هڪ چير ڏسي ورتو، جنهن جي وچان هوءِ ان جي اندرين اونداهي

ڪمري ه ليو پائي ڏسي پشي سگهي، هن ڏئو تم ان ه هـ
وڏو واڳون ويٺو هو، هن ڪان ڪل نكري ويٺي.

هن کي اهڙي (ديوتا) کي رازداريءَ ه رکڻ جو ڪو
مقصد نظر ڪونه آيو، جڏهن تم ان جا سوين پائڻ نيل درياه، جي
ڪنارن تي پيا هئا، جتي انهن کي هر ايندڙ ويندڙ، جنهن کي
انهن کي ڏسڻ جي خواهش هئي آسانيءَ مان ڏسي پشي سگھيو.
اوچتو هوءَ ڪنهن خيال ه ٻڌي ويٺي، هن جي تصور هـ
سرسوتي ڏنڍيءَ جي ڪپن وارو منظر تري آيو، جتي هن هـ
اڻ-آري کي مثل نانگ جي پوچا ڪندڻي ڏئو هو، پر اني
ٿه، ڪنهن به ماڻهوءَ هـ جانور کي مندو هـ ڪونه رکيو هو؟

هوءَ اڪتي وڏنڍي رهي، هـ ڪجهه وقت ڪان پوءِ
هـ اهڙي هند تي اجي نكتي، جيڪو هـ ڏزي ٽڪر
وانگر پئي لڳو، هـ جنهن هـ مثل ماڻهوءَ کي دفن پئي
کيو ويو، جنهن ڪالهه، هن کي چرڪايو، سا اها هئي تم مثل
ماڻهوءَ سان گڏ، نه فقط سندس گهريلو سازو سامان ۽ فرنڀوچر
وغيره، پر جيئرن جا گندڙن جانورن ۽ عورتن کي پئن هـ ڪليندا
دن ڪرڻ لاءِ وئي پئي آيا.

اها رات ياد ڪندڻي، جڏهن هوءَ چکيا تي جيئري جلن
جي خطري هـ هئي، کيس اهڙي ته، وحشت اجي ورايو، جو
هوءَ یڪ ساهيءَ محل ڏانهن واپس ڊوڙي ويٺي، اتي پهچن
مان، هن پاڻ کي پنهنجي آقا جي قدمن هـ کٿي اچلايو ۽
هن ڪان انهيءَ ڪالهه جو مطلب دريافت ڪيو.

”تم پوءِ اهو ڪم توکي ناجائز پيو لڳي، مون کي
به اهو پارائي چمار ڪان وئي ناجائز لڳندو آيو آهي“، هن جي
آقا چيو ۽ مرڪيو، اسين ساڪبن خيالن جا معلوم ٿيون ٿا.
هن وقت تائين ته پوچاري ۽ پنبدت انهيءَ ظالمانه رسـ جـي
اصلاح ڪرڻ ڪان منهنجو رستو رو ڪيندا آيا آهن، هـ هـائي

آء هنن جي مخالفت کي هرگز برداشت نه کندس. آء هـ
سجي خدا جي عبادت قائم کندس".

"اي معزز آقا" پوري چوکريه چيو، "آء پاڻ سجي
خدا جي ڪولا هـ آهيان".

"اج تم آء تو توکي ڏيکاريان" فرعون چيو، ۽ پوهـ
هن کي هـ کليل ٿلهي تي وئي آيو، جتي هن وجده اجي
سچ ڏانهن اشارو ڪندڻي چيو، "ڇا، انسان پاگل ناهن؟ ڇا،
اها حقیقت واضح ناهي تم اهوئي هن ذرتني ۽ ان تي موجود
سجي زندگي ۽ خود اسان جو به پيدا ڪندڙ آهي؟ شاندار
آتون! *ڇا، ڪوئي هن جي موجودگي ۽ ڪنهن ٻشي ديota
جي پوچا به ڪري سگهي تو؟"

هن جي بيهودي واري انهيءـ حالت ۽ مندس د لپسند چال،
پوري چوکريهـ کي پنسريـ واري شهزادي جي ياد تاري
ڪراڻي، جيڪو پئن بادشاه، پئيو هو، ۽ ڪيترن ئي شهرن ۽ گولنـ
تي حڪمراني ڪري رهيو هو، ۽ جنهن جي آڏو خود ٻرهمنـ
به گوڏا جهڪائيندا هئا. هن کي اهو ڏسي ڪو اچرج نـ
لڳو تم هن هند پئن، هـ بادشاه، پنهنجن ماڻهن جي خدا ڏانهن
قيادت ڪري رهيو هو.

"مون کي ياد آهي ته مون انهيءـ خوبصورت ديota
کي پائيـ جو نذر پيش ڪيو هو پر ڇا، اني "ورونا" نالي
آسمان جـو منصور ديota به ڪونهـ هو، جيڪو ستارن جـو
چمڪندڙ لباس پهريندو آهي؟ ڇا، اهو هـين ديota جـو پـ ناهي؟"
"مون پـ ڪجهه وقت کـان وئـي اـ هو محسوسـ پـي
ڪـيو آـ هي تـه آـتون ديotaـ کـان به ڪـاـ هي بلـندـوـ بالـ هـستـيـ آـ هيـ"ـ
فرـعـونـ چـيوـ، "پـ منـهـنـجـيـ لـاءـ هيـ شـانـدـارـ دـيـoـtaـ ڪـافـيـ آـ هيــ.
هنـ مـونـ کـيـ پـنـهـنـجـوـ اـعـلـىـ تـرـينـ پـوـچـارـيـ ۽ـ پـتـ طـورـ چـونـدـڻـ
جوـ اـعـزـازـ پـخـشـيوـ آـ هيــ".

فرعون جي تسلين جي باوجوده، مردي کي دفناڻ وارو
 منظر پوري چوڪريءَ جي دل مان محو ڪونه ٿي سگهييو.
 هوءَ جيشري جلن ڏان ڀڳي هئي، ۽ هائي وري هن کي جيشري
 دفن ٿيڻ جو خطرو دربيهن هو. هوءَ لڳاتار فرار ٿيڻ بات
 سوچيندي رهي، ۽ جڏهن فرعون پنهنجي لاءَ هڪ نتون شهر
 تعمير ڪرائي رهيو هو، تڏهن پوري چوڪريءَ جي خواهين
 پوري ٿي ۽ کيس اتان ڀجي جو موقعو ملي ويو.

* * *

شهر جي دروازي مان جيڻن تيڻن ڪري پاهر نڪڙن
 ڪان ٻوءَ هن ذورانهين، ڏانه ۾ ڏڪيل ٺڪرين ڏانهن وڃن
 وارو رستو ورتو، تان جو هوءَ ماڻهن جي هڪ وڌي جماعت
 سان وڃي ملي، جنهن جي اڳوائي هڪ قداور ڊگهيءَ ڏاڙهيءَ
 ۽ سڏن ڪلهن وارو معزز شخصيت وارو انسان ڪري رهيو هو،
 جنهن جي هت ۾ هڪ ڊگهي لئه ڪنيل هئي.

”ڪهڙو نه چڳو ٿئي ها، جو اسين مصر ۾ ٿي هجون ها،
 جتي اسين گوشت سان پيريل ديڳڙن اڳيان ويهي بيٽ پري
 ڪائي سگهون ها!“ مجمعی مان ڪجهه، ماڻهن چيو.

”پرندل ۽ احسان فراموش انسانو!“ انهن جي اڳوان
 ڪاوڙ ۾ پرجي چيو، ”چا، اهو طريقو آهي، جنهن سان ۽ وهان
 اسرائيل جي خدا جو سکر ادا ڪري رهيا آهيو، جنهن توهان کي
 فرعونن جي غلاميءَ ڪان نجات ڏياري آهي، جتي توهان جي
 هر هڪ نس بار ڪي قتل ڪيو وڃي ها؟ تم ٻوءَ چا، توهان
 پيٽن ڪان سواءَ پيو ڪجهه به ناهيو؟ ماڻهو عزت پري ۽ ڪارگر
 زندگي گذارڻ لاءَ غذا ڪائيندو آهي، هر جي ڪڏهن ڪيس گند
 ۽ بوهر هر نوسيندڙ هڪ سوئر جهـڙي زندگي گذارڻ لاءَ
 مجبور ڪيو وڃي، ته ٻوءَ چا، هن جي جيڻن جي به ڪا
 ضرورت آهي؟ ۽ جڏهن خود ”زنڊگي“ ٿي ڏلات بشجي پوي،
 ته ٻوءَ ڪافئ يا نه ڪافئ، ڪهـڙي معنلي وڌي ٿو؟ چا، توهان

پریل دیگری خاطر پنهنجو پیدائشی حق وکٹی چڈیندا؟ شرم
کریو! هوڏانهن ڏسو! توهان جو خدا ڪر ۾ نظر اچی
رهیو آهي، اهونی سپنی دیوتائُن کان بهترین دیوتا آهي.“
پوري چوکریءَ ڏاڍي غور سان ڪر ۾ نهاریو.
هن کی ڪر دیوتا ت، یاد هو، پر ڪر ۾ خدا جو خیال،
سند من سمجھه ۾ ذ، اچی سگھیو.
جیشن فی اعتراض ڪندڙن کی مانی ۽ دال ملن جو
 وعدو مليو، ۽ اهي جبل جی دامن ۾ وڃی وڃا، تیشن فی
پوري چوکریءَ همت ڪري اڳوان سان ڳالهایو:
”توهان ڪر ۾ خدا جي موجودگیءَ جو ذکر پئي
کيو“، هن چيو، ”آخ هن کی ڏسي ذ، سگھیو“ چا، توهان
اهو مون کی ڏیکاري سگھندا؟“
”هوڏانهن نهار!“ اڳوان جبل جی چوئیءَ طرف اشارو
ڪندي چيو، هو باه ۽ دونھين ۾ سینائي جي جبل تي وڃي
لئو آهي! چا، تون جبل کي ڪنندو ۽ ڏڪندو محسوس ذ،
ئي ڪرين؟“
ه دفعو وري پيهور پوري چوکریءَ ڏاڍي غور سان
جلب جي چوئیءَ تي نظر ڪئي، باه، جي دیوتا جو خیال هن
جي دل ۾ بلکل صفائیءَ سان موجود هيو، پر هوءَ وري به باه،
۾ موجود خدا جي ڳاله، ذ سمجھي سگھي ۽ منجهي پئي.
”اڄان به آخ کيس ذ، ڏسي سگھان، آلا، هن کي
ڏسي سگھن جو مون کي ڪھڙو ذ شوق آهي!“ چوکریءَ چيو.
”اي عورت!“ اڳوان ڪاوڙ ۾ پرجي رڙ ڪري چيو،
”تون چري آهين، چا، تون اهو صاف آوازن ئي پڌي سگھين
تم“ تون هن کي ذ، ئي ڏسي سگھين، ۽ ٻي صورت ۾
نيست وناابود ئي ويندین؟“ چا، تون اهو آواز به ذ، ئي ٻڌي
سگھين، جيڪو اعلان ڪري رهيو آهي ذ مون کان، ۽ منهنجي
ڀاڻ هارون کان سواع، ٻشي ڪنهن، پادری کي به، انهيءَ جبل
جي چوئیءَ جي قریب وجھ جي اجازت ڪانهی؟“

توري ئي دير هن حڪم ڏنو ته هڪ قربان گاهه
تعمير ڪيو وجي ۽ ان تي هڪ گهينتو خدا جي راهه هر قربانيه
طور ڏبح ڪيو وجي، گهينتي جو رت قربان گاهه، تي اچلانهو
هو، ۽ ماڻهن جي مئان ڇتڪائڻهو هو ۽ سندس پاڻه جي ماجي
ڪن جي پاپريه ڪي اهو رت هئي گاڙهو ڪرڻهو هو، گوشت
جو ڪجهه حصو سازيو پئي ويyo ته، جيئن ان مان نڪرندڙ
دونهون خدا وت پهچي وجي.

پوري چوڪريه ڪي ساڳين ئي قرباني، ويندي انسان
جي قرباني ۽ بعد گھوڙن ۽ پهن جانورن جي قرباني جو
جهڪو خيال تري آيو، تنهنڪري هن گاله، کيس ڪو عجب
ڪونه ڏنو.

ڪجهه دير كان ٻوء هن ٻڌو ته، "تبرنڪل" * جي
تعمير ڪرن لاءِ لڳاتار هدایتون ملي، رهيون آهن، سون مان
ٺهيل قربان گاهه، لاءِ نيرن، گلا بي ۽ قرمزي ڪپري جي پردن،
انهن جي ماڻن، پتل ۽ سون جي چلن، چاندي جي شمعن پارڻ
جي لئين، رک جي دبن جي ڏنڊبن، خوشبودار تيلن ۽ سُرهن
مسالجن، جن سان تبرنڪل ڪي سڀو ڪرڻهو، اڳوان جي
پياءَ جي ڪپڙن، ڪمر پئي ۽ سيني جي بچاءَ لاءِ فولادي
تحتيه، پرت پيريل چوغن، ۽ ڏنڊبن بابت، ۽ انهن رسمن ۽
سائڻ سنوڻن متعلق جيڪي قربان گاهه تي ادا ٿيڻا هئا، جهرڙوڪ
رت جي صورت هر ڏيئ واري، قرباني يا باهم هر سازڻ ذريعي
پيش ٿيندڙ قرباني، سڀني هي باري هر نهايت تفصيل سان
ذرري پرزي جون هدایتون ڏنيون پئي ويون.

انهن رسمن ۽ سنوڻن هن جي لاشور هر انهن رسمن ۽
رواجن جا تصورات آپاري، جيڪي هوء پاڻ ادا ڪندي هئي.
هن ڪي ان مهل ڏاڍي خوشي محسوس ٿي، جڏهن جماعت

جي اڳواڻ پنهنجن ماڻهن کي پئر يا ڪنهن ڏاتوءَ مان بتن
ٺاهن کان سختيَ سان منع ڪئي، چاڪاڻ ته جڏهن کان وئي
هن پنهنجو زنده خدا ڏئو هو، تڏهن کان اهي سڀ هن لاءَ
بلڪل مرد ه ۽ بيچان شيون هيون، سهن کي اهو ڏسي به فرحت
محسوس ٿي تم هن اين ڏاڙن جي رون ۽ انهن جي ڪارائِع
متعلق به ڪو ذكر ڪونه ڪيو، هن کي اهي حيرت انگيز
ڏهن، فرمان ۽ سياڻپ وارا قاعدا ڏاڍا پسند آيا، جيڪي هن
پنهنجن پولسگن کي ڏناه، مجموعي طور هوءَ انهيءَ معزز
اڳواڻ جي شخصيت ۽ جوش و خروش کان بيجد متاثر ۽
مسورو ٿي.

ڪ شادي شده ماڻهوءَ هن کي انهيءَ وقت ماڻس
شادي ڪڙن لاءَ چيو، جڏهن اهو اڳواڻ جبل تي ويل هو،
چو ته، هن چيو تم ڪنهن به عورت کي سندس سرپرست ۽
محافظ ڪان سواع، اڪيلو نه رهن گهرجي.

”آءَ اڳيشي شادي شده آهيان، ۽ مون کي پيهر شادي
ڪڙن جو ڪو ارادو ڪونهي“، پوري چوڪريءَ و راڻيو،
”چاءَ توکي ٻار آهن؟“ انهيءَ ماڻهوءَ هن کان پچيو،
”نه“، پوري چوڪريءَ جواب ڏنو.

”ڦنهن جي معنلي ته تسون سندي آهين“، هن چيو،
”جي ڪڏهن آءَ ماڻهن کي اها ڳالهه ٻڌائيندسا، ته توکي
جلوطن ڪيو ويندو.

انهيءَ دم ه ڪ پاسي ڪان گوڙ ٻڌڻ ه آيو. تڪڙن ۽
صحتمند ماڻهن کي اردن ندي کي ٻار ڪڙن لاءَ سڏيو پئي ويو،
جيشن سندن اڳواڻ جي مرضي هئي، انهيءَ ماڻهوءَ کي مجبور
ٿي انهيءَ سڏ جو جواب ڏين لاءَ وڃيو ۽ پوري چوڪريءَ
کي خدا جي طرفان ڀجي وڃي موقعی ملن تي ڏاڍي
خوشی حاصل ٿي.

هـ دفعو وري بيهر هن جي اكين مان لـزـكـ سـرـنـ
 لـگـاـ ۽ـ اـهـاـ عـجـبـ جـهـرـيـ ڳـالـهـ هـمـيـ تـهـ هـنـ کـيـ سـنـدـسـ ڳـوـزـ هـنـ
 جـيـ چـانـدـيـ ۽ـ جـيـ رـنـگـ جـهـرـيـ مـيرـانـجـهـرـيـ ڏـنـدـ وـچـانـ،ـ دورـ
 ڪـتـيـ هـڪـ مـحـلـاتـ نـظـرـ اـچـيـ رـهـيـوـ هوـ،ـ ۽ـ هـنـ پـنهـنـجـيـ طـرـفـانـ
 ڪـنـهـنـ اـرـادـيـ سـانـ ڪـوـشـشـ ڪـرـنـ بـغـيرـئـيـ پـاـڻـ کـيـ بلـكـلـ
 بـيـخـودـيـ ۽ـ جـهـرـيـ حـالـتـ هـ پـنهـنـجـوـ پـاـڻـ اوـڏـانـهـنـ وـڏـنـدـيـ ڏـئـوـ.
 تـانـ جـوـ هوـ مـحـلـاتـ جـيـ پـاـسـيـ وـارـيـ انـگـورـ جـيـ مـسـنـهـنـ وـارـيـ باـغـ
 هـ دـاخـلـ ٿـيـ。ـ اوـچـتوـ سـنـدـسـ نـگـاهـمـ هـڪـ خـوبـصـورـتـ شـهـزادـيـ
 تـيـ ٻـيـشـيـ،ـ جـيـڪـوـ باـغـ هـ تـهـلـيـ رـهـيـوـ هوـ،ـ هـنـ جـيـ چـهـرـيـ سـنـدـسـ
 ذـهـنـ هـ بـنـسـرـيـ ۽ـ وـارـيـ شـهـزادـيـ جـيـ يـادـ تـازـيـ ڪـمـيـ ۽ـ ڪـجهـمـ
 دـيـرـ تـائـيـنـ تـهـ هـنـ کـيـسـ بلـكـلـ اـهـوـئـيـ شـهـزادـ وـ سـمـجـهـيـوـ،ـ ڇـاـڪـاـڻـ
 تـهـ هـنـ جـيـ هـتـ هـ پـنـشـرـيـ ۽ـ جـوـ هـڪـ سـازـ هوـ،ـ جـنـهـنـ کـيـ هوـ
 وـچـائـيـ رـهـيـوـ هوـ ۽ـ سـاـڻـ ٿـيـ هـيـئـيـانـ گـيـتـ ڳـائـيـ رـهـيـوـ هوـ:

”پـيلـيـ تـهـ هـوـ مـونـ کـيـ پـنهـنـجـيـ وـاتـ جـيـ چـمـينـ سـانـ پـيارـ
 ڪـرـيـ،ـ ڇـاـڪـاـڻـ تـهـ تـنهـنـجـوـ پـيارـ شـرابـ کـانـ بـهـترـ آـهيـ.“

”ايـ يـروـشـلمـ جـوـنـ چـوـڪـريـونـ،ـ آـءـ ڪـارـوـ پـرـ وـنـدـرـ
 مـهـانـدـنـ وـارـوـ آـهـيـانـ!ـ مـونـ تـيـ نـظـرـ نـهـ وـجهـوـ ڇـاـڪـاـڻـ تـهـ آـءـ
 ڪـارـوـ آـهـيـانـ،ـ ڇـاـڪـاـڻـ تـهـ مـونـ تـيـ سـجـ نـظـرـ ڪـمـيـ آـهيـ.“

ائـنـ بـئـيـ لـڳـوـ تـهـ چـنـ هوـ جـانـوـنـ ۽ـ پـکـيـنـ کـيـ سـمـجـهـائيـ
 رـهـيـوـ هوـ ۽ـ هوـ پـنهـنـجـيـ چـوـقارـيـ مـوـجـوـدـ سـجـيـ قـدـرـتـ هـ خـوشـيـ
 مـحسـوسـ ڪـرـيـ رـهـيـوـ هوـ

هوـ چـنـ تـهـ بـيهـوـشـيـ ۽ـ جـيـ حـالـتـ هـ هـنـ سـانـ مـنـدـسـ
 محلـ انـدرـ دـاخـلـ ٿـيـ،ـ جـيـڪـوـ ٺـڪـيلـ پـئـرـ ۽ـ صـنـوبرـ جـيـ ڪـائـيـ ۽ـ
 جـوـ ٺـهـيلـ هوـ ۽ـ انـ هـ پـتلـ جـاـ تـنـپـ لـڳـلـ هـيـاـ.ـ هـنـ کـيـ انـ جـيـ
 انـدرـ حـقـيقـيـ معـنـيـ هـ هـڪـ شـانـدارـ شـهـرـ نـظـرـ آـيوـ،ـ جـنـهـنـ هـ کـيـسـ
 هـنـ جـوـ سـوـينـ خـوبـصـورـتـ رـائـيـونـ ۽ـ ٻـانـهـيـوـنـ ڏـسـنـ هـ آـيوـ.
 هـنـ اـتـيـ اـهـ مـنـدرـ بـهـ ڏـئـوـ جـيـڪـوـ هـنـ اـکـيـ بـهـ ڏـئـوـ هوـ ۽ـ انـ

جي پئي طرن کيس عجیب و غریب گھوڑن، رئن ۽ جنگی جوڏن جا لشکر ڏسن ه آیا.

هن کی اهو معلوم نه هو تم اها سموری شیء حقيقة هئی يا اهو فقط سندس خیال ۽ وهم هـو، چاڪاڻ ته هی شہزادو، ڏنار چوڪري جو هو بهو فتل هو شاید هي آهـو ساڳيو۔ سندس ئی شہزادو، - سندس ئی صنم، سندس ديوتاـ هو، جيڪو هائي هن مجمل هـ، پنهنجين رائين، گھوڙن ۽ جنگي جوڏن جي وج ه موجود هو، جيئن کيس پلي جي پير سن باشنددي بيان ڪري پڌايو هو.

هوء انتهائي خوشی ۽ بيهودي مان هن کان اهو پچع لاء تم ڇا، هو پنهنجي گوهيء کي مڃاڻي ٿو، ڊوڙي وئس پهتي. ٻر انهيء گھڙيء وج هـ سندس اک هـ جيڪو لڑڪي ٻئي هـ هو سو سندس ڪل تان تيرڪي وڃي هيٺ ڪريو، ۽ سجو منظر هـ رج وانگر غائب ئي ويو.

”ڇا، آئي پاڪل ئي بيٺي آهيان؟“ هن پنهنجو پاڻ کان پچيوه ”جڏهن کان وئي مون پنهنجي بنسريء واري شہزادي کي ڇڏيو آهي، تڏهن کان مون کي هر هنڈ هن جون ئي شکليون نظر آپن ٿيون. پوچارين ۽ سندن سموری قبيلي کي مون پشي ڇڏيو آهي ۽ جتي به آئي وچان ئي يا خيالن ئي خيالن هـ رلندي ۽ پنهنجي وتان ئي، آتني ئي هـ خوبصورت ۽ عتلمند شہزادو پنهنجن ماڻهن جي قيادت ڪري ٿو، ۽ هو خود پوچارين ۽ پادرин لاء به پرستش ۽ تعظيم جـو مرڪـ آهي، منهنجا قدم هميشه ”بندرابن“ پلي ڏانهن وڃي چاهين ڏا، جتي مون پهريون پيو هن جي بنسري پڌي هيء“.

* * *

اين چشي هنوري پنهنجو سفر شروع ڪيوهـ ڇاٿل مڃاٿل خوشبوء، جيڪا هوا جي هـ ڪ جهوئي سان وئس پهتي، تنهن هن کي پڌايو ته، هو پنهنجي منزل مقصود کان

گهشی دو رو ناهي . جيئن ئى ھو ئەپلى اندر داخل ئى ، تىئين
ھەك نهايت دەكۈپىندۇ نظاري سندس نىگاھن جى آجيان كېشى .
كېشى ماڭھو پاش كى دايد و عذاب پەچائى ڪفارو ادا كرى
رەھيا هەتا ، ھەن ئىن كىندي كىن آسپاس جى كا كەل كاز
ھەشى تم سندن چودارى سەجيي دنيا ھە چا ئى رەھيو هو ، نە ان جى
خېر ھەشى .

ھو ئە دۆزى ھەك اھزى مائھو ئە كى مدد كەرن لاء
و ئىس پەتى ، جىكى اوندۇ لەكىيل هو ھە سندس پير وئى جى
ھەك تارىيە سان مضبوطىيە سان بېدل هەنا . هن جى وېجهو
پەچەن تى ، انهىيە مائھو ئە ڪاۋازجى كىس تۆزى كىلىي تە
و جى پەنەنجو ڪم كرى ھە بىن ماڭھن جى ڪم ھە مداخلت
نم كرى .

انھىيە گالىھ ، هن كىي تكىرا تكىرا قدم كېشى جلد از جلد
پەلي كان باھر نكەرن لاء آمادە كېيو . گهشى دېر نە گذرى
ھەشى تم ھو ئە ھەن نىدىي گۇڭ جى باھرئىن حصى ھە اچى نكتى ،
جىتى فقيرائىن ڪېزىن ھە ملبوس ھەك نهايت ئى اثر انگىز شىخسيت
جو مالك ، ھەك وۇزى پپر جى وئى هيماڭ پلتى مارى وېڭو هو .
نەكل ھەن ھەن ھەن جى چان توڭ كىي وئندۇ محسوس كرى ، ھو ئە
انھىيە شىخسىن كان ٿورو پرى وېھن لاء اکتىي وۇزى .

”مەر بانى كرى جىيت كىي بچاء“ ، انهىيە شخص
فەرمىدىيە ، پر نرمىيە سان هن كىي چىو .

ھو ئە سندس حڪم جى تعميل ھە پاسى ئى وېشى ھە
پەنەنجن پېرن وئى ھەك جىت كىي دۇائىن .

”چا ، تون جىتن جىترىن كىي پسند كەربىن ٿو؟“ چو ڪرىيە
هن كان پەچىو . هن جواب ڏنو تە ”اهى اسان كان نە وۇزىكە
خراب آهن ، ھە نە وۇزىكە چىڭ آهن .“ ھە انهىيە گالىھ تى ۋورى
چو ڪرىيە جواب ھە چىو .

”مون پکین، وئن ه گلن قلن کي پيار ڪرڻ سکيو آهي، هر مون کي جيتن جي ڪا پرواهم ڪانهی.“
 انهيءَ تي هو آهستگيءَ سان مرڪيو ه چهائين: ”آء
 ڏمان تو هه تون انهيءَ راهم تي اکپيشي، پهجي چڪي آهين،
 هائي فقط تنهنجي پيار کسي ٿوروئي اڳپرو چڪي هلهو آهي،
 جنهن ڪان پوءِ جيئه جنتر به تنهنجي پيار جي دائری ازدر
 اچي ويندا؟“

”مون کي يقين آهي تم هن ڪان اکي مون توهان جهڙو
 ڪو پيو ماڻهو نه ڏئو آهي“، پوري چوڪريءَ چيو، ”آء هن
 جهننگ، ه ڏايدى سهڻي ديوتا روپ شهزادي جي گولا
 ه هيئ، جنهن سان منهنجي ملاقات هتي ئي ثي هشني، هن مون،
 کي ڪنهن شيءَ سان محبت ڪرڻ جو سبق ڪونه ڏنو،
 هو تم فقط ”محبت“ ڪندو هو، ه مون کي پئ جواب ه
 محبت ڪرڻي هئي، پر مون کي ياد پوي تو هه ڪجهه زمانو
 اکپي ماڻهو ديوتائن جي، قربان گاهن تي پنهنجن پارن ه
 ڪيتول ئي جانورن کي به قربان ڪندا هئا، چا، تون ديوتائن
 ي اهڙيون قربانيون ڏيئه ڪان منع ڪريں تو؟“

”ديوتائن کي قربانيں جي ڪا ضرورت ڪان، هوندي
 آهي“، هن جواب ڏنو، ”نهن ڪان سوا، ديوتاؤن پاڻ
 لاچار آهن، ه انهن کي به ماڻھو وانگر زندگيءَ جي هن
 چڪر مان لازمي طور گذرئو آهي، چا، توکي زندگيءَ ه
 خوشی ملي ويئي آهي؟“

”آء پنهنجي لاءِ تم ڪجهه چئي نئي سگهان، باقي مون
 ڪي شهزادا اهڙا ڏئا آهن، جيڪي ڏايدا خوش نظر اچي
 رهيا هئا“، پوري چوڪريءَ جواب ڏنو،
 هو وري ذرميءَ سان مرڪيو.

”آء پاڻ ڪنهن زماني هه شهزادو ئي رهيو آهيان“،
 هن چيوه ”مون وٽ رعن لاءِ جنت جهڙو ه ڪ محل ه محبت

ڪرڻ لاء هڪ خوبصورت شهزادي هشئي. ان جي باوجود مون اهوئي ڏنو ته جنم کان وئي مرڻ تائين ڏڪ سور انسان جو دائمي سائي آهي. ماڻهو جيئن وڌيڪ زورسان هن زندگي، ۽ انهن شين کي جيڪي ان جي نتيجي هم ملن ٿيون، چنبرئي تو، تيئن وڌيڪ هو دکي ٿئي تو. مون دنيا جي ڏڪ سور ۽ ان هم هر طرف ٿهليل مصيبن جي علاج معلوم ڪرڻ لاء سڀ ڪجهه ترڪ ڪيو. مون کي اها ڳالهه ٻڌائڻ هم خوشي ٿئي ٿي ته منهنجي انهيء تياڳ جو مون کي ڦل مليو آهي، ۽ آخ هائي پاڻ کي بلڪل پجا طور راهنما چئي سگهان ٿو.” ”چا، توکي به انهيء راه ڳولي لهن لاء اهي سڀ ڪفارا ادا ڪرڻا پيا؟“ پوري چوڪري ٻچيو.

”اڙي نه، نه“ هن جواب ڏنو، ”مون سمورا ڪفارا ادا ڪيا، پر مون کي اهي سڀ بي فائدي نظر آيا.“ ”جيڪڏهن توهان خدا ڏانهن وئي ويندڙ راه ڳولي لڌي آهي“، پوري چوڪري چيو، ”تم ٻوءِ مهر باني ڪري مون کي اها ڏيڪاري.“

”مون کي ”نروان“ جو رستو ملي ويو آهي“، هن چيو، ”جيڪا هڪ اهڙي نعمت آهي“، جنهن جو ڪو سايوئي ڪونهي، ماڻهو ڪي پنهنجي دل کي اهڙي نموني هم تiar ڪرڻ گهرجي، جو اها ڪنهن به چيز جي خواهش ڪرڻ چڏي ڏي. انهيء راهم تسي هلن ڏاڍو ڏکيو ڪم آهي. اهو ڪم هڪ سڌي لـسي، ۽ اوچي جبل تي چزهـن وانـسـگـر آـهي، منهنجو سچو ٻـوـئـڪـپـ اـهـوـ آـهـيـ، جـنهـنـ جـوـ ڪـوـ گـهـرجـاتـ ڪـونـهـيـ، جـنهـنـ کـيـ زـالـ ڪـانـهـيـ، جـيـڪـوـ پـنهـنجـوـ ڪـاـڌـوـ ڪـڏـهـنـ بهـ پـاـڻـ نـهـ ٿـوـ رـڌـيـ، ۽ جـيـڪـوـ انهـيءـ تـيـ زـندـگـيـ گـذـارـيـ ٿـوـ، ”جيڪي ڪجهه هن جي ڪـڪـولـ هـمـ وـڏـوـ وـڃـيـ ٿـوـ“، ۽ جـيـڪـوـ انهـيءـ چـيزـ کـيـ تـرـڪـ ڪـريـ چـڏـيـ ٿـوـ، جـنهـنـ کـيـ ماـڻـهوـ هـنـ دـنـيـاـ جـيـ زـندـگـيـ سـڏـيـنـ ٿـاـ، جـيـسـمـنـ هـڪـ خـواـهـنـ ماـڻـهوـ جـيـ

دل هـ کـندـی، تـیـسـینـ اـهـاـ وـرـیـ بـیـ زـنـدـگـیـ پـیدـاـ کـندـیـ» ھـ
اـهـائـیـ ذـکـرـ ھـ غـمـ جـوـ سـرـچـشـمـوـ آـھـیـ。 هـیـ دـنـیـاـ خـواـهـشـ ھـ
آـرـزوـءـ، جـسـمـانـیـ لـذـتـ، زـنـدـگـیـ جـیـ هـوسـ ھـ هـنـ دـنـیـاـ سـانـ
مـجـبـتـ کـرـٹـ جـیـ انـ آـرـیـائـیـ رـسـتـیـ تـیـ گـهـمـ جـیـ عـادـیـ بـنـجـیـ
وـبـیـ آـھـیـ، پـسـ مـانـ هـنـنـ کـیـ الـوـٹـ آـرـیـائـیـ رـاـھـ جـیـ آـجـ
کـرـیـانـ ٿـوـ۔»

هنـ جـیـ آـخـرـیـ لـفـظـنـ ڀـورـیـ چـوـکـرـیـ جـوـ چـرـڪـ
ڪـیـائـیـ وـذـوـ。 «آـقـاـ»، هـنـ چـیـوـ، «مـونـ کـیـ آـرـیـائـیـ رـسـتـوـ خـوبـ
يـادـ آـھـیـ。 اـهـوـ هـکـ هـنـذـ آـبـادـ ٿـیـ وـبـهـنـ ھـ کـذـهـنـ بـہـ آـوـارـهـ گـرـدـیـ
نـ ڪـرـٹـ، زـمـینـ جـوـ مـالـکـ بـنـجـنـ ھـ اـنـ کـیـ کـیـڙـ پـنـهـنـجـیـ گـهـرـ
جـیـ چـلـهـ کـیـ کـذـهـنـ بـہـ نـ چـدـڻـ ھـ اـنـ ھـ پـرـنـدـ ڙـ باـهـیـنـ کـیـ
هـمـیـشـهـ لـاءـ پـرـیـلـ رـکـنـ، دـیـوـتـائـنـ ھـ اـبـنـ ڏـاـڏـنـ جـیـ روـحـنـ کـیـ
قرـبـانـیـوـنـ ٻـیـهـنـ ڪـرـٹـ جـوـ رـسـتـوـ هوـ، ھـ سـپـ کـانـ وـذـیـ گـالـهـ.
تـ، پـئـنـ جـوـ مـالـکـ هـشـ گـهـرـجـیـ، جـنـ کـانـ سـوـاءـ ڪـوـ، مـائـهـوـ
جـنـتـ ھـ دـاخـلـ ٿـیـ نـتوـ سـگـهـیـ。 اـهـوـ رـسـتـوـ تـهـ قـبـضـیـ ڪـرـٹـ جـوـ
هوـ، ھـ نـ، تـرـڪـ ڪـرـٹـ جـوـ، پـرـ تـهـنـجـیـ تـعـلـیـمـ تـهـ مـونـ کـیـ
انـ جـیـ بـلـکـلـ اـبـتـرـ مـعـلـومـ ٿـیـ رـهـیـ آـھـیـ، اـنـ جـیـ باـوـجـوـدـ تـوـنـ
انـ کـیـ آـرـیـائـیـ رـسـتـوـ سـذـیـ رـهـیـوـ آـھـیـ؟»

«اـنـھـیـ ٻـھـیـ رـسـتـیـ کـیـ آـرـیـائـیـ رـسـتـوـ سـذـنـ ھـکـ فـرـیـبـ هوـ،»
هنـ چـیـوـ، «مـائـهـوـ ڪـیـ انـهـنـ مـاـكـیـتـنـ، تـعـلـقـاتـ، رـسـمـنـ رـوـاجـنـ ھـ
خـارـجـیـ اـدـائـگـیـنـ جـیـ ذـرـیـعـیـ ٿـیـ جـیـکـیـ اـنـسـانـ تـخـلـیـقـ ڪـیـوـنـ
آـهـنـ، کـیـسـ سـئـوـٹـاـ ڏـکـ ھـ غـمـ نـصـیـبـ ٿـیـنـ ٿـاـ هـنـ کـیـ اـهـیـ
سـپـ رـسـتاـ ھـ وـاسـطـاـ مـنـقـطـعـ ڪـرـٹـاـ پـوـنـداـ، جـیـکـیـ کـیـسـ ڏـرـتـیـ
ڏـاـنـهـنـ گـهـلـیـنـ ٿـاـ ھـ اـنـ تـیـ آـبـادـ ڪـنـ ٿـاـ. هـنـ کـیـ دـنـیـوـیـ زـنـدـگـیـ
ھـ اـنـھـیـ حـیـاتـیـ لـاءـ، جـنـهـنـ ڪـسـیـ هوـ جـنـتـ سـذـیـ ٿـوـ، سـپـ
خـواـهـشـوـنـ ھـ آـرـزوـنـ تـرـڪـ ڪـرـٹـیـوـنـ پـوـنـدـیـوـنـ. خـواـهـشـ ڪـانـ
سـوـاءـ اـنـسـانـ جـاـ پـیـاـ ڪـیـ بـہـ اـبـاـ ڏـاـڏـاـ ڪـیـنـهـنـ. خـواـهـشـ ڪـانـ
سـوـاءـ مـائـهـوـ جـوـ ڪـوـ گـهـاتـ ڪـوـنـھـیـ。 مـائـهـوـ ڪـیـ خـواـهـشـ

جي ٻچن ٻارن ڪان سواء، پيا ڪي ٻچا ٻار ڪينهن. ماڻهوءَ
کي انهن سڀني گالهئن کي چڏي ڏين ڪان سواء، ڪڏهن به
خوشي نصيب ڪاڻ، ٿي سگهندڻي.“

”پو خوشي ڇا آهي؟“ پوري ڇو ڪريءَ ٻچيو.

”ٺين جنم ۽ زندگيءَ کي ٺين ڪرڻ، ۽ انهيءَ مصيبةت
جو آنت آڻ، جيڪا هميشه ڪان ان سان گڏو گڏ رهي ٿي.“

پوري ڇو ڪري اها گالهئ ٻڌي مونجهاري ۾ اچي ويشي.

هن سمجھيو هو تم لاهين ۽ چاڙهين سان پيريل هن زندگيءَ
۾ جيڪا ٿوري گهڻي خوشي کيس لڌي هشى، ما سندس
ديوتا۔ سروپ شهزادي جي جستجو ڪرڻ هشى۔ انهيءَ جستجو
ڪان سواء کيس هيءَ زندگي ناقابل برداشت لڳي ها، ۽ هن کي
اها گالهئ سمجھه ۾ نه پئي آئي تم ڪنهن شيءَ لاءَ آرزو ۽
تمنا ڪرڻ، ڏڪ ۽ مصيبةت جو سرچشم و ڪهڙيءَ طرح
ٿي سگھيو ٿي؟ ان جي باوجود هوءَ ائين نه پئي سمجھي
سگھي تم فقيرائي لباس ۾ هي نشوون شهزاد و شريف، خوبصورت
۽ بيان ڪرڻ ڪان پاھر عقلمند هو، ۽ هوءَ پاڻ کي انهيءَ
گالهئ سوچن لاءَ آماده نه ڪري سگھي تم هو جيڪي به
چئي رهيو هو، سو ڪڏهن به سچ ڪان سواء پيو ڪجهه به
ٿي سگھيو ٿي، ۽ انهيءَ خيال هن جي دشوارين کي اجا به
وڌيڪ ناقابل حل بنائي ڇڏيو.

هن سندس هت چمياء ۽ ڪانش دعا گهري، جيڪا کيس
گهرڻ سان هڪدم ملي ويشي، ۽ ڪانش اجازت وئي گوٽ
ڏانهن رواني ٿي ويشي.

جيئن ٿي هوءَ گوٽ جي مندر ۾ داخل ٿي تم سندس
نظر هڪ اهڙي مجسمي تي پيشي، جيڪو ڪنهن ديوتا جو
نظر پئي آيو ۽ جنهن جو رنسڪ ڪارو نورو هو ۽ هت ۾
بنسري پڪريل هيں. هن جي مهاندبن ۽ بنسريءَ کيس انهيءَ
شهزادي جي ياد تازي ڪرانيءَ جنهن جي هوءَ گولا ۾ هشى.

هن کی پکه هئی ته هن اها شبیهم اکی ڪڏهن به ڪنهن
مندر هر نه ڏلني هئي.

هن پوچاريءَ اڳيان جهڪي ڪيس پرnam ڪيو ۽ انهيءَ
ديوتا جو نالو در ڀافت ڪيو.

”هي ڪرشن (ڪارو) آهي، ۽ عظيم وشنوءَ جو ائون
اوئار ۽ گويين جو مالڪ آهي“، پوچاريءَ جواب ڏنو.
پوري چوڪري خوشيءَ هر نه پشي ماپي. نيت به ته
جنهن شهزادي سان هوءَ ملي هئي، مو ديوتاڻي تم هو.
”آخ هن کي ڪٿي ڳولي سگهند من؟“ هن پوچاريءَ کان
پچيو، ”مون سمجھيو تم هو مری چڪو آهي.“

”پنهنجي بد ڪلامي بند ڪر“، پوچاريءَ چيو، ”تو
ڪڏهن به هڪ ديوتا کي نه ڏسي سگھيو هوندو، ۽ نه
ڪڏهن ديوتا مری سگھي ٿو.“

”مهر باني ڪري ٻڌاءَ تم آخ ڪيس ڪٿي ڳولي سگهندس“
پوري چوڪريءَ فڪرمendiءَ سان پچيو، جنهن تي پوچاريءَ
ڪاوڙجي رڙ ڪئي، ”ڇا، توکي اها عظيم شخصيت پنهنجي
سامهون نظر نه ٿي اچي؟ اجا به پيشي ٻڌين تم توکي ڪٿي
 ملي سگهندو، ضرور پنهنجو هوڻ لڪائي ڪونهي ا“ هن سخت
ڪاوڙ مان چيو، ”ڪو عجب ڪونهي تم زمانو پنهنجو
توازن وجائي وينو آهي! جيئن قدير زماني جي عظيم هستين
پيشين گونئي ڪئي هئي، دُئ سچ پچ ديوتاڻ کي ناس ڪري
۽ اکي ان ٻڏل عقیدن جو پرچار ڪرڻ لاءَ ائي چڪو آهي،
۽ دُئ کي ماڻهو ”ٻڏد“ يعني راهبر به سڏين ٿا!

هن اهڙي تم جوش ۽ جذبي سان ڳالهایو هو جو مش
جنون طاري ٿي ويو ۽ هن جو رويو اهڙو تم خطرناڪ ٿي ويو،
جو پوري چوڪري جلدي مندر کان پاهر هلي وئي.

”نهن جي معنی ته هي مائهو اهو عقیدو نه تا رکن ته
 کو ديوتا چمي ۽ مري سگهي ٿو“ چوکريء دل ئي
 دل ۾ چيو، ”هنن پنهنجن سورن ديوتائڻ کي انساني شڪل ۽
 صورت ۾ پيش ڪيو آهي، پر ان هوندي ٻه هو اهو نئا چاهين
 ته کو خوبصورت مائهو ديوتا هجي. ته پوءِ چا، اهو محض
 منهنجي دل جو وهم هو ته باه، پائي ۽ ڪڪرن کان پوءِ
 موں سمجھيو تم سچو پچو ديوتا خود انسان پاڻئي آهي؟
 پر هن پوچاريء چيو تم ديوتائون نه ڪڏهن ڄمندا آهن ۽
 نه مرندائي آهن. اهو پئر، جنهن کي هو ديوتا سڏين ٿا،
 منهنجي جيئري شهزادي جي مقابلې، جيڪو سچ پچ چائو
 به هو ۽وري مري به، ويو، ڪھڙو نه، بچڙو ۽ بيجان نظر
 اجي ٿو؟“ اتي بهجي هن جي خيالن جو سلسلو اوچتو ٿئي ويو،
 ۽ هن کي راهنما جا جبل تي چڙهن متعلق لفظ ياد آيا.

* * *

هن ڏاڍي بي دلي ۽ بيزاريء سان ماڻيون ۽ ميدان
 پشي چڏيا ۽ مئي چڙهن شروع ڪيو. هو ڏاڍي دشوار ۽
 ۽ ڊگهي سفر کان پوءِ هڪ اهڙي هند اچي پهتي، جتي تمام
 گهڻا ميويدار وڻ پور جھيلو بيتا هئا. کي مائهو، جن کي
 مئن تي ڊگهيوون چوئيون هيون، تَڏن تي ويٺا ننڍين چييل
 پياليين مان ڪنهن گرم مشروب جون سُرڪيون پري رهيا هئا،
 ۽ هڪ نازڪ بدنه ۽ ننڍڙن پيرن واري عورت انهن جون
 خالي پيالسونوري ڀري ڀري رهي هئي.

پوري چوکري | هڪ ڪنڊڙي وئي ويهي رهسي ۽
 ۽ ڪن لائي انهن جون ڳالهيوون ٻڌڻ لڳي. هڪ پيرسن
 شخص، جنهن کي پيا سڀ ڏاڍي عزت ذيئي رهيا هئا،
 سو چشي رهيو هو:

”موں کي جنهن ڳالهه جو اوهان سان ذڪر ڪرڻو آهي،
 سا ‘آها راه’ آهي. مائهو پاڻ کي هر طرح جي خارجي سرگرمين

مان گاري چڏين ٿاه ”اها راه“ کانهن ڪجهه، نه ڪرڻ جي تقاضا ڪري ٿي. ”اها راه“ اها به تقاضا ڪري ٿي ته توهان بچڙائي ۽ جي بدلي ه چڱائي ڪريو،

”منهنجا معزز دوست لانو-تizi“، ڪجهه قدر نندي ۽ عمر واري ماڻهو چيو ”ڇا چيو، بُرائي ۽ جو بدلو چڱائي؟ برائي لاء سزا ضرور ڏيئن گهرجي، انصاف، اي، منهنجا معزز دوست، انصاف، ان کان علاوه، ڪجهه به نه ڪرڻ جي ڇا معني؟ توهان کي ته ٻائڻ کي ۽ پنهنجي پاڙيسري ۽ کي مدد ڪرڻ گهرجي، فقط اپترو خيال ضرور رکن گهرجي ته جيڪي اوهان ٻائڻ مان ٿيندي پسند نه ڪريو، سو پين لاء به ناپسند ڪريو.“ ”اها صحیح ڳالهه، آهي، منهنجا معزز استاد ڪنفيوشس“، هڪ ٻئي ماڻهو چيو. ”پر ڇا، امان کي پنهنجون ابن ڏاڏن جي رون جي خدمت ڪرڻ نه گهرجي، جهڙي ۽ طرح اسان کان اڳ رهندڙن سڀني ڪيو هو؟“

”منهنجا نيءِ بخت“، ڪنفيوشس جواب ڏنو، ”جذهن اسيئن پنهنجي خدمت ڪري نتا سگهون، تڏهن رون جي خدمت ڪهڙي طرح ڪري سگهون ٿا؟“ انهيءِ بحث مباحثي ه گھمن ٿي حصو ورسو، تان جو اهي ٻائڻ ه اتفاق پيدا ڪري نه، سگهيا ۽ ائين ٿي آئي چڙوچڙ ٿي ويا.

پوري چوڪري ”اها راه“ جا لفظ پڏي، جيڪي لانو-تizi نالي واري ماڻهو چيا هئا، ڏاڍي متاثر ٿي، چاڪاڻ تم ان طرح هن جا خيال انهيءِ بزرگ ”راهنما“ ڏانهن ويا، ۽ اوچتو هن جي اکين اڳيان هڪ خواب جهڙو منظر تري آيو، هن سچي ملڪ ۾، انهيءِ راهنما جي اڪرييل مسجمسن جو سيلاب آيل ڏئو، هن کي هڪ ديوتا وانگر هو چيو پشي ويو، اهو منظر جهڙي تيز وفتاري سان هن جي اکين اڳيان آيو هو، تهڙي ۽ ٿي تيزي ۽ سان گم ٿي ويو. هو ۽ مشڪي رهي هئي.

هن دل ئى دا ھ جيوا ت، "منهنجو تصوو ڪم ڪري
رهيو آهي، مون ھ شهزادي جي ھ ديوتا وانگر پوچا
تىندى ڏلسي آهي ۽ اهو خيال ڪم ڪري رهيو آهي، ۽
منهنجي اکين اڳيان هي منظر آندو الثائين."

ھو ۽ پنهنجن انهن خيالن مان ھ نوجوان چوڪريءَ
جي رحم جو گين رڙين ٻڌڻ سان بيدار تي، جنهن کي سندس
ٻيءَ ھ وحشى جهرئي پورئي شخص جي هت ھ وڪئي
رهيو هو ۽ اها چوڪري پنهنجي سجي طافت سان انهيءَ مودي
جي مخالفت ڪري رهي هئي.

پوري چوڪريءَ کي اک چنپ ھ اهي سڀ ڏھڪائيندڙ
نظارا ھ واقعا ياد اچي وبي، جيڪي هن پنهنجي ٻانھپ واري
زماني ھ فرعون جي ملڪ اندر ٻانھين کي زندہ دفن ڪرن
جي صورت ھ ڏڻا هئا، ھ دفعو وري سندس اندر ھ خطري
جي گهندئيءَ وچڻ شروع ڪيو، ان هوندي به هن ھ پيو
پيرو جبلن جي پار وچن جي همت ڪانه هئي، ان ڪري هن
وري به رستو ورتو ۽ الھندى رخ ھ هلن لڳي.

* * *

ٿوروئي وقت گذريو ته هن پاڻ کي گوري رنگ
جي ماڻهن جي ھ مضبوطيءَ سان ٺهيل شهر ھ ڏلو، جيڪي
ان وقت خوشيءَ جي ڪنهن تقريب ملهائڻ ھ مصروف هئا.
"هيءَ خوشي ڪنهن جي اعزاز ھ ملهائي پيشي وجي؟"
هن ھ راهگير ڪان پچيو،

"پيونيس، جي اعزاز ھ، جيڪو انگور ڏيندڙ ۽
شراب جو ديوتا آهي" هن کي جواب مليو.
اهو جواب ٻڌي هن کي هڪدم هوما ۽ سوما ۽ ان
سان گڏ شراب پيشن جي رواج ۽ رسِم جي يادگيري پئجي وئي.
جيڪي ڪيس چڱيءَ طرح معلوم هئا.

”هن شہر ہ بین کھڑن کھڑن دیوتائیں جی پوچا
کئی وجی تی؟“ هن پچیو۔

”دیمیر، جیکا ذرتی ڪی اوسر جي طاقت ڏیندار“
دیوی آهي، تنهن جي ۽ ان مان گڏو گڏ اپولو ۽ ائيني جي
پوچا ڦيندي آهي“ راهگير حواب ڏنوه

”پور توں ڪير آهين؟“ هن پوري چوڪريءَ کي شڪ
جي نظرن سان تاريندي پهجيو. ”ڇا، توں وحشى آهين يسا
ڪا ٻانهيءَ؟ ڇو ته تنهنجي عمر جي ڪا شريف عورت گھمئين
گھمي نتي سگهي.“ پوءِ ڇن ته اوچتو هن کي خوشيه جي
تقريباً جي ياد گيري پهجي ويئي، جنهن تي هن دري چيو، ”خوشيه
جي ڏينهن تي به، نه گهت به گهت هيئن اسکيملي حالت هر نه-
۽ جي ڪڏهن توں وحسين منجهان آهين، ته پوءِ ٻڌاءَ ته
تنهنچو سرپرست ڪير آهي؟“

انهی ۽ موقعی تي هـ انتهائي بد صورت ننديي قد وارو
شخص اتي اچي بهتو، جنهن کي ذسندي ئي راعگير ڪند
جهڪائي سلام ڪيو.

”يلی آیا، سقراط“، هن چیو، ه اهزيه طرح مخاطب
 ٿيل ماڻهوه جواب، سلام ڪيو، ه پوءِ مشكندی ٻچيو:
 ”ٻڌاءِ دوست، توکي اجا ڪو اهڙو ماڻهو سليو، جي ڪو
 ڦوريه طرح ديوتا سان پر ٿيل نه هجي؟ ڇا، اهڙو ڪوئي
 ماڻهو بجيٺ آهي، جنهن سان ڪو عقل جي گا، هم گالهائي سگهي؟“
 ”مون گي گهت ه گهت ه اهڙو ماڻهو ملي ويو آهي،“
 انهيءِ ماڻهوه پوري چو ڪريه ڏانهن اشارو ڪندی چيو،
 ”بر آهي ڏاڍو متشيه.“

”چا، تون هن شهر ۾ نئين نئين آئي آهين؟“ سقراط
هن کي ڏسي هجيyo.

”هائو، آقا“ پوري چوکريء جواب ڏنو.

"نهنجا دیوتائون کهڑا آهن؟" سقراط ہجیو۔

”سچ ہجین ته آخ خدا جي جستجو ه آهيان“، پوري چوکريه جواب ڏنو. ”مون گھنئ ٺي ديوتائڻ جي پوچا ڪئي آهي، پر آخ چيئن ٻوء ٿيئن هن باري ه وڌيڪ شڪ ه پوندي رهي آهيان ته مون کي سچو خدا مليو آهي.“

سقراط هن جي ڳالهه ٻڌي ڪل ه ٻڌي وبو، ۽ خوب ٿهڪ ڏنائين.

”مون کي ڊپ آهي ته اسان منجهان به هتي گھٺائي ماڻهو انهيءَ مرض ه مبتلا ٿي رهيا آهن“، سقراط چيو، ”انسان لاءِ اهي ديوتائون، جيڪي ماڻهن کان به وڌيڪ خراب ڪم ڪن ٿا، گھڻي فائدي وارا ڪين ٿيندا، اهي جڏهن پنهنجي مدد نتا ڪري سگهن، تڏهن پين جي مدد ڪيشن ڪري سکھندا؟ پر مون کي معلوم آهي“، هن چيو، ”ته ديوتائون غلطني نه ٿا ڪن، اهي فقط شاعر آهن“، جيڪي آهي ڪوڙا بدوز تخليق ڪن ٿا، سڀ کان وڌي ڳالهه، آهي، حڪمت حاصل ڪرن، چاڪاڻ ته نيكى خود حڪمت آهي، پاڻ مان دليلبازى ڪرييو ۽ پين مان به دليلبازى ڪرييو، فقط دليلبازى جي وسيلي ٺي اسين سچ تائين ٻهجهي سگھون ٿا، پر مهرباني ڪري انهن کي سکن لاءِ پشانه ڏجو، چاڪاڻ ته هتي اهڙا ڪيفي موجود آهن، جيڪي توهان کي غلط ۽ ڪوڙا دليل سيكاري توهان جي دولت ڦري وئنداد.“

”چا، اهو شراب وارو ديوتا هن شهر جو سڀني ڪان وڏو ديوتا آهي؟“ پوري چوکريه ٻچيو، جيڪا دليلبازى جي موضوع تي هن جي ڳالهه چڱي طرح نه سمجھي سگھي هئي، ”هائو،“ خاص طور سيارى جي مهين ه هو ڊبلاني جو عظيم ترين ديوتا هوندو آهي، هن کيس جواب ڏنو، ۽ وري چيو، ”شراب سيارى جي سرد موسم ه ڪارآمد هوندو آهي، اچ، ماڻهو اناج جي ديوسي، ڊيمير جيترو به زيوس جو خيال

نم تا رکن، ائینس هر ب، پین سپني هندن وانگر، مائهوه جو
پیت سپ کان اول اجي تو."

"چا، توهان جو هن دیوتائن ه يقين آهي؟" پوري
چوکريء دریافت کيو.

"ها ها، يقيناً" هن کسي حواب مليو، "آخ انهن جي
پوچا کندو آهيان ه کين قرباني به پيش کندو آهيان.
پر مون کي اهو اقرار ڪرڻو پوي تو تم ڪو "آواز" مون
کي چوي تو ته ڪاشيء هن دن به، وڌيڪ اوچي هوندي،
ه آها قد يم النسل هرندي.

"سلام آقا! آخ توهان کي هر هند ڪوليندو رهيو آهيان!"
وڌيڪ ننديء عمر جي ه نوجوان هائي هن جي پئيان
بيعفي چيو.

سقراط ٿيو ڪائي هن کي ڏنو، ه خوشيء وچان رز
ڪري چيو، "پلي ڪري آئيز، اي آرسن جا پت" تنهنجي
"ري پياڪ" جو ڪھڙو حال آهي؟ چا، توکي اڳيشي ڪمال
حاصل ٿي ويو آهي؟"

"هن وقت تائين، انهيء نوجوان جواب ڏنو، "بهر حال،
مون وٽ پنهنجي "ري پيلڪ" ه شاعرن لاء ڪو مقام ڪونهي؛
چاكاڻ ته اهي انسان کي خراب ڪندڙ آهن، ه دفعو
جڏهن مائهوه جو دوح خراب ٿي وجي تو، ته ٻو اهو فقط
ڪنهن جانور يا ڪنهن عورت ه ئي پيهر ظاهر ٿي سگهي تو.
فقط ه ٿي اهڙو طبقو آهي، جنهن کان سواه ڪو چارو ڪونهي،
سو آهي، ٻانهن جو طبقو، قدرتني طور، سپني کان وڌيڪ
اهميٽ رکندڙ طبقو فقط فوجين جو طبقو آهي، اهو ه ٿي
طبقو تعليم ڏين لائق آهي ه دراصل ان کي احتياط سان تعليم
ڏين گهرجي، خصوصا هن ڪري، جو منهنجو نوجوان شاگرد،
ارسطو چوي تو ته اترین علاڻهن جا مائهو وحشى آهن ه
انهن جو واحد ڪم وڙهن آهي. هو مون سان هن گاله، ه

به يڪراءه آهي ته واهاري، ڪاريگر ۽ پورههٽ طبقي جا ماڻهو
ڪڏهن به چڱين خوبين ۽ خصلتن وارا ٿي نه تا سگهن.
آءُ، بهرحال، هن نتيجيٽي پهتو آهيان تم حقيقي دنيا، هيء
مادي دنيا نه، بلڪے ”خيال ۽ نظر يسي“ جي دنيا آهي.
”خيالن جي دنيا“ مادي شين جي دنيا ڪان اڳي موجود
هوندي. خيال ۽ نظر يا، انهن نمونن واندر آهن، جن جي
ٻئيان دنيا جون مختلف شيون ٺاهيو، وينديون آهن.“

”معاف ڪجو“، پوري چوڪريءُ هڪدم هوشيار ٿي
چيو، ”آءُ پانشيان ٿي ته تو هان ڪي پنهنجو اهـو بيان دليل
جي ذريعي ثابت ڪرڻو پوندو، مون ڪي ته شڪ آهي ته
تو هن ڪنهن چيز ڪي سچ پچ ڏسڻ ڪان اڳ، ان جي
 المتعل ڪو خيال يا تصور ڪري سگهنداء، مون پنهنجي سچي
زندگيءُ هـ ڪيمي شيو، ڏئيون آهن، ۽ منهنجي وات مان
جيڪي پهريان پهريان لفظ نڪتا آهن، سڀ هئا: ”آڙي، مون
ڪي ته هن ڪان اڳي انهيءُ ڳالهه، جو ڪو خيال ٿي ڪونه، هوـ.
نهن ڪري مون ڪي هن لاءِ معاف ڪجو، جي ڪڏهن اوهان
جا اهي لفظ، جيڪي اوهان اجهو هائي ٿي چيا آهن، سڀ مون
ڪي اوندما نظر اچن ٿا.“

”آءُ سمجھان ٿـو ته هيءُ چوڪري بلڪل صحيح
چوي ٿي، اي آرسـن جا پـت!“ سقراط چيو، ”تو جيڪي
ڪجهه هائي چيو، نهن ڪي ثابت ڪرڻ لاءِ تو ڪي قابلـ فهم
دليل پـيش نه ڪـيا آـهن، پـر مـون ڪـي خـوب آـهي تـه تـون
پـائـنـ بهـ ڪـجهـهـ ڪـجهـهـ شـاعـرـ آـهـينـ.“ پـوءـ هـنـ پـوريـ چـوـڪـريـءـ
ڏـانـهنـ منـهنـ ٿـيرـائيـ وـڌـيـ چـيوـ، ”چـاءـ توـ وـٿـ پـنهـنجـيـ انهـيءـ
راءـ جـيـ حـماـيتـ هـ ڪـيـ وـڌـيـ ڪـ دـلـيلـ بهـ آـهـنـ؟“

”آءُ دـلـيلـ باـزيـ جـيـ فـنـ جـيـ ڪـ ماـهـرـ ڪـانـ آـهـيانـ“،
پـوريـ چـوـڪـريـءـ جـوابـ ڏـنوـ، ”پـرـ منهـنجـوـ شـخـعـيـ تـجرـبوـ انهـيءـ
سـچـيءـ ڳـالـلهـ ڪـانـ بلـڪـ بـرعـڪـ آـهيـ، پـارـائيـ عمرـ هـ، مـونـ سـڀـ

شیون فقط ائین پشی ڏئیون، جیشن اهي آهن، ۽ انهن جي متعلق مون وٽ ڪي خیال يا نظریا ڪین هئا. مون کي هر هڪ شيء کي انهيءَ فیصلی ڪرڻ کان اڳي، هڪ کان وڌيڪ دفعا ڏستو پوندو هو، ته اها شيء فقط مختلف وقتني تي ڏلل اها ساڳي ئي شيء آهي، ۽ ان کان پوءِ ئي ڪنهن شيء جو خیال يا تصور منهنجي دل هم آپريو. آخ فقط پنهنجي شخصي تجربى جي متعلق ٻالهائى رهی آهيان".

"آخ پانيان ٿو تم هوءَ سچي آهي" سocrates پشی ماڻهوءَ کي چيو، "تنهنچا دليل اڄما ايتريقدر يقين ڏياريندڙ ناهن، جيستائين اسان جي سچي پچي تجربى جو تعلق آهي، اثرات خيالن کان اڳ، اچن ٿا".

"مون کي اهو تسلیم ڪڻو ٻوي ٿو تم منهنجا دليل ڪنهن پاهرين ماڻهوءَ کي مطمئن ڪرڻ جهڙا ڪينهن" آرستن جي پت چيو، "پر باوجود ان جي، آخ پاڻ شخصي طور پوري طرح مطمئن آهيان. پر آقا، آخ اوهان کي انهيءَ لاءِ گولي رهيو هوس تم اوغان کي ڊيلفيءَ ڏانهن وئي هلان، ۽ منهنجو خيال آهي ته اسان کي هائي اوڏانهن هلن گهرجي". سocrates، پوري چوڪريءَ کان هن لاءِ معافي گهرجي، جو هوکيس پنهنجي ۽ ايڪسنشپ (Xanthippe) جي گهر نه پشی موڪلي سگھيو، پر هن کيس انسپاسيا (Aspasia) جي گهر وجچ جي هدایت ڪئي، جتي هن کيس ٻڌايو تم سندس هر طرح جي نهل ٽکوڙ ڪئي ويندي، ۽ جتي هوکيس وري اچي ڏسڻ هم خوشی محسوس ڪندو.

انسپاسيا جي گهر ڏانهن ويندي هوءَ رستي هم مندر جي پاسي کان اچي گذری، جتي ماڻهن جو همکي وڌو انبوه اچي گڏئيو هو، ۽ جيئن ته هوءَ هن ملڪ هم مندر ڏسي حيران ئي ويشي، ان ڪري هوءَ ان کي ڏسڻ لاءِ ويشي، اندر داخل ٿيندي ئي، هن همکي نندڙي چوڪريءَ کي

قربان گاهم تي قربان ٿيندي ڏئو، هوء انهيء چوکريء کي
کسي ولش لاء دوزي اڳئي ويشي، هر پوچاريء هن کي ٻڪري
ورتو ۽ رڙ ڪري چيو، ”اي پاڳل عورت! خدا جي راه،
هر ٿيندڙ قربانيء کي تون پليد ڪرڻ جي همت ڪيئن
ئي ڪرين؟“

”اڙي، پسر هوء ته اجا تمام نندڙي آهي ۽ مرڻ
لانق ڪانهيء“. ڀوري چوکريء منت ڪئي.

”ته هوء ڇا، هن چوکريء کي بک ۽ سيء هر مرڻ
لاء شهر کان ٻاهر اچلانڻ بهتر ٿيندو، جيئن سوين ٻين کي آباديء
کي حد اندر رکن لاء اچلانڻ ضروري سمجھيو وڃي ٿو“ يا
هن کي ديوتائڻ جي نالي هر قربان ڪرڻ ئي بهتر ٿيندو؟“
پوچاريء سختيء سان چيو.

جڏهن ڀوري چوکريء ٻڌو ته هن ملڪ ه والدين
طرفان سندن ٻارن کي قربان ڪرڻ ذريعي مارڻ جي اجازت
ڏني وڃي ئي ۽ انهيء ڪم جي ملڪ جي عالمن مان سڀني
کان وڌي عالم جي طرفان سفارش ڪئي وڃي ئي، تڏهن
هن پنهنجي دل ه زبردست خوف محسوس ڪيو.

بهرحال، هن کي خود پنهنجن خيالن ۽ احسانن تي
حيرت لڳي ۽ هن پاڻ کان ٻچيو، ”مون کي انهيء ڪالهه
تي ايڏو خوف چوڻو محسوس ٿئي؟ ڇا، مون کي هن کان
اڳي انساني قربانين جي نظاري ڏڻ جي ٻاد گيري نه ئي پوي؟“

هڪ گهڙيء هن جي دل ه راهنما ۽ ڪيئين وارو
واقعو تري آيو ۽ هن ٿڏو ساهه ڀري چيو، ”آء انهيء وقت
کان ٻوء ڪيڏي بدليجي ويشي آهيان؟“

اوچتو هڪ سپاهيء اچي هن کي ٻانهن کان ٻڪريو.
”تون ڪير آهين؟“ سپاهيء رڙ ڪري ٻچيو، ”تنهنجو
سرپرست ڪير آهي؟ هتي اجي ديوتا جي راهه هر ٿيندڙ قربانيء
کي ناهاك ڪرن جي توکي همت ڪيئن ئي آهي؟“

هو کیس گھلی مندر کان پاھر ڪدی ویو ۽ هے تریونل ۽ آئی پیش کیو، ”نهنجی موزون سزا ته اها آهي تم توکی ڦمکا هئی صلیب تی چاڑھو وڃی“ عدالت چیو، ”پر جیئن ته تون هن شهر ۾ بلڪل نشین ۽ هتان جي قاعدن کان بسی خبر آهین، ان ڪري جیوري جي سفارهں آهي تم توکی ڏنپ ڏیشی، پانھی طور فروخت کیو وڃی“ هی آهي تم توکی ڏنپ ڏیشی، پانھی طور فروخت کیو وڃی“ انهی ڦیصلی مطابق، هن جي ڏائی ڪلهی تی ڏنپ جو نشان هنیو ویو ۽ پوءِ هن کی پانهن جي مندبی ۾ نیلام کیو ویو. هک رومی سردار، جیکو اتفاق سان اتی موجود هو، کیس خرید کیو.

”ای چوڪری، توکی روم جو شهر اهڙو خوبصورت نه لڳندو، جهڙو هي شهر آهي“، هن کیس چیو، ”اسان و ت اهڙا خوبصورت دیوتائون ڪینهن، اتي ڪو، اهڙا سهنا بت ڻاهی نه ٿو سگھی“ پر اسین اڄ ڪله، هن دیوتائن جي فالی هک مندر تعمیر ڪري رهیا آهیون ۽ انهن کی انان جي ماڻهن و ت متعارف ڪندامون.“

اهڙی خیال ٻس هن کی ڪمبائي وڌو، چاڪاڻ ته هوءَ هن خوبصورت نظر ايندڙ دیوتائن کی انساني قربانین کان ڪڏهن جدا ڪري نه سگھی هئی.

هن جي خربداری جي روپی هکدم تبدیلی آئی ۽ هن چیو، ”پر توکی اهو ٻڌائڻ ٿو چاهیان تم تون مون کی ڪھڙو به ماڻیٹو ۽ غریب ڏسین ٿي، پر جیڪڏهن منهنجی بیهُ جي موجودگی هه اهڙی بي خیاليه سان بیتل نظر ايندینه ته هو توکی هڪدم قتل ڪري ڇڏیندو“.

پوري چوڪری کی هن جي انهن لفظن جو پورو هزو احسان روم ۽ ڀهڙندی ٿي ٿي ویو، جیتوئیک هن جو فرضی ڪم انهیه ماڻهوءَ جي زال جي خدمت ڪرڻ هو،

جيڪو هن کي خريد ڪري وئي آيو هو، پر سندس سانٺش خودئي پنهنجي سهري جي چڻ ته ٻانهي هئي، جيڪو سڄي خاندان جو وڏو، حڪمران ۽ مها-پوچاري هو، هو انهن مان ڪنهن کي به بنا ڪنهن ڊپ ڊاء جي قتل به ڪري پئي سگهيyo.
 گهر جي اڳڻ هه ٻيٺل هه انجير جو وٺ ۽ هه شاهم بلوط گهر ڀاتين جي پوچا ڪرڻ جون شيون هيون.
 گهر جي دروازي جي پوچا گهر جا مرد ماڻهو ڏاڍي سنجيدگي ۽ ۽ وڏن سائڻ سنوڻن سان ڪندا هئا ۽ ساڳي طرح عورتون گهر واري چله جي پوچا ڪنديون هيون.

اها ڳالهه ڀوري چوڪري ۽ جي دل هه ڏورانهين ماضي ۽ جون يادگيريون تازيون ڪرڻ لاءِ ڪافي هئي. ساڳي وقت انهن سائڻ سنوڻ جي سختي، جيڪا انهن ماڻهن جي روزمره جي هرهه ڪرڻ ڪرڻ سان ادا ٿيندي هئي، ڀوري چوڪري ۽ جي دل هه انهن ٿڪائيمند ڙ ڏينهن جي ياد تزي ڪئي، جڏهن ڪيس برهمن جا پير ڏوڻا پوندا هئا، هو ۽ پنهنجي دل ڪي هن ڳالهه، لاءِ ڪنهن به، طرح آماده نه ڪري سگهي ته اهڙا ماڻهو، جيڪي گھڻين ڳالهين هه آسودا ۽ عقلمند معلوم ٿي رهيا هئا، اجا تائين نه، فقط وٺن ۽ چله جي بلڪه گهر جي دروازي جي بن شڪلين واري ديوتا جي ٻئ پوچا ڪندا رهن.
 هن جڏهن انهيءِ ڳالهه تي ويچار ڪيو، تڏهن ڪل هه اجي چمڪي ۽ ايڏو ڪلي، جو سندس پاسا سور ڪرڻ لڳا. هن خيال ڪيو ته ماڻهو ڪي سسيپهه * ٻڌائڻ لاءِ هه ڀونان ڪافي هو، پر روم هه رهندي ماڻهو قنوطي پنجو، کان سواهه رهي نه، پئي سگهيyo.

هن کي سرڪاري مندر ڏسڻ جو موقعو گھڻي زمانوي
 کان پوءِ مليو، ڪيس سندس سانٺش وڌان معلوم ٿيو ته اهو
 مندر ديوتائڻ جي ٻي ۽، آسمان جي ديوتا جي فالبي هه، جنهن
 * Sceptic منڪر-

جو نشان نیزو هو، ۽ سرحدی پٿر جي دیوتا، ”ڈرمینس“ جي نالي، جيڪو پٿر جي صورت ه اتي رکیل هو، اريش ڪيو ويو هو، ”چا، آخ به توهان سان گڏجي مندر ڏانهن هلي ۽ دیوتائون ڏسي سگهان ٿي؟“ هن ڏاڍي مشڪل سان پنهنجي دپائيندي پنهنجي سانش ڪان پچيو.

”اي احمق چوڪري“، سندس مالڪيائی ۽ ڏڻندي چيو، ”بزرگ پوچارين ڪان علاوه پيو ڪوبه ديو تائڻ جي ڦريپ وجڻ جي همت به ٿئو ڪري سگهي، ٿون ته ه ٻانيه آهي، پرس آزاد شهرين سان به ڪو انهن جي ويجهو وجڻ جي جسارت نم ڪندو آهي. سڀني معاملن ه ديو تائڻ جي رضامندی ضروري حاصل ڪري ٿوندي آهي، پر فقط بزرگ پوچاري ئي انهن سان مشورو ڪري سگهندما آهن.“

”ته پوءِ چا، هتي عوام طرفان عام قربانيون نه ڪيون وينديون آهن؟“

”هائو، هائو“، هن جي سانش جواب ڏنو، ”تازو سبيلاڻين ڪتاب جي حڪم موجب، فورم ه يوناني ديو تائڻ کي ه ڪ انساني قرباني ڏني ويئي هئي.“

پوري چوڪري ڪسي ناميدي و ڪوڙي ويئي ۽ هن وڌيڪ ڪجهه نه پچيو. هائي ته ”خدا“ جي نالي مان ئي سندس نڪ جي ناسن کي بدبوء اچن لڳي. هن ائين محسوس ڪيو ته جيتوئيڪ انهيءَ وقت کي ه ڪ صدي گذردي ويئي هئي، جڏهن هن ڏلو ته قيسراعظم جي اعزاز ه ڪ وڌي مندر جي تعمير ئي رهي هئي، جنهن کي ديو تا جو درجو عطا ڪيو ويو هو، ۽ ان ڪان پوءِ خود رومي شهنشاهن جي پوچا تيئي هئي.

”اڄا به وڌيڪ ديو تائون“، پوري چوڪريءَ دل ئي دل ه چيو، ”پر هن ديو تا بنجڻ ه گھئي دير نه ورتئي، اڄا ته ڪله، ئي کيس ه ڪ ظالم هئن لاءِ ڪليل گاريون ملي

رهيون هيون، معلوم ائين پيو ٿئي ته اچڪلهم ديوتا بنجع
جو وڌيڪ تڪڙو ۽ تيزرفتار سلسلو عمل ه آيو آهي.“
اهڙي ماحول هن کي زندگي ناقابل برداشت ۽ لعنت
پري معلوم ٿي، هن جي هڪ ٿي دلي آرزو اتان ڪنهن
نه ڪنهن طرح پنجي وچن هشي، اهڙو موقعو کيس
جلد ٿي ملي ويyo.

بهار جي موسم وارن ڏڻن مان هڪ تي، جڏهن گهر
جو ذري گهٽ هر هڪ ڀاتي عملی طور شراب جي نشي ه
مدهوش هو، هن جي سانچ فرآخد ليء جي حالت ه پنهنجو
چوغو لاهي هن ڏانهن اچلايو ۽ پنهنجن زبورن منجهان پڻ
ڪجه، زبور پوري چو ڪريء کي عطا ڪيا، پوري چو ڪريء
انهيء موقعي کي وڌي غنيمت سمجھيو، هڪڙي ڪلاڪ اندر
هوء ڪڙا لئا ٻائي تيار ٿي وٺي، ه تيزرفاريء مان رومي
سردار جو گهر گھڻو پئي چڏي هلي وٺي.

* * *

هن جي اڳوئين آواره گردين جي ياد گيرين کيس هن
دشوار ۽ ڏکشي سفر جي دوران کيس سهارو ڏنو، تان جو
هوء هڪ ندي ٽڪريء تي اجي پهتي، جتي هن ماڻهن جي
هڪ وڌي ميرزاڪي کي گول داڻري جي صورت ه ويل ڏلوه
هڪ چو ڪرو هڪ طباق ڪشي بيٺو هو، جنهن جي مٿان ڪجهه
نان ۽ مجھيون رکيل هيون، هڪ ماڻهوء، جي ڪو پاسي ه
بيٺو هو، ه جنهن کي اهي ماڻهو ”نزرپي“ (۱) چشي رهيا هئا،
چو ڪري جي هئن تي رکيل طباق جي مٿان پنهنجي پانهن جو
ڊگهڙي تم ان ه رکيل چند نائن ۽ مجھين جو تعداد ايڏو تم
وڌي وي، جو اتي موجود سجيء جماعت جي ماڻهن پيت
پري ماني ڪادي، ه ان ڪان ٻوء به ڪيشي پريل تو ڪرا بچي پيا،

مائهن جڏهن ماني ۽ مجھي سان پيت ڀري پورو ڪيو،
 تڏهن هجوم منجهان ڪجهه مائهن هڪ اندڙي معذور کسي
 ”نزريني“ جي اڳيان پيش ڪيو، جنهن هن جي اکين ڪري
 هٿ لاتو تم هو هڪدم سچو ٿي ڏمن لڳو. پوءِ هڪ عورت
 آئي ۽ هن کي هڪ قبر تي وئي ويئي، جتي اها قبر کولي
 ويئي. هن انهيءَ مئل ماڻهوءَ جو نالو وئي کيس پڪاريyo تم
 هو هڪدم قير مان پاھر نكري آيو ۽ ڪفن واري چادر ۾
 ويڙهيل سڀڙهيل حالت ۾ گھمن لڳو.

ڀوري چوڪري اهڙن خير معقولي واقعن کي ڏسي حيرت
 جو مجسمو بُنجي ويئي. هن دل ۾ سمجھيو تم اهو ماڻهو کيس
 يقيناً، انهن ڪالهين بابت ٻڌائيندو، جن انهيءَ وقت تائين
 هن کي حيران ڪري ڇڏيو هو. چنانچه، هوءَ ڏادي عزت ۽
 احترام سان هن جي قریب بهتي ۽ چيائين تم، ”آقا، تو هان
 حيرت جهڙا ڪم ڪيا آهن.“

”چا، واقعي؟“ هو ائين جشي ڪليو. ”انهن گمراه، ۽
 ٻارائي فطرت رکنڊڙ مائهن کسي خير معقولي واقعات، نيون ۽
 ان ڏئل ڪالهيون پاڻ ڏانهن ڪشش ڪنديون آهن، ۽ ان
 کان سواء انهن کي ماني ۽ مجھي جي هڳ رهي ٿي ۽ اهي
 طبعي زندگي ۽ ”مام“ (۱) جي زندگي ڪري پسند ڪن ٿا.
 هائي تون ڏسندينه ته چيتوڻيڪ آخ هن تان گوهي ڏيشي
 تر ڪري نكري آيو آهيان، تم به، اهي منهنجي پهييان دوڙندا
 ايندا نه ڪنهن بي ڪاله، لاءِ، پر محض وڌيڪ ماني ۽
 مجھين لاءِ. هن افسوسناڪ لهجي ۾ وري چيو، ”افسوس، مون
 هن کي سوين پيرا چيو آهي تم تو هان هي اين ڏاڏن اهائي
 ماني ڪاڌي، ۽ اهي سڀ مري ويا آهن، تم ”مام“ جي
 زندگي ۽ جي معنلي آهي، دائمي سوت، تم آخ ڪين زندگي ۽ جي

(۱) ماس جي زندگي يعني ڪاڌي جي هڳ ۽ عيش جي زندگي.

مانی ئے ابدي زندگي ڏين چاهيان تو، پر انهن مان ڪنهن کي
به، آن جي لور ڪانهي».

”چا، ماڻهوءَ کي زندگي گذارڻ لاءِ خوارڪ، ڪهڙو ئے
ڪم گولڻ نه گهرجي؟“ پوري چو ڪريءَ پچيو.
”انهيءَ ڪالهه جو ڪو فڪر نم ڪرته تون ڇا ڪائيندینءَ
ئے ڇا پيئندينءَ.“ هن جواب ڏنو، ”هوا هر پرواز ڪمندڙ پکين
کي ڏس، اهي نه آن“ پوکين ٿا، نه فصل لئن ٿا، ه نه اناج
گڏ ڪري، ديرن ئے گدامن ه محفوظ ڪن ٿا، ان جي باوجود
کين ڪاريابو وڃي ٿو، توکي پوشاك جو فڪر چو ٿئن گهرجي؟
پئين ئے ميدانن ه چمندڙ گلن کسي ڏسو، ذرا غسور ڪريو
تم اهي ڪيئن ٿا وڌن ويجهن، نه اهي ٻورهيو ڪن ٿا، ه
نه سمت اُنن ٿا، او ان جي باوجود، انهن مان ڪنهن به هڪ
کي جهڙو شاندار لباس پهرييل آهي، تهڙو خود حضرت سليمان
کي به سندس پوري شان و شوڪت واري زماني ه نصيib
ڪونه هو، تون سڀ ڪان اول خدا جي بادشاهي جي
ڳولا ڪر.“

”پر آقا، خدا جي بادشاهي آهي ڪهڙي هند؟“ پوري
چو ڪريءَ پچيو.

”خدا جي بادشاهي تنهنجي اندر، آهي“، هن جواب
ڏنو، ”ان جو در بلڪل سڌو آهي، ئے ڪي ٿورائي آهن، جيڪي اهو رستو
رستو سوڙهو آهي، ئے ڪي ٿورائي آهن، جيڪي اهو رستو
ڳولي سگهندما.“

هن کي گذاري لاءِ ڪم نه ڪرڻ، ه ڏڪشي رستي ئے
دل جي زندگيءَ جي اهميت، ئے خارجي شين، دنيا ڪان
بي نيازيءَ جي خيالن، انهيءَ ماڻهوءَ جي نرم سڀا، مان گڏجي،
راهنما جي ياد تازي ڪرائي.

انهيءَ موقعي تي هـ ماڻهو وئن اجي ٻهتو، هن
نزرپيني جي پئيان هان جي خواهش جو اظهار ڪيو، پر هن

کانشس یچيو ته هو اک، و جي پنهنجي مثل ہي ٿو کي دفن
ڪري اچي يا ڪيئن؟

”پلي ته مثل پنهنجن مثلن کي دفن ڪن“ نزريني
چيو، ”جي ڪڏهن ڪوئي مون وٽ اچي ٿو، جڏهن ته هن
کي پنهنجو ٻي ٿو، پنهنجي ماخ، پنهنجي زال ۽ پنهنجا ٻار، ۽
سنڌس ڀاڻ ۽ سنڌس پيرون ۽ خود سنڌس پنهنجي زندگي به
پنهنجي ڪانهي، تم پوءِ هو منهنجو پونلڳ ٿي نتو سکهي.
ڏسيئن نه ٿو ميان، ته لوڙن کي به سنڌن ره لاءِ ٻر آهن،
هر مون وٽ ڪو گهرگهات ڪونهي؟“

پوري چوڪري انهن لفظن تي ڏاڍي سخت حيران ٿي،
جيتوئي ڪي اهي ذرا سخت لڳا، راهنما هن کي اڳيشي
ٻڌائي چڪو هو ته گهر گرهستي جي زندگي ”نروان“ حاصل
ڪرن لاءِ ئيڪ ناهي، ۽ ماڻهوءَ کي فقط انهيءَ خيرات تي
گذارو ڪرن گهرجي، جيڪا هن جي ڪشكول ۾ وڌي
وجي ۽ هن کي پنهنجو ڪرم قبيلو، سنڌس ماڻت مت، سنڌ،
گهرگهات ۽ سنڌس سوروي ملڪيت ۽ جانداد ترڪ ڪرن
گهرجي، چا، راهنما شهزادي خود اها گالهه نه ڪئي هي؟
دراسل، نزريني جي لفظن انهيءَ حليم الطبع انسان ۽ ديوتائڻ
جهڙي خصلت واري ماڻهوءَ جي وڌيڪ عزت ڪرن لاءِ
آماده ڪيو ۽ هن سنڌس قولن جي مسج گولڻ سنجيدگي
سان ڪوشش شروع ڪئي، حالانڪ هن لاءِ اهو سمجھئ ڏاڍو
ڏکيو هو ته هن جو اصل مقصد چا هو.

پر انهن ماڻهن جي زندگي ۽ قيسه، جن کي هوءِ
تازوئي پئي چڏي آئي هي، ۽ هين ۾ ڪهڙو نه فرق ۽
اختلاف هو!

هـ مسج پچ فرحت محسوس ڪري رهي هي، هـ
دفعووري پيهر هن جو ايمان بحال ٿيئن لڳو ته شايد ڪو
مسجو خدا ڪئي نه ڪئي هيو ضرور، ۽ هن کي گولڻ گهرجي.

هن جي نزريني ه دلچسپي بيد و ذي ويني هن کانش
و ذيک معلوم کرن جو تهیه کيو. چنانچه، هو مائی
گذجي ه سافرخانی ه آئي، جتي هو بين گھمن ئي ماڭھن
سان گذ ماني کائى لاء و يېي رهيو.

ه اسرائيلى اتى آيو هن کي هيئن چى تۈرىون
ذنانين ته (حضرت) موسى عليه السلام جى قانون مطابق،
اڭ ڏوتل هن سان ماني کائى گناھ، آهي.

”اڭ ڏوتل هت ماڭھوء کي پلید نتا كن، اها ته
اڭ ڏوتل دل آهي، جىكا ماڭھوء کي پلید ڪري ئى.“

اها گالله پذى اسرائيلى کي ڏايدى چى لېگى ه پەچيائىنس
تم چا، هو بادشاهه هو، جو نئون قانون دېيشى رهيو هو.

”منهنجي بادشاهى، هن دنيا جي بادشاهى ناهي“، هن
جواب ڏنو. ”ساكى طرح توکىي به جنت جي جستجو کرن
کھرجي هن دنيا سان ڪو واسطون، رکن گھرجي.“

هوء هن پارهن ماڭھن کي سد کيو، ه كين چيو ته، اهي
اسرائيلى جي خاندان جي گم ئيل رىن* ه خدائى بادشاهى
جي متعلق و جي تبلیغ كن.

پوري چوکري کي اسرائيلا، حا ماڭھو، ه اهي ڏينهن،
جذهن اتى عبادتگاه، تعمير ئى رهيو هو، ه جنهن احتياط ه
خبرداري سان اهو تعمير ڪيو پشى وي، سى سى گالھيون هن کي
چىگى طرح ياد هيون. انهى سخت رسم حى ياد گيري پوري
چوکري کي ماضي بعيد جى انهن ڏينهن جى ياد تازى
ڪرائي، جذهن گيس برهمن جا پير ڏوئى پوندا هئا. هوء
دل ئى دل هن نزرينى ڏانهن مائل ئى رهى هئى، جىش
هن کان اكپ راهنما ڏانهن مائل ئى هئى، چاكاش ته اهي
هئى ظاهرداري ه خارجي م و رواج ه تكليف جي ضرورت
کي ئكرائي رهيا هئا.

* انجان ه ناواقف لوک = اپوجه.

هـ دفعو پيهر هوء نزريني جي قریب ويئي ۽ هن
 كان ٻچيانين ته ”نيڪ آقا، دائمي زندگي“ جو ورثو حاصل
 ڪرڻ لاءِ مون کي ڇا ڪرڻ گهرجي؟“
 نزريني هڪدم هن ڏانهن ڦوري ڏئو چيو، ”مهر باني
 ڪري مون ڪي نيك يا چڱو نه چڻو. خدا کان سوء ٻيو
 ڪو، چڱو ناهي.“ پوءِ هن وري چيو، ”آسماني بادشاهي
 جو ورثو حاصل ڪرڻ لاءِ توکي سڀ ڪجهه پٺتي ڇڏڻ
 گهرجي ۽ پاڻ مان ڪو به سامان ۾ ڙو سان نه آئڻ گهرجي.
 توکي برائي ۽ ٻچوانئي کي روکن ۽ ان جو مقابلو نه ڪرڻ
 گهرجي، ۽ توکي پاڻ کي هرڪنهن جي اڳيان هيٺ ڪرڻ
 گهرجي ۽ ڪنهن جي متعلق به، فتويل ڏٻڻ نه گهرجي.“
 ”پر، آفا“ ٻوري چوڪريءَ حيران ٿي ٻچيو، ”حڪمران
 کي ڇا ڪرڻ کهي؟“

”سنهنجو هن دنيا جي حڪمرانيءَ ۽ ان جي حڪمران
 مان ڪو واسطو ڪونهي“، هن جواب ڏنو.
 ”يلا، اسان ڪي بادشاه، جو حڪم مڃن گهرجي؟“
 هن ٻچيو.

”هاڻو، بادشاه، کي اهو ڪجهه ڏيو، جيڪو هن جو
 حصو ۽ ملڪيت آهي“، هن جواب ڏنو.
 ”توهان مون ڪي ڪيترین ٿي گالهين نه ڪرڻ لاءِ
 چيو آهي.“ ٻوري چوڪريءَ چيو، ”پر جنت ڳولن لاءِ مون کي
 درحقiqet ڇا ڪرڻ کهي؟“

”خدا مان محبت ڪر، ۽ پنهنجي پاڙيسريءَ سان ائين
 محبت ڪر، جيئن پاڻ مان ڪريں ٿي“، نزريني چيو.
 ”آءُ اهڙي شيءَ سان محبت ڪيئن ٿي ڪري سگهان،
 جنهن کي مون ڪڏهن ڏئوئي ڪونهي؟“ ٻوري چوڪريءَ
 ٻچيو، ”آءُ خدا کي انهيءَ ڪري ٿي ڳولي رهي آهيان تم
 ڏمان ته، آءُ هن سان محبت ڪري سگهان ٿي يا نه.“

”جاچيندي ۽ عبادت ڪندڻي ره،“ هن نرمي ۽ مان چيو،
 ”انهن محتاط ڪنوارين وانگر ٿي،“ جن پنهنجون بتيون ٻاري
 رکيون هيون، ۽ جنهن مهل گھوٽ آيو تم انهن سمورين ڪي
 پنهنجون ونيون بنائي اندر ولئي ويو، ۽ جيڪي نند ۾ سمهي
 رهيون هيون، سڀا هارئي رهجي ويون.“
 ”آ ڪهڙيءَ طرح عبادات ڪريان؟“ پوري

چوڪريءَ پڇيو.

”پاڻ ڪي هڪ ڪوليءَ اندر بند ڪر،“ هن جواب ڏنو.
 ۽ چتو، ”اي اسان جا ٻي،“ دون جيڪو آسمان ۾ آهين،
 تنهنجي نالي جي سموري تعريف آهي، تنهنجي بادشاهي برقرار
 رهندڻي، هن زمين تي به تنهنجي مرضي پوري ٿيندي رهندڻي،
 جيئن آسمان ۾ ٿي رهي آهي، اسان ڪي اچوڪي ڏينهن جو
 رزق ڏي ۽ اسان ڪي پنهنجا سڀ قرض معاف ڪر، جيئن
 اسان پنهنجن قرضين ڪي معاف ڪريون ٿا، اسان ڪي لاج ۽
 هواس ڏانهن نه ولئي وج، پر اسان ڪي برائي ڪان بچاء.“

پوري چوڪري غور سان ٻڌندڻي رهي. هڪ دفعو
 وري هـ.وـ منجهي پيمڻي، ”اسان ڪي اچوڪي ڏينهن لاءَ
 روزي ڏي“ جا لفظ، انهيءَ ساڳي ماڻهوءَ جي وات مان هن ڪي
 عجب لڳا، جيڪو مسلسل چشي رهيو هو تم اسان ڪي ڪاڏي
 ۽ ڪڙي ٿي ڪو خيال نه ڏين گهرجي، نه وري هن ڪي
 اهي لفظ پوريءَ طرح سمجھه ۾ اچي نه سگهيا تم ”اسان ڪي
 پنهنجا قرض معاف ڪر، جوڙيءَ طرح اسين پنهنجن قرضين
 ڪي معاف ڪندا آهيون“. هن خيال ڪيو، تم ڀلا اسين خدا
 جي لاءَ مثال ڪيئن ٿا بطيجي سگهون؟ ان ڪان سوءَ، اهو
 ”ڏي ۽ وٺ“ وارو خيال هن جي دل ڪي نم آئڻيو.

ان ڪان پوءِ جيڪي وحشتناڪ واقعاً پيش آيا، انهن ۽
 هن جي محبوب رهبر جـ.ـ ختم ٿي وڃئ هن ڪي ڏاڍو ڏڪ
 رسابو، هوءَ وري انهن ڪالخين ٿي غور ڪندڻي رهي،

جيڪي هن پيري سکيون هئاين، ۽ جيئن وڌيڪ نه ر ڪيانين
 تيمن وڌيڪ شدت سان احساس ٿوں ته ڪن ٿورين نندلین
 وڏين گالهين کان سوا، جهڙو ڪ آسمان جي بادشاهي گولن،
 ۽ خدا جي بادشاهي، جڏهن راهنما نروان جون گالهيون ڪيون
 هيون، تڏهن انهن پنهي عظيم رهبن جون گالهيون ذري گهت
 سپني تفصيلن ۾ هڪشي سان لھکي هئي آيون. هن زندگي
 کي ترڪ ڪرڻو هو. هن دنيا کي لڪرانٺو هو. مال-ملکيت،
 مٿيون-مائيون، گهر-تڙ سڀ پئتي رهنا هئا، ۽ روزي ڪمائڻ
 ۽ شادي ڪرڻ جو خيال پنهي جي تعليم جي خلاف هو.
 جيئن انهن پنهي پنهنجي پنهنجي شخصي هلت سان ڪري ڏيڪاريyo.
 هن خيال ڪيو تم انهيءَ قسم جا ٻه عظيم رهبن جڏهن سندن
 تعليم، ذري گهت هر هڪ تفصيل ۾ هڪشي سان يڪراء ٿين آهي،
 تڏهن اهي پيشي غلط ٿي تنا سگهن. نقط هڪئي ڪم، جيڪو
 باقي ڪرڻو هو، سو انهن جي تعليمات کي عمل ۾ آئڻ هو.
 *

انهيءَ گھڙيءَ، هن جي اڪيـان هڪ تصوراتي
 منظر آيو. هن ڏلو ته سچو مشرق گوتم ٻڌ "راهنما" جي انهن
 ٻولنگن سان پريو پيو هو، جيڪي ٻائِ کي "پڪشو" (فقير)
 جي نالي سان سـائي رهيا هئا، ۽ جيڪو انتهائي معزز نالو
 هنن لاءِ خود راهنما تجويز ڪيو هو، ۽ هن ڏلو ته سچو
 مغرب مـهين ۽ گشتني فقيرن ۽ ٻاون سان پـئ ٿي ويو هو،
 جنهن کي انهيءَ دور جو انتهائي عزت پريو مذهبی نظام سمجھيو
 پـشـي وـيو. مستقبل جي انهيءَ نظاري هن جي انهيءَ ارادـي کـي
 اـجاـ به وـڌـيـ طـاقتـ بـخشـيـ تـهـ هوـءـ هـنـ دـنيـاـ جـيـ ڪـمنـ ڪـارـينـ
 ڪـانـ دـورـ ٿـيـ گـوشـهـ نـشـيـنـيـ اختـيارـ ڪـريـ، جـتـيـ آـسـمـانـيـ بـادـشـاهـيـ
 جـيـ گـپـلاـ مـخـصـوصـ نـمـونـيـ ۽ـ ٿـيـ پـشـيـ سـگـھـيـ، ۽ـ اـهـڙـيءـ طـرحـ
 هوـءـ انهـيءـ نظامـ ۾ـ داخلـ ٿـيـ لـاءـ گـھـرـ بلـ ٿـيـ قـسمـ، يعنيـ

غريبي، پاڪائي ۽ فرمانبرداريءَ جي حالت ه رهن جا حلف
ڪمئ لاءِ تيار ٿي ويهي.
هيدڙي ساري آواره گرديءَ ڪان ٻوءَ، پنهنجي مٿان قيءَ
جهڙي حالت جو پاڻ طاري ڪرڻ جتي هن جو باهرين دنيا
سان ڪو واسطو ناتونه رهيو ڏاڍو عجيب لڳي رهيو هو.
انهي گوشم نشيئي هن کي انهن سڀني گالهين تي غور و فكر
ڪرڻ جو موقعو مهيا ڪيو، جيڪي هن کسي درپيش اچي
چڪيون هيون، ۽ سائڻي ساڻ هن کي خود پنهنجي اندروني
دل جي تحريرڪن ۽ جڏ بن جو جائز وئڻ لاءِ پڻ وقت ملي وي.
سائڻي سان، هن کي "ميقرن" جي فرماڻش تي جيڪي نفس
کي ضابطي ه آئڻ لاءِ عبادتون ۽ رسمون پوريون ڪريون
پونديون هيون، سي جيتويڪ هن کي فطري طور ناپسند هيون،
ان، هوندي به هوءَ پنهنجي وفاداريءَ واري حلف ڪري
خوشيءَ سان برداشت ڪندي رهنددي هي. صليب جي
پوچا کي هو هرمصيبيت کي ڪنهن شکوه ۽ شڪايت ڪان
سواء برداشت ڪري سگهڻ لاءِ کيس تيار ڪرڻ جي سکيا طور
سمجهي رهي هي. پر هن کي نزريني جي خدا جي حيشت ه
پوچا منجهائي وڏو، چاڪاڻ ته هن کي سندس هي الفاظ
ياد هئا: "تون مون کي چڱو چو ٿي سڏين؟ هڪ خدا ڪان سواء
پيو ڪوبه، چڱو ناهي." نزرينيءَ * جي انهيءَ پوچا کيس
پنهنجو اهو خواب ياد ڏياريو، ڄنهن ه هن "راهنما" کي
ديوتا جي حيشت سان ماڻهن کي پوچيندو ڏئو هو. حالانڪ
هن ڪنهن به ديوتا جي پوچا ڪرڻ ڪن سخت منع ڪئي
هيءَ. انهيءَ گاله، هن کي بنسريءَ واري شهزادي ۽ اهڙن ٿي
ٻين ديوتاني شخصيتن جي ياد ٻاري ڪرائي، جن کي هن
پنهنجي سفر ڏئو هو.

* * *

هن کي جيڪا ڳالهه سڀ کان وڌيڪ ڏکي لڳي،
سا اها هئي ته، جڏهن به، هو ۽ پنهنجي بدن جي ٿوري گهڻي
صفائي ڪندڻي هئي، تڏهن کيس ڏاڍي شڪ شبهي مان ڏٺو
ويندو هو، ۽ کيس ان کان سڀختي ۽ سان منع ڪشي ويندي
هئي - ايتريقدار جو عام رواجي ڏوب ڪرڻ به دستور ۽ رواج
کان بلڪل ٻاهر نڪري ويـو، نيوت هـن انهيءـ ڳالهه جـي
صفائي ڪرڻ چاهـي، ۽ هـڪ ڏـينهن "ميـرن" کـان پـچـيو:
”چـا، وهـنجـع گـناـهـ آـهـي؟“

”هـائـو، کـيس سـخت جـواب مـليـو،“ بـدن جـو ڪـوبـهـ
خيـال رـکـن گـناـهـ آـهـيـ چـا، توـکـي اـسان جـي آـقا جـوـ هيـ قولـ
يـاد نـاهـيـ تـهـ اـئـ ڏـوتـلـ هـقـنـ سـانـ کـائـنـ هـ ڪـاـ پـلـيـدـيـ ڪـانـهـيـ؟ـ
پـوريـ چـوـڪـريـ ڪـيـ انهـيءـ جـواب بلـڪـلـ مـطـمـئـنـ نـهـ
ڪـيوـ، پـرـ هـنـ جـيـڪـوـ فـرـمانـبـرـدارـيـ جـوـ حـلـفـ کـنـيوـ هوـ، تـنهـنـ
ڪـيسـ خـامـوشـ رـکـيوـ.

وقـتـ گـذـرـ ڙـانـ هـنـ جـاـ سـڀـ عملـ، مـحـضـ هـڪـ رـسـمـ
پـشـجيـ وـياـ، جـيـڪـيـ هوـ ذـريـ گـهـتـ هـڪـ بـيـجانـ مـشـينـ وـانـگـرـ
ڪـندـڻـيـ هـئـيـ، انهـيءـ ڳـالـهـ هـنـ کـيـ غـمـگـيـنـ ۽ـ سـوـدـائـيـ ڪـريـ
چـڏـيوـ، ۽ـ آـزـادـيـ، چـرـبـرـ، عملـ، ۽ـ زـنـدـگـيـ، هـ پـنـهـنجـيـ وجودـ
ڪـيـ مـحسـوسـ ڪـرـائـنـ جـيـ ضـرـورـتـ پـنهـنجـوـ پـاـنـ ڪـيـ ظـاهـرـ ڪـرـڻـ
جيـ تقـاضـاـ ڪـشيـ، ۽ـ هوـ هـنـ جـيـلـ خـانـيـ کـانـ ٻـاهرـ نـڪـرـڻـ لـاءـ
آـتـيـ ٿـيـ وـيـئـيـ.

جلـدـيـ هـڪـ ڏـينـهنـ خـانـقاـهـ جـيـ عـمـارتـ ڪـيـ اوـچـتوـ اـچـيـ
باـهـ، لـڳـيـ ۽ـ هـرـڪـنـهنـ ڪـيـ جـانـ بـچـائـنـ لـاءـ يـڇـشوـ پـيوـ، حـالـانـڪـ
ڪـنـ تـارـڪـ الدـنـيـاـ عـورـتنـ خـانـقاـهـ ڪـيـ چـڏـيـ ٻـاهرـ نـڪـرـڻـ کـانـ
باـهـ هـ مـزـيـ مـرـڻـ ڪـيـ تـرجـيـخـ ڏـنـيـ، پـرـ پـوريـ چـوـڪـريـ، جـنهـنـ
اـڪـمـيـ پـنهـنجـيـ مـشـانـ پـاـنـ مـسـلـطـ ڪـيلـ انـهـيءـ قـيدـ جـوـ ڪـافـيـ
ڪـانـ زـيـادـهـ مـدـوـ رـهـيـ پـورـوـ ڪـيوـ هوـ، سـاـ ٻـاهرـ يـڇـڻـ هـ ڏـاـڍـيـ
خـوـهـ ٿـيـ، ۽ـ جـيـسـتـائـيـنـ ڪـنـهـنـ ڪـيـ هـنـ جـيـ عـدـمـ موـجـودـگـيـ

جو احساس ٿيو، تنهن کان اکيئي هوء ڪيڏانهن جو ڪيڏانهن
هلي وڃي هئي.

* * *

هن پنهنجي پشيان جيڪا دنيا چڏي هئي، تنهن کان
بلڪل مختلف نموني جي زندگي ڏسي هوء ڏاڍو حيران ٿي.
نوان عباد تخانا بتمن سان سئيا پيا هئاه هن کي هر هنڌ نزرييني
جي ماڻ جي بتمن جي ديويء جي حيشيت سان پوچا ٿيندي ڏئي،
۽ پيء ديوتا ۽ پت ديوتا هن کي ماضيء ه ڏليل سموا
بت ۽ انهن جي پوچا جا منظر ياد ڏياريا.

هن کي سندس آزاد ٿيڻ جي حالانڪ تمام گھڻي خوشی
محسوس ٿي رهي هئي، ان جي باوجود اها آزادي گھڻي
مدت لاء هلهي ڪانه هئي، هن اتفاق سان هـ مائدهوء سان
مذهب بابت ڪالهادو ۽ کيس چيو، تم خانقاهن هـ گوش، نشياني ۽
ان جو سمورو نظام انتهائي ٽڪائيندڙ هو، اها ڪالهه جڏهن
پشپ تائين پهتي، تڏهن کيس نوجوانن کي هرڪائڻ ۽ سندن
عقيدين کي خراب ڪرڻ جي الزام هيٺ کيس هڪدم گرفتار
ڪيو ويء، جيئن تم هن جو ظاهري ڏيڪ ويڪ به ڏارين
وارو هو، ان ڪري هن تي جادو گريائي هئن جو الزام لـ ڳايو
وييو ۽ کيس جيڻرو ساري مارڻ جي فتويل صادر ڪئي وڃي.
البت هـ نوجوان منشي هن جي جادو پريل نيمن جو اسير
ٻنجي چڪو هو، ۽ هن جي لـ چوريء هـ پهتل مدد جي
نتيجي ۾ هن پاڻ کي هـ دفعو وري آزاد ڏئو ۽ پوء تم هن
هـ ڏورانهين ويڪستاني ملـ جو رستو ڪئي ورتو، تم جيئن
کيس وري ساڳيء جاء تي نه ڏئو وڃي.

هن جي پهرڻين ٿي ڪوثر هـ آمد، سندس آزاديء لاء
موت جو پروانو ثابت ٿي، هن کي ڪوثر جي سردار غنيمت
جو مال سمجهي پنهنجي لاء هڪڙي ورتو ۽ کيس پنهنجي گهر

وئي ويو، جتي اهو سردار پنهنجي مرحوم ھي جي زالن کي
به پنهنجين زالن ه شمار ڪري رهيو هو.

پوري چوڪريءَ جي اتي بهچن واري ڏينهن تي
انھيءَ ڪتب ه ڪ ذيءَ جنم ورتو هو، جنهن لاءَ هڪدم
اهو حڪم صادر ڪيو ويو ته ڪيس هتان ڪشي وڃيو جيڻرو
دفن ڪريو. جلدئي پوءِ، انھيءَ ماڻهوءَ پوري چوڪريءَ کي
وڪڻ چاھيو، ۽ هو ڪيس ه ڪ وڌي شهر ڏانهن وئي ويو،
جي انهن ڏينهن ه ڪ وڌو ميلو لڳل هو. آتي بهچن تي،
هن ه ڪ نديو مندر ڏٺو، جنهن ه رکيل پٿر جدا جدا ديوٿائڻ
۽ ديوين طور پوچيا تي ويا، ۽ هزارين ماڻهو انهيءَ مندر
جي زيارت لاءَ اچي رهيا هئا.

پوري چوڪريءَ، هيڏدين سارين مشڪلاتن ڪان ٻوءِ
جو پاڻ کي اهڙن وحشى ماڻهن جي انبوه ه ڏٺو، تم هوءَ
همت هاري ويٺي ۽ ڏرتئيءَ تي ويٺي روئن لڳي. هن جي
آقا، جنهن جي خواهش اها هشي تم هوءَ پُرڪشن نظر اچي
ت، جيڻن ڪيس هن جي وڪري مان سٺي رقم حاصل ٿئي،
جڏهن ڪيس روئندو ڏٺو تم هڪدم چهٻڪ ڪڍي هن کي
اولاديو ۽ ڦمڪي ڏني تم شرافت سان اتي پاڻ کي ٺاهي ٺڪي
هل ۽ وٺندڙ نظر اچ. عين انهيءَ موقعي تي پوري چوڪريءَ
ڪنهن کي هيڻن چوندي ٻڌو:

”چاءَ آءَ توکي اهڙو رستو ٻڌايان، جنهن مان توکي
هن چوڪريءَ جي قيمت کان متري پيرا وڌيڪ عيووضو ملي؟
چاءَ اهو بهتر ناهي تم سلامتيءَ ۽ اوچائي واري مقام تي بهچن
لاءَ ڏکي چاڙهي تي چڙهجي، بجائے ان جي، جو ٿوري ويساهينءَ
خاطر ”لاهيءَ“ واري رستي تي گامزن ٿجي؟“

”۽ اهو ڪهڙو چاڙهيءَ وارو رستو آهي، جيڪو تون
چاهين ٿو ته آءَ چڙهان؟“ چوڪريءَ جي آقا ٻچيو.

”انهیءَ رستی جو پھریون قدم اهو آهي ته هن ٻانهیءَ
کي آزاد ڪر“ کيس جواب مليو.
”ڦ سا به هڪ عورت؟“ هن جي پڪريندڙ حيرت
مان ڪلندي پچيو، جنهن تي انهيءَ بشيءَ مائھوءَ وري چيو،
”ڪنهن کي ڪھڙي خبر،“ ته جنهن کي تون عورت سڌي
رهيو آهين، تنهن گھشي قدر چڱائي هجي، ان ڪان علاوه،
ڇا، تنهنجي ماڻ به عورت ڪان هشي؟ ڇا، مرد ڦ عورت
هڪشي منجهان ناهن؟ جيڪڏهن توهان سمجھو ٿا ته، توهان
کي هن جي مٿان ڪي حق حاصل آهن، ته ڇا، هن جا توهان تي
ڪي حق ڪينهن؟ آخ ٿو توکي ٻڌايان ته جنت ماڻ جي
پورن هيٺان آهي.“

پوري چوڪريءَ ڪان ٿوري گھڙي لاءَ تم سندس سڀ
ڏک وسرى ويا، هن مئي ڏئو ڦ ڳالهائيندڙ کي گھوري نهارڻ
لڳي، چئ ته هو ڪنهن بلڪل ٻي دنيا ڪان آيو هو، نه
 فقط ايترو، جو هن پنهنجي سجي زندگيءَ ۾ ”غلام کي آزاد
ڪر“ جا الفاظ پھریون دفعو ٻڌا هئا، پر ان ڪان علاوه
هن اها ڳالهه به پھریون پرو ٻڌي هئي ته، عورت اهڙي
بلند وبالا رتبى واري مخلوق هئي، جو مرد، بار لاءَ سندس
جنت هن جي قدمن هيٺان هئي.

هوءَ تم هڪ ناقابل، فهم واقعو ٿيو، سندس آقا اهي
ڳالهيون ٻڌ سان ايترىقدر تم متاثر ٿيو، جو هن کي ڏرتيءَ
تان آئڻ ۾ مدد ڪيائين، ڦ چيائين تم هوءَ آزاد آهي، ڦ
جيڏانهن، مرضي هجيڪ، تيڏانهن وڃي ٿي سگهي.

هـءَ اجنبي شخص جي قدمن ۾ ڪري پيشي ڦ هن
جي شڪرادائي ڪرڻ چاهي، پر هن چيو، ”توکي خدا جو
شڪر ادا ڪرڻ گهرجي، جيڪو تنهنجو حقيقي نجات دهنده
آهي، موئ ته، فقط هن جا لفظ دهريا ڦ انهيءَ مائھوءَ کي چياءَ
جنهن توکي آزاد ڪيو، اهي لفظ منهنجا ناهن، آخ فقط پيغام

پچائيند ئ آهيان، ۽ انهيء کان علاوه تو يا تو جهڙن پين
مائهن وانگر هڪ فاني انسان آهيان».

ڀوري چوڪري هن جي خوبصورت آواز کي، اکيون
هیٺ جهڪائي غور مان پڏندري رهي، چڻ ته هوءَ بيهوشيءَ
جي حالت ههئي ۽ جڏهن اکيون مٿي ڪٿي ڏڻائين ته هوءَ
اتان هليو ويو هو ۽ هوءَ وري انهن ناشامسته مائهن جي انبوه
جي وج هه اڪيلي هشي.

هوءَ انهيءَ گوڙا گهمسان مان پاهر نڪڻ، ۽ هڪ
دفعو وري پيهر آزاديءَ جي هوا ڪاڻن لاءَ، اتان هڪ پاسي
واري گهنهيءَ مان نڪري ويشي، جيڻن تم هوءَ ڏاڍي اچايل
هشي، ان ڪري هڪڙي گهر جو دروازو ڪرڙا ڀائين، جيڪو
پين گهرن کان ڪجه، وڌيڪ شاندار پشي لڳو.

هڪ شريف نوجوان عورت هن لاءَ در ڪوليوا.

”آءُ هن شهڙ هه اجنبي آهيان“، ڀوري چوڪريءَ هن
کي چيو، ”مون کي وڃن لاءَ بي ڪا جاءَ نظر نه، تي اهي
۽ آءُ ڏاڍي اچايل آهيان“.

”ادي، اندر اج“، نوجوان چوڪريءَ دوستانه نموني
هه مشڪي هن کي چيو، ”هڪ مهمان وانگر تنهنجي خدمت
ڪڻ اسان جو فرض به آهي ۽ خوشي به“.

ائين چئي هوءَ کيس گهر جي مرڪزي ڪمردي هه
ولئي ويشي، جتي تي پيون نوجوان عورتون پاڻ هه ڪالهيوون
ڪري رهيوون هيون، نوجوان چوڪريءَ هن کي شهڙ هه تاز و آيل
هڪ اجنبي عورت طور متعارف ڪرائي، هن جي ڪڙن ۽
پيرن کسي ڏسي، جيڪي مڻيءَ ۽ دڙ هه سفر ڪڻ جي
دوران ميرا ٿي ويا هئا هوءَ کيس پشي ڪمردي هه ولئي ويشي،
۽ کيس همت منهن ۽ پيرن ڏوئن لاءَ پاڻي ڏنو ۽ پوءَ هوءَ
پنهنجو ڏوئل ۽ صاف ٿيل چوغو ڪٿي آئي ۽ هن کيس ميرا
ڪٻڙا لاهن ۽ مندس صاف چوغو ڏڪن لاءَ چيو.

پوري چوکري هت منهن ۽ پيير صاف ڪري ۽
 ڪهڙا بدلائي جڏهن باهرين ڪمرى ه آنی، تڏهن هن جي
 سامهون ڪارڪن ۽ ڪير جو سادو سودو ڪاڌو ڪائڻ لاءِ رکيو ويو.
 اچو ڪو سجو ڏينهن هن جي لاءِ حيرت انگيز واقعن
 جو ڏينهن ٿي گذريو هو. هوءَ ايڏي تم ٿڪل هئي ۽ هن
 ماڻهن جي رحمديه هن ڪي ايڏو تم متاثر ڪيو، جو هوءَ
 هـ لفظ به ڳالهائني نه سگهي، ۽ فقط هن جي آڏو هيٺ
 جهڪي ۽ اڪين جي اشاري سان مندن مخلصان، احسانمنديه
 جو اظهار ڪري سگهي ۽ پوءِ ڏاڍي اطميانان سان ڪاڌو ڪائڻ
 ويٺي. ڪير جون سركيون پرينديءَ هوءَ مشڪي ۽ چيائين،
 ”مون ڪي هي ڪاڌو خانقاه ۾ ملنڌ شراب جي پيت ه گھڻو
 وڌيڪ پسند آهي.“

بهرحال، هوءَ اهو چائڻ لاءِ آتي هئي تم سندس
 نجات دنهنده ڪير هو ۽ ڪاڌو ڪائڻ کان پوءِ هن انهن
 کي صبح وارو واقعو ٻڌاييو ۽ انهن کان پچيو تم آخر اهو
 ”پيغامبر“ ڪير هو.

لفظ ”پيغامبر“ جي ذڪر مان ئي انهن عورتن جي
 جوش ۽ جذبي جي ڪا حد ۽ حساب ڪونه هو.

”هانو“ هن جي ميزبان عورت چيو، ”چا، توکي
 معلوم ناهي تم هو خدا جو پيغامبر ۽ رحمة للعلميين آهي؟
 تنهنجي وات مان شراب جي نالي جي ذڪر سان مون ڪي
 پنهنجي اڳوئي حالت ياد پيٺي، جيڪا هن جي اچن کان اڳ
 هئي — اميں به شراب جي نشي ه مدھوش، جوا جا شوقين،
 ۽ وحشی هجوم هوندا هئاسين! هن اسان ڪي ٻڌاييو تم شراب،
 خواه ڪن حالت ه ڪهڙو به چڱو هجي، پر اهو انسان جي
 ارادي، نفس تي ضبط ۽ دل و دماغ ڪي ماؤف ڪري انهن
 جي ڪم ه مداخلت ڪري ٿو، ان ڪري بهتر ائين ئي آهي
 تم ان کان پاسو ڪجي. هن جوا به بند ڪرايي، چاڪاڻ تم

هن فرمایو ته اها خود دوستن جي وچ ه بـه فساد ۽ دل
 جو مـاڙ پـيدا ڪـري ٿـي ۽ اـسان عـورتن لـاءـه تـه هـو وـاقـعي
 هـڪـ وـڏـي رـحـمت ثـابـت ٿـيو آـهي. هـن ڏـانـهـن ڏـسـ، هـن هـڪـ
 نـوجـوان عـورـتـ کـي گـهـراـتـي پـائـي چـيو، ”جيـڪـڏـهـن پـيـغـمـبرـ صـلـعـمـ
 مـداـخـلتـ ڪـري اـئـينـ نـمـ چـويـ هـاـهـ تـهـ ڪـنـهـنـ هـ، عـورـتـ کـيـ خـواـهـ
 اـهاـ بـيوـهـ هـجـيـ يـاـ ڪـنوـارـيـ، سـندـسـ مـرـضـيـ ڪـانـ سـوـاءـ ڪـنـهـنـ
 هـ، حـالتـ هـ شـادـيـ ڪـرـائـيـ نـاهـيـ، تـهـ اـجـ هـنـ کـيـ هـڪـ اـهـڙـيـ
 مـرـدـ سـانـ شـادـيـ ڪـرـائـيـ وـجيـ هـ، جـنهـنـ سـانـ هـنـ کـيـ شـادـيـ
 ڪـرـڻـ تـيـ مـرـضـيـ ڪـانـ هـشـيـ، هـنـ جـوـ بـيـ ۽ـ نـ سـرـپـرـستـ
 سـنـدـسـ مـرـضـيـ جـيـ خـلـافـ مـجـبـورـ ڪـريـ ٿـوـ سـگـهـيـ هـنـ مـڙـسـ
 هـنـ لـاءـ حـقـ مـهـرـ مـقـرـرـ ڪـرـڻـ ڪـانـ سـوـاءـ شـادـيـ ڪـريـ ٿـوـ
 سـگـهـيـ، ڇـاءـ توـکـيـ اـهاـ خـبـرـ نـاهـيـ تـهـ هـينـ مـلـڪـ هـ مـرـدـ ڪـيـتـرـينـ
 بـهـ عـورـتـنـ سـانـ شـادـيـ ڪـريـ سـگـهـنـداـ هـئـاـ؟ـ هـائـوـ، ۽ـ هـائيـ
 پـهـرـيـونـ دـفـوـ پـيـغـمـبـرـ اـچـيـ زـالـنـ جـوـ تـمـدادـ چـشـنـ تـائـينـ مـحـدـودـ
 ڪـيوـ آـهيـ، ۽ـ اـهـوـ بـهـ هـنـ حـالتـ هـ جـڏـهـنـ مـرـدـ سـيـنيـ زـالـنـ
 سـانـ هـڪـ جـهـڙـيـ مـجـبـتـ ڪـريـ سـگـهـيـ ۽ـ جـيـ ڪـڏـهـنـ عـورـتـونـ
 هـنـ سـانـ شـادـيـ ڪـرـڻـ لـاءـ پـاـڻـ تـيـارـ هـجـنـ. هـرـ ڏـسـ نـ، ڪـتابـ
 فـرـماـئـيـ ٿـوـ تـهـ هـڪـ اـنسـانـ لـاءـ هـنـ زـالـنـ کـيـ ڪـجـهـڙـيـ مـجـبـتـ
 ڏـيـڻـ ذـريـ گـهـتـ نـامـڪـنـ آـهيـ. انـ ڪـانـ سـوـاءـ، ڪـتابـ اـئـينـ
 بـهـ چـويـ ٿـوـ تـهـ جـيـ ڪـڏـهـزـ ٻـهـ شـادـيـ شـدـهـ اـنسـانـ هـڪـپـيـ سـانـ
 نـهـيـ نـثـاـ رـهـيـ سـگـهـنـ، ۽ـ اـنـهـنـ پـنهـيـ کـيـ هـڪـپـيـ سـانـ گـڏـجيـ
 رـهـنـ لـاءـ آـمـادـهـ نـتوـ ڪـريـ سـگـهـجيـ، تـهـ پـوءـ بـهـترـ اـئـينـ آـهيـ تـهـ
 اـنـهـنـ کـيـ بـيـعـزـتـيـ سـانـ هـڪـپـيـ سـانـ گـڏـ رـهـنـ تـيـ مـجـبـورـ ڪـرـڻـ
 بـدرـانـ، شـرافـتـ سـانـ هـڪـپـيـ ڪـانـ جـداـ تـيـئـ گـهـرجـيـ، ۽ـ ڪـايـ
 عـورـتـ خـواـهـ هـوـ بـيوـهـ آـهيـ، ياـ طـلاقـ مـلـيلـ، پـنهـيـ حـالـتـ هـ
 هـوـءـ بـناـ ڪـنـهـنـ بـيـعـزـتـيـ جـيـ خـيـالـ ڪـانـ، پـيـهـرـ شـادـيـ ڪـريـ
 سـگـهـيـ ٿـيـ، ۽ـ هـوـءـ هـرـوقـتـ پـنهـنـجيـ مـلـڪـيـتـ ۽ـ جـادـدادـ جـيـ
 مـالـڪـ بـيـجيـ رـهـيـ مـڪـوـيـ ٿـيـ، ۽ـ سـندـسـ مـڙـسـ يـاـ ڪـوـ بـيوـ هـنـ

جي انهيء حق هـ ڪا مداخلت ڪري نه ٿو سگهيء ۽ سڀ
کان وڌي گالهه اها آهي تم هائي مردن ۽ عورتن پنهي ڪي
تعليم حاصل ڪرئي آهي، چو تم پنهي تي اهو هڪجهڙو فرض
عائند ڪيو ويyo آهي.“

پوري چوڪريء اهي سڀ گالهيون ڏاڍي غور مان
ٻڌيون. ”پر منهنجو خيال آهي ته اهي سڀ گالهيون توهان
جهڙين آزاد عورتن لاءِ آهن“، هن چيو، ”پر مون وانگر
جيڪي پانهيون ۽ فقير يائيون آهن، جن جي حفاظت ڪرڻ
وارو ڪوئي ڪونهيء، تن جو چا ٿيندو؟“
هن جي ميز بان خاتون ڪلي ڏنو ۽ چيو:

”آهي غلام، جيڪي ايمان وارا آهن، ۽ پانهيون، جيڪي
ايمان واريون آهن، سڀ اسان جـا پاڻ ۽ پيڙون آهن.
چـا، توکي معلوم ناهي ته اچ اسان هـ سڀني ڪان وڌيڪ معزـ
انسان هـ پوڙـهو آزاد ڪـين غـلام آـهي، جـنهـن جـو هـ
شاهـائي رـت وـاري سـدار ڪـان هـ وـڌـيڪ اـحـترـام ڪـيو وـجي ٿـو؟“
”اهـو وـري ڪـيمـن؟“ پوري چـوـڪـريـء حـيرـان ٿـي ٻـچـيو.

”چـاـڪـاـڻـ تـه ٻـيـغمـبـرـ (صلـعـمـ) فـرـماـئـيـ ٿـو تـه سـڀـنيـ قـومـنـ، فـرقـنـ
۽ رـنـگـنـ وـارـاـ ماـئـهـوـ اللـهـ جـيـ نـظرـنـ هـ هـڪـجـهـڙـاـ آـهنـ“، هـنـ جـيـ
ميـزـ بـانـ خـاتـونـ چـيوـ، ”انـهـنـ مـانـ فـقطـ اـهـوـ ماـئـهـوـ وـڌـيـڪـ معـزـ
۽ محـترـمـ آـهيـ، جـيـڪـوـ سـڀـنيـ ڪـانـ وـڌـيـڪـ نـيـڪـ ۽ پـنهـنجـيـ مـثـانـ
ضاـبطـوـ رـكـنـدـڙـ آـهيـ. باـقيـ جـيـسـتـائـينـ پـنـجـ جـوـ سـوالـ آـهيـ، سـوـ
پـنـجـ حـرامـ قـرارـ ڏـنوـ ويـوـ آـهيـ. فقطـ اـهـرـنـ ماـئـهـنـ ڪـيـ“ جـيـڪـيـ
پـنهـنجـيـ رـوـزـيـ ٻـاـڻـ ڪـمـائـنـ جـيـ لـائـقـ نـاهـنـ ۽ اـمـادـ جـاـ حـقدـارـ آـهنـ،
تـسـنـ ڪـيـ اـجـتمـاعـيـ پـمـسنـ مـانـ گـذـاريـ لـاءِ ڏـنوـ وـجيـ ٿـوـ. اـجـهاـ
ڪـالـهـوـ ڪـيـ گـالـهـ، آـهيـ، جـوـ هـ طـاقـتوـ ۽ مضـبـوطـ بـدنـ وـارـوـ
ماـئـهـوـ ٻـيـغمـبـرـ (صلـعـمـ) وـتـ آـيوـ ۽ خـيـراتـ گـهـرـ يـائـيـنـ؛ ٻـيـغمـبـرـ (صلـعـمـ)
هنـ جـيـ لـاءِ هـ ڪـهـاـڙـوـ خـرـيدـ ڪـيوـ ۽ ڪـيـسـ اـرـشـادـ ڪـيوـ تـهـ
هوـ وـجيـ ڪـائـيـونـ ڪـريـ. نـتـيـجيـ هـ اـهـوـ ماـئـهـوـ جـلـدـيـ اـيـتروـ تـهـ

خوشحال ٿي ويو، جو هو پيغمبر صلعم جي قدمن تي ڪري ٻهو
هي سندس شكرادائي ڪيانين. هائني هو پنهنجي ڪمائني تي
گذر ڪري خوش ٿي رهيو آهي، چاڪان ته جڏهن هـ
انسان پنهنجي ٻورهئي جي ڪمائني ڪري سگهن جهڙو آهي،
تڏهن هن لاءِ خيرات تي رهڻ بيعز تي جو باعث آهي.

”چا، پيغمبر (صلعم) ماڻهن کي مال ملڪيت ۽ جائداد حاصل
ڪرڻ ڪان منع نتو ڪري؟“ پوري چو ڪريءَ ٻويون دفعو
ٻڌل آخرى تعليمات کي ياد ڪندي ٻچيو.

”يقيينا نم“. هن جواب ڏنو، ”پيغمبر صلعم فرماني تو تـ
توهان پنهنجي ٻورهئي ۽ ايماندارانم ذريعن سان جيترى بهـ
ملڪيت ۽ مال جمع ڪري سگھو ٿا، سا ٻيشڪ گـ ڪريو،
پر شرط فقط ايترو آهي تـ، توهان هميشه خدا کي ياد ڪندا
رهو ۽ جيڪي ڪمايو ٿا، سو هن جي ڙالي هـ خرج ڪندا رهو.“
انھيءَ وقت هـ عورت اٿي ڪريءَ ٿي:

”آخـ هائني هلان ٿي“ هن چيو، ”منهنجي معصوم ذيـ
کي منهنجي ضرورت محسوس ٿي رهي هوندي.“

اهـ ڪالهـ ٻـ ڏـ يـ پـوريـ چـوـ ڪـريـءـ ڪـنـ ڪـڙـاـ ڪـياـ. هـ
جي انهـ ڦـ ڪـ ۾ـ وـاردـ ٿـينـ وـقتـ، هـ ٻـارـڙـيـ ڪـيـ جـيـهـريـ دـفنـ
ڪـرـڻـ وـارـوـ وـاقـعـوـ اـكـيـانـ اـڪـيـانـ تـريـ آـيوـ.

”چا، ڏـيـهـنـ ڪـيـ چـمـنـ مـهـلـ جـيـهـروـ دـفـنـ ذـ، ڪـيـوـ وـينـدـوـ
آـهيـ؟“ هـنـ ٻـچـيوـ.

”تون جهالت واري دؤر جون ڪـالـهـيـونـ ڪـريـ رـهـيـ آـهـينـ，“
بيـزـبـانـ عـورـتـ جـوابـ ڏـنوـ، ”اـجـڪـلـهـ ڪـنـهـنـ ڪـيـ بهـ ڏـيـهـنـ
ڪـيـ زـنـدـهـ درـگـورـ ڪـرـڻـ جـيـ هـمـتـ ٿـيـ ڦـيـ سـگـھـيـ.“

”پـ چـاـ، جـنـتـ هـ دـاخـلـ ٿـيـ لـاءـ مـاـئـهـوـءـ ڪـيـ پـئـنـ جـوـ هـئـنـ
لاـزـميـ اـمـرـ نـاهـيـ؟“ پـوريـ چـوـ ڪـريـءـ درـيـافتـ ڪـيوـ.
هـ ٻـيـ خـاتـونـ، جـنهـنـ جـيـ گـودـ هـ ڪـوـ وـڏـوـ ڪـتابـ
ڪـلـيـلـ رـڪـيوـ هـوـ، ۽ـ جـيـڪـوـ هـوـ ٻـڙـهـيـ رـهـيـ هـئـيـ، تـنهـنـ هـائـيـ

منهن مئي ڪري هن کي ڏڻو ۽ ڪلي چڀائين، ”ڪتاب فرمانی تو تم مال ۽ اولاد جيتوڻي چڳيون ۽ وٺندڙ شيون آهن“ هر ان جي باوجود اهي پنهنجي سرماڻهوهه کي خدا جي قریب آئڻ ۾ ڪا مدد نه ٿيون ڪن. اهو ڪم ته فقط توهان جا پنهنجا اعمال ۽ عقيدا سرانجام ڏيئي سگهن ٿا، پر ان هوندي به والدين سان مهربانی ۽ احسان جي سلوڪ رکڻ جو حڪم ڏلن آهي.“

”ٿه پوءِ توهان جو ديوتا ڪهڙو آهي؟ آج جڏهن ههريائين پهريائين هت آئي هيں، تڏهن مون ڪ ننڍڙي مندر ۾ پئر جا ڪيئي نديا وڌا بت وکيل ڏنڌا هئا،“ پوري چوڪري چيو، ”هائو، خود منهنجو پاڳ به انهن هي پوچا ڪندو هو.“ هن جي ميزبان خاتون چيو، ”پر هائي تم هو بت شڪن جو سردار پڻجي چڪو آهي.“ ”پر توهان جو ديوتا ڪير آهي؟“ پوري چوڪري وري پڻيو.

تون چوين ٿي ”تهان جو ديوتا“، ميزبان خاتون چيو، ”چا، تون ائين سمجھين ٿي تم امان جو ديوتا تنهنجي ديوتا يا بعي ڪنهن جي ديوتا کان مختل ۽ جدا آهي؟ ائي چري،“ نه فقط اسان جسو ۽ منهنجو خدا هڪ ڦي آهي، پر هنن سڀني جهان جو، جيڪي ڏسڻ ۾ اچن ٿا يا نظرن نان غائب آهن، ”تن جو به خد اهوئي هڪ آهي.“

”چا، منهنجو مطلب انهيءِ خدا ۽ سند من ”هت“ سان آهي،“ جيڪي آسمان ۾ آه؟“ پوري چوڪري هن کان وري پڻيو، ”هائي، انهيءِ گالله تي سموريون عورتون اوچتو منجیده ٿي ويور،“ ”خدا نم ڪري“، هنن سڀني گڏجي هڪ آواز ۾ چيو، ”ٻو پوءِ ميزبان خاتون وري چيو،“ ”مهربانی ڪري اهڙا ڪفر جا ڪلما نه گالهاء، خدا جا ڪي به بت يا ڏيئرون ڪينهن،“ ۽ نه وري هو آسمان يا ڪنهن هڪ

خاص هند تي رهي ٿو، هو جهڙو آسمان، آهي، تهڙو زمين تي به موجود آهي، هو توکي تنهنجي ساهم جي رکپ (شاه، رگ)* ۽ هر بي شي، کي خود ان جي وجود کان به وڌيڪ ويجهو آهي.“
”پر، اسین هن کي ڏسي ته نئا سگهون،“ پوري چوڪريءَ ٻچيو.

جنهن عورت وٺ وڏو ڪتاب هو، سا ان مان وري ڪجهه آيتون پڙهن لڳي:

”نظر هن کي ڏسي نه، تي سگهي،“ بُر هو سجي نظر، جو احاط، ڪري سگهي ٿو، هوئي ساري مخلوقات جو نور، خالق ۽ پاليندڙ آهي. هو ڪنهن خاص قوم يا ملڪ جتو ڪونهي. ڪاه، شيءَ هن سان مشابهه نه تي (کي ۽ هـ و پاڻ انهن سڀني شين کان بلند و بالا نر آهي)، جنهن جو ماڻهو تصور ڪري سگهي ٿو، هن کي، سواه پردن کان، ڏسي تقو سگهجي. هو پنهان ٻندن سان، الهام جي ذريعي کان سواه ڪلام نه ٿو ڪري.“

ان وقت، جيئن ته سچ لهي ويو هو، عبادت لاءِ ماڻهن کي سڏن جو آواز ٻڌڻ هـ آيو. سڀ زالون ائيون ۽ وضع ڪرڻ لاءِ ويئون، پوءِ انهن غالبيچي تي نماز ادا ڪئي.

پوري چوڪري هن جون اهي ڪارروايون غور سان ڏسندي رهي. ۽ هن جي سجي تجربوي هـ هي پهريون پيرو هو، جـ وـ هوـ ڪنهن پادريءَ، قربان گاه، ڪنهن شبيه، بت يا پشي ڪنهن به قسم جي علامت جي وساطت کان سواه، عبادت ٿيندي ڏسي رهي هي. جـ ڏـ هـ عـ وـ تـ وـ نـ مـ اـ زـ هـ يـ بـ يـ يـ، تـ ڏـ هـ نـ پـوري چـ وـ ڪـ رـ يـ هـ نـ کـ انـ ٻـ چـ هـ، توـ هـ عـ بـ اـ دـ اـ ڪـ کـ انـ اـ ڪـ هـ هـ مـ يـ هـ نـ هـ ڏـ وـ ئـ يـ دـ يـ هـ آـ هـ يـ؟“

* شاه رگ: زندگي جي رگ.

”هانو“، ميزبان خاتون چيو، ”پيغمبر صلعم فرمایو آهي ته اسان کي اندر توڑي ٻاهر صاف رهن گهري، ۽ پنهنجي خدا جي اڳيان سهٺو نظر اچھ ڪهي.“
”چا، توهان عبادت ڪرڻ لاءِ مندر نه، وينديون آهيو.“
پوري چوڪريءَ درياط ڪيو.

”امين جيڪڏهن چاهيون تم عبادت گاه، هر وڃي سگهون ٿيون،“ ميزبان خاتون چيو، ”پر هيءَ سجي ڏرتني اللہ تعالیٰ جي آهي، ۽ اسين جتي به آهيون، اتي عبادت ڪري سگهون ٿيون، ۽ خدا هرحال هر اسان جي سامهون آهي.“
”سون کي اهي ڏينهن ياد آهن، جڏهن سون کي خانهه جي ميرن جي حڪم سان عبادت ڪري ٻوندي هشي،“
پوري چوڪريءَ چيو.

انهيءَ نوجوان چوڪريءَ، ڪنهن عادت لاءِ وجڻ کان اکي ڪتاب بند ڪري رکيو هو، سا وري موئي آئي ۽ اهو ڪتاب کئي ويشي، ۽ ان کي هڪ هنڌ تي ڪولي، منجهانش وري ڪجهه سُون وڌي آواز هر پڙهيون:

”خدا مڙهيون ۽ خنقاهم تعمير ڪرڻ جو حڪم نتو ڏي ۽ ڪنهن کي عبادت ڪرن لاءِ مجبور نه تو ڪري.
دين جي معامي هـ ڪو زور زبردستي ڪانهيءَ، عبادت ان وقت تائين ڪنهن ڪم جي ڪانهيءَ، جيسين ماڻهو دل ۽ دماغ جي پوري يڪسوئي سان اها ادا نتو ڪري، ۽ اهڙي عبادت اللہ تعالیٰ جي بي حرمتي آهي.“

”هر چا، توهان وٺ گناهن جو اعتراف ڪرڻ لاءِ ڪي پادری ڪنهن؟“ پوري چوڪريءَ پچيو.

”بلڪل نه،“ هن جي ميزبان خاتون جواب ڏنو، ”اسان وٺ ڪي به پادری ڪنهن، اسان جو پيغمبر صلعم فرمائي ٿو تم هرڪ انسان پنهنجي لاءِ سڌيءَ طرح سان خدا ڏانهن جوابده آهي ۽ عورت هجي يا مرد، بهرحال هو پنهنجن

گناهن جو اعتراف فقط خدا جي آڏو ڪري سگهي ٿو، ۽ سڌي طرح هن کان معافي ۽ جو طبگار ٿي سگهي ٿو، پيغمبر صلمع جي آندل دين، وج واري ذريعي لاء ڪانجائيش ڪانهيو.“ پوري چوڪري ۽ جي دل هڪ خيال ڪڌي رهيو ه، هن کي هر گهري ۽ پنهنجو ڪنواري رهن لاء ڪنيل قسم ياد اجي رهيو هو، ۽ هن کي اهو معلوم ڪرن جو ڏاڍو شوق هو، پيغمبر صلمع پاڻ شادي شده هو ڀا نه، هن جذبات جي نزاكت کان، ڪجهه، هڪي هڪي نيس پنهنجو سوال ٻهي چڏيو: ”چا پيغمبر صلمع شادي شده آهي؟“

”هاٺو“، کيس جواب مليو، ”هن جي پهرين زال ه مندس زندگي ۽ جي سڀني لاھين ۽ چاڙهين جي سائڻ ڪجهه وقت اڳي گذاري ويئي، ان کان ٻو منهنجي ڦاڳ کيس آچ ڪشي ته هو سندس ذيء سان شادي ڪري، ٻين هه گھشن ئي هن کي اها پيشڪش ڪشي، چاڪاڻ ته انهن کي انهيء ه خوشي حاصل ٿي رهي هشي، ٻو هن ڪجهه بيواهن، هڪ طلاق ڀافت هه ڪنڀز عورت سان شادي ڪشي، ۽ اهري ۽ طرح هائي هن جون اث زالون آهن.“

انهيء ڳالهه، پوري چوڪري ڪي ڏاڍو حيران ڪيو، هن کي شادي ڪرن ۽ گهر گرهستي ٿي رهن بايت ”راهنما“ ۽ نزريني جا خيال معلوم هئا، جنهن ڪري هو انهن خيالن هم آهنگي نه ڏسي سگهي ته جيڪڏعن هي ”پيغمبر“ صلمع به عظيم انسان هو، تم ٻو هن جي هلت انهن ٻن کان مختلف ڇو هنهن گهرجي، پر هو انهيء باري ه، پنهنجي ميزبان خاتون کان فقط ايترو پچن کان سواء، هڪ لفظ به وڌي نه ڪچي سگهي ته چاء هن جو انهيء عظيم انسان سان ملي سگهن ممڪن هو، چاڪاڻ ته هو، اڳي کان گهشو وڌي هائي، هن کان ٻڌ روپرو ڪيترين ئي ڳالهين متعلق پهچا ڳاچا ڪرن جي خواهشمند هشي.

”اڙي، يقيناً“، هن جي ميزبان خاتون جواب ڏنوه ”هن سان ته غريب ه غريب فئير بس ڪنهن به وقت چاهي ته ملي ٿو سگهي . پيغمبر صلعم هميشه هر ماڻهوه سان ملن لاء موجود هوندو آهي ۽ توکي هو پنهنجي جهوبڙي جي اڳيان ويٺل ملندو.“

پوري چوڪري، ه دفعووري پنهنجي ميزبان خاتون جي شكرادائي ڪئي ۽ پيغمبر صلعم سان ملن لاء هن سان خدا حافظ ڪري ٻاهر نكري ويٺي . هن جورستو ڪنهن طرح سان گم تي ويو، ۽ هن ه راهگير کان پيغمبر صلعم ي گهر وڃن جو رستو معلوم ڪيو . انهيء ماڻهوه حيزان تي هن کي ڏنوه .

”آخ ه شاعر آهيان“، هن چيو، ”۽ هو مون جهڙن شاعرن کي پسند نتو ڪري، ۽ جيڪڏهن اتفاق سان تون به، شاعره آهيں ته هن وٺ وڃن کان پرهيز ڪجانء.“
ائين چئي، هو ه به لفظ وڌي چوڻ کان مواء اتان هليو ويو .

پوري چوڪري، بهرحال، هائي سندس ميزبان خاتون جون هدایتون ۽ ڏس پار ياد اچي ويا هئا، ۽ ٿوري نيء دير ه هن اها جهوبڙي گولي ڪلي ۽ پيغمبر صلعم کي ان جي ٻاهران پارتن سان ڪلندي ۽ ڪالهائيندي ڏنوه . هوه ادب ۽ احترام کان ڪجهه پرپرو اچي ڀيهي رهي ۽ اڳي وڌي وڃن ه گهراهت محسوس ڪري رهي هي .

”جيڪڏهن تون مون سان ڪالهائڻي چاهين ته پوءِ مهر باني ڪري هيڏانهن وڌي اج،“ هن کيس چيو، ”ه غريب عربائي جي پت کان د چڻ جي ڪا ضرورت ڪانهي .“
ائين چئي هن کيس تڏي تي ويهن لاء آج ڪئي، ۽ پوءِ هو پاڻ ه، ويهي، پنهنجي جتي جي مرمت ڪرڻ لڳو .

پوري چوکريءَ چيو ته، ”مون توهان جي دين باست
اکيشي تمام گھڻيون گالھيون پڏيون آهن، پر مون کي خود
تهان کان ڪيمي گالھيون دريافت ڪرڻيون آهن.“

”اهو فقط منهنجو دين تم ڪونهي“، هن کيس پنهنجين
وڌين چمڪندر ٽاكين سار ڏمندي چيو، ”پر اهو دنيا جي
ٿروعات کان وئي سڀني ماڻهن ٿو دين رهيو آهي“ پر نه
اهو تم سج، چنڊ، ستارن، وٺن ۽ ڪرن جو دين رهيو آهي،
۽ سڀني ان کي مڃيو آهي، چاڪانه ته، ان جو نالوئي ”خدائي
رضا ۽ قانون آڏو جهڪڻ ۽ اطاعت ڪرڻ“ آهي. ڪاٻه شيء
انهن قاعدن جي دидеه دليري سان پچڪڙي ڪري نه تي
سگهي، انسان کي به، انهن کي ضرور مڃيو آهي، پر هن کي
باشـور طـور، هـوش ۽ حواس سان، دل جي رضامنديءَ ۽
۽ خـوشـيـه سـانـ انهـيـه قـانـونـ جـيـ اـطـاعـتـ ڪـرـئـيـ آـهـيـ، چـوـ تـهـ
خـداـ جـيـ قـانـونـ هـ ڪـاـٻـهـ تـبـدـيلـيـ ڪـانـهـيـ.“

”پر مون کي مختلف وقتن تي ايڏيون تم مختلف
گالھيون ڪرڻ لاءِ چيو ويو آهي، هو مون کي سج تم اها
خبر نئي ڪانهيءَ ته مون کي چا ڪرڻ گهرجي، ۽ نه اهائني
ڪا ڪل ائم ته خدا جي مرضي ڪھڙي آهي،“ پوري
چوکريءَ چيو.

”خدا پنهنجي رضامندي، مختلف وقتن تي دنيا جي
سڀني قومن تسي، سندن ضرورتن موحـبـ، پنهنجـنـ نـيـ ٻـندـنـ
جي وـسـيلـيـ ظـاـهـرـ ڪـئـيـ آـهـيـ“ پـيـغمـبـرـ صـلـعـمـ چـيوـ، ”هر دـورـ
لـاءـ هـ ڪـتـابـ آـيوـ آـهـيـ، جـيـڪـوـ انهـيـهـ دـورـ لـاءـ خـداـ جـيـ
مرـضـيـ ۽ـ قـانـونـ جـوـ اـظـهـارـ ڪـنـدوـ آـهـيـ“ تـانـ جـوـ وـريـ پـيوـ
ڪـتـابـ نـازـلـ تـيـنـدوـ آـهـيـ.“

”تم ٻوءَ چا، توهان جو پـيـغـامـ، سـڀـنيـ ڪـانـ آـخـريـ پـيـغـامـ
آـهـيـ؟“ پوري چوکريءَ پـيـغـيوـ.

”اهو نه فقط سپنی کان پویون آهي، هر اهو انهيء خاص قسم جي الهامي پیغام جو آخری پیغام آهي“ ۽ مون کي حڪم ڏنو ويو آهي تم آج سپنی اڳوڻ الهامي پیغامن کسي هڪ يا هن قومن لاء نه، بلڪے دنيا جي سپنی قومن لاء جمع ڪريان.“

”تم پوءِ يلا، هي پیغام ڪنهن خاص زمانی يا دور لاء به ناهي چا؟“ پوري چوڪريءَ پچيو.

”نه“ کيس جواب مليو، ”چاڪاڻ تم هي ڪتاب فقط احڪامات ۽ فرمانن جو ڪتاب ناهي، بلڪے اختيارن ۽ امتيازن جو آهي، ۽ اهو هڪ مختلف نموني جي طور ۽ طريقي جو مشورو ڏئي ٿو، جنهن سان هر هڪ انسان کي انفرادي هيٺيت هر الهمام ملندو ۽ کيس انهن وقتی الهامن جي ضرورت نه رهندي، جيڪي وقت بوقت ايندا رهيا آهن. انسان هائي آسري بيٺو آهي ۽ هن کي هائي ”توکي هيئن ڪرڻو آهي“، يا ”هونشن ڪرڻو ناهي“ جهڙن حڪمن جي ضرورت باقي نه رهي آهي. پر ”ڪتاب“ هن جي اڳيان به ويڪرا رستا ڏيڪاري ٿو، ۽ هن کي انهن پن منجهان پنهنجي ارادي سان هڪ رستو چونڊڻو آهي، ۽ جيڪڏهن ڪو انسان انهن مان غلط رستي جي چونڊ ڪري ٿو تم پوءِ هن کي خدائي بچائي. مرد ۽ عورت هائي چونڊ ڪرڻ لاء آزاد آهن، پر آجي کان گهڻو ڏيڪے ذم دار آهن.“

”حضور، چا، توهان مون کي اهو رستو ٻڌائڻ جي ڪرم نوازي ڪندا؟“ پوري چوڪريءَ پچيو.

”هائو، وڌي خوشيءَ سان“ هن جواب هر فرمايو، ”خدائي هدایت جو، جيڪو سپنی کان پهريون لفظ مون کي مليو آهي، ۽ جيڪو مون کي ماڻهن تائين پهچائڻو آهي، سو آهي، پڙهه.“ هڙهه اللئه جي نالي هر آهو، جيڪو اللئه خلقيو آهي. خدا قلم کي اهو اوزار بنایو آهي، جنهن جي مدد سان

ماڻهوءَ کي سیکارٺو آهي، ۽ هن ڪائڻات کي پڙهڻ کان پوهه
هدایت جا ٻيا جيڪي لفظ مون ڏانهن الهام ڪيا ويا، سڀي
”انهن لفظن کي لکڻ ۽ انهن جو اظهار ڪرڻ جيڪي تون
پڙهڻين ٿو“، آهن، اهو طريقو پڏايو ويو آهي، جنهن تي هلن
سان توکي خدا جو ديدار ٿيندو“

اتي هڪ ماڻهو انهن وت آيو ۽ هن اچن سان پيغمبر صاعمر
کان پچيو، ”چا، توهان اسان کي خدا جي طرفان توهان کي
ڏنل کي نشانيون ڏيڪاري سگھو ٿا، جيئن توهان کان اڳي
آيل پيغمبرن ڪيو هو؟“

پيغمبر صاعمر کلي ڏنو.

”اي منهنجا نيءَ بخت انسان“، هن چيو، ”چا، تون
منهنجي طاقت جون کي نشانيون ڏسڻ چاهين ٿو؟ جي ائين
آهي ته توکي ٻڌائي ٿو ڇڏيان تم مون کي ڪا طاقت ڪانهيءَ“
سي پ طاقت خدا جي آهي، آخ پاڻ کي فرشتو مڏاڻ جي دعويٰ
به نه ٿو ڪريان، نه وري اها دعويٰ ٿو ڪريان ته، کو
مون وت خدا جي خزانى جون ڪنجيون آهن، مون کي
ڪنهنجي مٿان به کو اختيار حاصل ڪونهي“ ۽ نه، وري
شيطان کي ئي اهڙو اختيار حاصل آهي، آخ توهان کي چتاه
ڏيان ٿو، ۽ هو (شيطان) توهان کي لالچائي ٿو، پر جيڪڏهن
تون خدا جون نشانيون ڏسڻ چاهين ٿو، ته پنهنجي چوقاري
نظر ٿيراءَ، چا، توکي اهڙيون نشانيون آسمان ۽ زمين جي
تخليق ه نظر نه ٿيون اچن؟ چا، تون انهن کي ڏينهن ۽ رات
جي قيرگهير ۽ انهيءَ پائيءَ ه نه ٿو ڏسي سگھين، جڏهن اهو
خشڪ مڻي ۽ کي نئين زندگي بخشي ٿو، ۽ ان کي موت بعد
وري، زندگي عطا ڪري ٿو، ۽ وري نئين ۽ تازيءَ ساوڪ
پيدا ڪري ٿو؟ هوانن ۽ ڪڪرن جي چرپر ه سچ جي آپڻ
۽ چنڊ جي لهي ننديي ٿيڻ ه ڪجهه، نه ٿو نظر اچي؟ چا
انهن ه کي به نشانيون ڪينهن؟ ۽ تون پڏاءَ تم تنهنجو

کھڙو حال آهي؟ کو وقت اهڙو هو، جڏهن تون هڪ اهڙي
 شيء هئين، جڏهن تنهنجي متعلق ڪنهن به ڪا ڪالهه نه
 پڏي هئي—شاید تون ان وقت ٻائڻي هئين، پوءِ تون ڪاري
 متئي هئين، پوءِ هڪ نديڙو زندگي جو جيورو هئين، جنهن
 جو نالو پڏڻ به هن وقت تنهنجي لاءِ ناقابل برداشت آهي، ۽
 تون ڄمن کان اڳي ماسه جي رحم، ڪيترين منزلن وچان
 گذريو هوندين؟ ڇا، انهن ڳالهين، ڪي نشانيون ڪنهن؟
 ۽ انسانذات جي ماضي جي تاريخ متعلق ڪھڙو خيال ائيئي؟
 ڇا، تون هين سڀجي ڏرتني، تي فقط سفر ڪري ڏسندين، ۽
 انهن گھرن جي وچان گھمي ايندين، جي هائي بلڪل ويران
 آهن، ۽ اهو معلوم ڪنددين ته انهن جي وجود ۽ زندگي
 تي ڪھڙن قانونن جو ضابتو هو. توکي انهيءَ، گھڻيون ئي
 نشانيون نظر اينديون. ۽ پنهنجي دل بابت ڇا ٿو چوين؟
 جيڪڏهن توکي آن جي ڪا چان هجي ها، ته تون خدا کي
 به چائين هاه غور ڪرا ڇا، تون غور نه ڪندين؟ پوءِ خدا
 تنهنجي اڳيان اهڙي هرڪشي، موجود نظر ايندو، جيڪا
 تون پنهنجي چوڏاري ڏسين ٿو، اي منهنجا خوشنصيپ انسان!
 سفر ڪر ۽ سوچ ويچار ڪرا هن ڪان پوءِ ڪوبه، پاڻ کي
 تنهنجي اڳيان ظاهر نم ڪندو، جيسين تون پنهنجيون اکيون
 ۽ ڪن، پنهنجي دل ۽ پنهنجو فهم ۽ ادرake ڪر نه آئيندين.

تاریخ جي لفظ پڏڻ تي پوري چوڪري چرڪ پري
 هو شيار ئي ويشي. هن کي او جتو ياد آيو تم کيس خدا جي
 ڪولا هر خود ”تاریخ“ ئي لڳايو هو، جنهن چيو هـو تم هو
 پاڻ خدا جي هڪ نشاني هو، ۽ هائي کيس معلوم ٿيو تم
 نهيءَ چوڻيءَ جو سرچسمو پيغمبر صلام جي قول هئي هو
 جڏهن اهو ماڻهو موڪلاڻي هليو ويyo، تڏهن هن وري
 پنهنجيون ڳالهيون شروع ڪيون:

”آخ لانهی ۽ شخص جي شڪر گذار آهيان“، پوري چو ڪريءَ
جيو، ”منهنجي نظر ه هائي ڪيشي ڪاليون توهان جي انهن
جوابن جي ڪري، جيڪي توهان هن کي پشي ڏنا، اڳي ڪان
کهشيون صاف ۽ واضح ٿي ويو آهن. ڄاء، اسان لاءِ پراڻ
مذهبن جو مطالعو بلڪل ضروري يا لازمي آهي، ۽ ڇا، قديم
ڊور جي نبيں عم ه عقیدو رکڻ ضروري آهي؟“

”هائو“، پيغمبر صلعم جواب ڏنو، ”اهو تمام ضروري آهي
ٿا، تون سڀني نبيں ۽ انهن جي سڀني ڪتابن ه اعتقاد رکين،
هر انهن جي هڪيشي سان ندين ۽ وڌن جي حيشت ه ڪڏهن
ٻه پيٽ نه ڪر.“

”۽ ڇا، اهو مطالعو زندگيءَ جو مول مقصد ۽ ان جي
آخری منزل آهي؟“ پوري چو ڪريءَ پجيو.

”جهنهن مقصد مان مرد ۽ عورت کي تخليق ڪيو ويو،
سو آهي، ”خدمت“، پيغمبر صلعم جواب ڏنو“ ۽ ماڻهوءَ جي
آخری منزل خود خدا آهي. اسین سڀ خدا جي طرف ڪان
آيل آهيون، ۽ وري خدا ڏانهن موئي وجون ٿا.“

”ڇا، عبادت ڪرڻ ضروري آهي؟ ۽ اسان کي ڪيشن
عبادت ڪرڻ گهرجي؟“ پوري چو ڪريءَ وري پجيو.

”هائو، توکي غلط ڪمن ڪان پري رکڻ لاءِ عبادت
ضروري آهي، چاڪاڻ ته جائز ۽ صحيح ڪم ٿي زندگيءَ جو
متٺ آهن ۽ فقط عبادت جي ذريعي ٿي انسان کي حق ۽ سچ
ڏانهن وئي وڃي سگھيو ۽ ساڳي وقت کيس ڪڏن ۽ ڪوپن
ڪان بچائي سگهجي ٿو، جيڏي سخت ڪوشش ڪري سگھين،
اوڏي ڪر ۽ ڪم ڪندي ره، صحيح عقیدو، صحيح ڪم،
صحيح ڪوشش توکي تنهنجي منزل مقصود ڏانهن وڌيڪ
قريب پهچائيندي، جنهن جو نالو خدا آهي، ٻو ٻلا اسین
خدا ڪان خود کيس ۽ مندس معرفت حاصل ڪرڻ جي رستي
۽ مندس متعلق علم و عرفان ه اضافي ڪان مواءِ پيو ڇا ٿا

گهري سگهون؟" ان ڪري تون دعا گهر: "اي رحيم و ڪريم،
مون کي اهو صحيح ۽ ڀقيني رستو ڏيڪار، جنهن تي اهي گامزن
رهيا، جن کي تو پنهنجي نعمت عطا ڪئي آهي، ۽ ذگراهن
وارو وستو. ۽ اي خدا، منهنجي التجا آهي تم مون کي علم ۽
حڪمت ۾ وڌاء، انهيءَ کي پنهنجي دعا ۽ عبادت بناء،"
هن چيو، "۽ آج توکي جيڪو آخرى مشورو ڏيان تو، سو
اهو آهي ته خدا جي تخليق تي غور ڪر، ۽ ائين ڪرڻ
مان، منهنجي اڳيان سڀڪجهه عيان تي ويندو."

انهيءَ مهل هن مٿي نهاريو، ۽ پنهنجي هت جي
پرڪشش اشاري سان ٻوري چو ڪري، جو ڦيان آسپام جي
فضا طرف چڪائيندي چيو، "هن کي خدا سهڻي نموني ۾ تخليق ڪيو!
هن جي انهيءَ تخليق ۾ ڪو نقص ڪونهي، ان کي تنقيدي
نظر سان ڏسن، چا، توکي ان ۾ ڪا وڏ نظر اچي ٿي؟ هائي
ان لاءِوري گپولا ڪر، اجا به پيهر تلاش ڪر. ان کان
ٻوءِ ٿي منهنجي بصارت، ان جي ڪمال کان مجبور ٿي، موئي پاڻ
تي نگاه ڪندڻي ۽ پنهنجي ناڪافي هئن جو احسان ڪندڻي ۽
ٻوءِ اندرین اڪ ڪم شروع ڪندڻي ۽ اها اهڙيون ڳالهيوون
ڏسندڻي، جيڪي هن پاھرين نظر اکي ڪڏهن نه ڏئيون آهن،
۽ اندريون ڪن اهي ڳالهيوون ٻڌندو، جيڪي هن پاھرين ڪن
ڪڏهن به نه ٻڌيون آهن. ان طرح تون ڏسيئن ٿي ته اندريون،
۽ پاھريون، پيشي هڪشي لاءِ لازم ۽ ملزم آهن، پاھريون
 فقط اندرين ڏانهن پيشوائي ڪري ٿو، ۽ ان کي ڇڏي ٿئو
سگهجي، نهوري آهو، جنهن کي اسين "اندريون" سڏيون ٿا،
آخرى ۽ قطعى آهي، هتي ته، پردي جي مٿان پردو ۽ نور
جي مٿان نور آهي."

"پر چا، خدا ڏڪ، ۽ سور به تم خلفيا آهن؟" ٻوري
چو ڪري، ٻچيو.

”يقينا“ جواب مليو، ”آخرکار، هر شیء خدا نی خلقي آهي — اها پهش جنهن کي تون برائي ۽ نيكی سڏين ٿي، پر انهن جون سڀ معنائون ۽ مفهوم تنهنجي لاءِ ان وقت واضح ٿيندا، جڏهن تون انهن تي غور ڪندين، وري غور ڪندين ۽ انهن طریقن سان غور ڪندين، جن جي هي ڪتاب هدایت ڪري ٿو.“ ائین چشي هن کيس هڪڙو ڪتاب ڏنو ۽ چيو، ”هن ڪتاب جا ٻه ڀاڳي ٿي حصا بلڪل واضح آهن، پر ان جو باقي ٿيون حصو توکي آهستي سمجھه، ه ايندو، جڏهن تون ان تي غور ڪندين ۽ انهن هدایتن تي عمل ڪندين جيڪي باقي ٻن حصن ه واضح طور سمایل آهن.“ پوري چوڪري هن کي ايدڻي تکلیف ڏين لاءِ ڪانشنس معافي ورتني، ۽ هن جي مشوري ۽ ڪتاب جي تحفي لاءِ سندس شڪرادائي ڪري، ا atan روانی ٿي ويشي.

* * *

جيئن هوءَ اڳتي هلندي رهي، تيئن سندس دل هے خيال آيو.

”عجب ڳالهه، آهي“، هن دل ٿي دل ه چيو، ”هي ڪتاب اها تعليم ڏئي ٿو تم اسان کي خدا تعاليل ڏانهن ويندر رستو ڳولن گهرجي، ۽ ان جي باوجود ائين به چوي ٿو، خدا اسان کي ”شاهه رڪ“ کان به قریب آهي، ه اهري شيء ڏانهن، جيڪا اڳيشي مون کي ايترقادر ويجهي آهي، آءُ ڪهڙيءَ طرح پند ڪري وجي سگهان ٿي؟“

انهيءَ سوال هن کي وري منجهائي وڌو ۽ کيس ان جو ڪوبه حل معلوم ٿي نه سگهيو، عين انهيءَ وقت جڏهن هوءَ ائين سمجھن لڳي هئي تم کيس سڀڪجهه، معلوم ٿي ويو آهي، تڏهن سندس مونجهارو اڳي کان ه، وڌيڪ هو، گهڻيءَ دير تائين پند ڪرڻ کان هوءَ، هوءَ پاڻ کي ڏاڍي ٺڪل محسوس ڪرن لڳي ۽ ڪجور جي وٺن جي ه چهڳتي

ه آرام ڪرڻ لاءِ ويهي رهي. هن اوپر ڏانهن ڏئو، ۽ وري او لهم طرف نهارييو، ابر دانهن ڏلو ۽ پوءِ ذڪـم ڏانهن نظر ڪـئي. ائـين پـئـي لـڳـوـتـه چـڻـهـوـ ڪـاـشـيـ گـولـيـ رـهـيـ هـيـ يـاـ اـهاـ ڪـڪـريـ وـهـيـ هـشـيـ تـهـ هـهـوـ ڪـنـهـنـ خـطـرـيـ هـرـ نـاهـيـ هـنـ پـنهـنجـيـ اـكـيـنـ جـيـ چـهـرـهـ تـيـ ڪـجـهـ، وزـنـ مـحـسـوسـ ڪـيـوـ ۽ـ بـيـسـ اـئـينـ مـعـلـومـ ٿـيـوـ تـمـ چـڻـهـ ڪـوـ مـوـنـهـرـيـ ڏـنـڙـ سـنـدـسـ اـكـيـنـ آـڏـوـ اـيـرـيـ رـهـيـوـ هـوـ، جـهـڙـوـ سـعـ اـيـرـڻـ مـهـلـ پـيـداـ ٿـيـندـوـ آـهيـ، جـنـونـ هـنـ کـيـ ڏـرـتـيـ ڪـيـ عـيـنـ وـجـ مـاـنـ جـاـيـشـماـرـ ڪـنـڪـ اـئـينـ پـاـهـرـ واـيـارـيـنـ، خـلاـصـيـنـ ۽ـ مـفـڪـرـنـ جـاـ ڀـشـماـرـ ڪـنـڪـ اـئـينـ پـاـهـرـ نـڪـرـنـداـ زـمـيـنـ جـيـ جـوـ طـرـفـ وـيـداـ مـعـلـومـ تـيـ رـهـيـاـ هـيـاـ، جـيـئـنـ سـيـجـ مـاـنـ روـشـنـيـ ڪـيـ جـاـ ڪـرـڻـاـ نـڪـرـيـ ڏـرـتـيـ ڪـيـ هـرـ طـرـفـ ڏـانـهـنـ قـهـلـجـنـداـ آـهـنـ، اوـپـرـ ۽ـ اوـلـهـ، هـ وـاقـعـ ڪـيـ جـيـ پـئـيـانـ پـيوـ مـلـڪـ، کـيـسـ اـئـينـ چـمـڪـنـدـوـ نـظـرـ آـيوـ، جـيـئـنـ انـهـنـ کـيـ ڪـنـهـنـ باـهـمـ ڏـنـيـ هـيـ، هـ غـلامـنـ جـيـ ڪـنـڪـنـ کـيـ آـرـادـ ٿـيـندـيـ، ۽ـ پـنهـنجـيـ آـزادـيـ ٿـيـ خـوشـيـوـنـ مـلـهـائـيـنـدـيـ ڏـئـوـ هـنـ هـ ڪـيـ پـئـيـانـ پـئـيـ ڪـيـ ڏـيـ ڀـائـيـ ڪـيـ رـشـيـ هـ هـڪـيـشـيـ سـانـ متـحـدـ ٿـيـندـيـ ڏـلوـ، جـنـ مـلـڪـنـ کـيـ هـنـ اـنـهـيـ ڪـيـ اـتـحـادـ هـ شـريـڪـ ٿـيـنـ کـانـ اـنـڪـارـ ڪـنـديـ ڏـئـوـ، تـنـ کـيـ بـهـ ڪـلـمـيـلـ ٻـانـهـنـ سـانـ دـوـستـيـ ڪـيـ رـشـيـ هـ قـبـولـ ڪـيـوـ ۽ـ نـهـايـتـ فـرـاخـ دـلـيـ سـانـ بـرـداـشتـ ڪـيـوـ پـئـيـ وـيوـ، هـ ڪـيـ طـرـفـ کـانـ چـرـپـرـ، واـيـارـ ۽ـ سـيـرـوـسـفـرـ وقتـ جـوـ دـسـتـورـ مـعـلـومـ تـيـ رـهـيـوـ هـ، تـهـ پـئـيـ طـرـفـ شـعـرـوـشـاعـرـيـ، فـلـسـفيـ، مـائـنسـ ۽ـ تـارـيـخـ جـيـ مـطـالـعـيـ کـيـ رـواـجـ ڏـنوـ وـيوـ هـوـ، اـئـينـ پـئـيـ لـڳـوـتـهـ مـائـهـوـ هـرـشـيـ ڪـيـ ماـكـيـ ڪـيـ سـكـيـنـ جـيـ وـلـرـنـ وـانـگـرـ رـمـ چـوـسيـ، ۽ـ انـ کـيـ ماـكـيـ ڪـيـ شـڪـلـ هـ ڏـهـوـڻـوـ وـڌـائـيـ وـاـپـسـ ڪـريـ رـهـيـاـ هـيـ

ملـڪـ هـ اـسـکـولـنـ، ڀـونـيـورـسـيـنـ ۽ـ باـغـنـ جـوـ وـڏـوـ تـعدـادـ هوـ ۽ـ هـرـ بـادـشاـهيـ درـبارـ، ڪـائـيـندـڙـ شـاعـرـنـ جـوـ آـكـيرـوـ نـظـرـ اـجيـ رـهـيـ هـيـ، مـائـهـوـ دـنـيـاـ کـيـ اـهـوـ سـپـڪـجـهـ، ڏـيـنـ هـ، جـيـڪـيـ وـنـ

موجود د هو، هكشي كان گوئي كشي وچن جي ڪوششن ه مصروف معلوم تي رهيا هناء هرهك ليمك پنهنجين تصنيفين کي سوين جلدن جي صورت ه شمار ڪري رهيا هناء هن ماڻهن کي دنيا جي ه چيزري کان وئن جا ٻونا ڪشي، پشي چيزري تائين پهجاڻيندي ه انهن کي پهير آتي هوكيندي ڏلو، انهن مان هر ماڻهو، انسان کي هر طريقي سان بلند ڪرڻ ه هن دنيا کي خوبصورت بنائڻ لاء ڪمر ڪشي بيلو هو، هن ماڻهن کي هرهك قوم جي ڪتابن جو، جيڪڏهن ان وٺ ڪي ڪتاب موجود هناء، ترجمو ڪندمي ه هر قابل قدر مذهب جو مطالعو ه ان تي بحث مباحثو ڪندمي ڏلو.

هن ڪتابن جي ڊيرن کي پهاڙن وانگر وڌندمي ڏلو ه انهن جي رکڻ ه منيالڻ لاء وڏيون وڏيون عمارتون تعمير ٿيندي ڏلو، هن درويش عورتون، شاعر عورتون ه آزاد ه عزت واريون عورتون هن ڏلو، هن سندن قدمن جي هيٺان بهادری ه محبت جا گل ڦل ٿڙندا ڏل، هن هارين نارين ه پيشوار ڪاريگرن کي پنин ه ڪارخانه ه ڪم ڪندمي ه ساڳهي وقت تي شعر و شاعري ڪندمي ه انهيءَ فن تي خيال آرائي ڪندمي ڏلو هن انتهائي نيج هت جي پورهئي ه محنت مزدوري جي عزت ٿيندي ڏل، عزت ه فخر جا وڏي کان وڏا ڦيڪي لقب هن کي ٻڌڻ ه آيا، سڀ هن طرح هناء: ”پورهيت، مشتني، عارف، خادم ه بانيڪار.“

هن ه ڪعرب کي ه اهري نفيس تارازي هت ه جهلي هيٺن اعيلار ڪندمي ٻڌو: ”ڏسو! هن سان آء ه ڪ مٿقال جي ٿئين حصي هو وزن به ڪري سگهان ٿو.“ هن ه ٻشي جي هت ه ڪ محدب آرمي (Convex Mirror) هشي، ه هو روشنيءَ جي انعڪاس ه انعطاف جون ڪالهيوں ڪري رهيو هو، هن زندگي جي هر شعبي ه دريافت، گولا ڦولا ه تحقيقات ٿيندي ڏل.

هن ڏئو ته ساڪپوئي لڳو، جيڪو فلسفی تي ڪتاب لکي رهيو هو، سو گھوڙن، قيمتي پئن، پون، گلن ۽ ستارن بابت پن ڪتاب تصنيف ڪري رهيو هو، هن ماڻهن کي مشرق ۽ مغرب ۾ قوممن جي اصلی ۽ صحیح تاريڪه جي تحقیق ڪندڻي ڏئو.

سنگمر مر جا عجیب و غریب ۽ حیرت انگیز محلات، پرين جي رهائش لائق محلن وانگر ڏرتی ۽ جي سیني تي ڪڙا ڪيا ويا ۽ بادشاه، فقط انهيءَ احساس ڪان پنهنجن هشن سان ڪم ڪري رهيا هئا، تم انهن پنهنجي گذر اوقات لاءِ گهر بل پشا ملڪي خزانى مان ڪش بدران، پنهنجي حق حلال جي ٻورهئي مان ڪمايا هئا، هن مشرق ۽ مغرب ۾ بتن کي ڏهندڻي ۽ ڪرندي، ۽ ساڪپي وقت تي مشرق توڙي مغرب ۾ ديني سدارڪن ۽ مصلحن کي ظهور ۾ ايندي ۽ پنهنجن برائين مذهبن کي سداريندي ۽ انهيءَ ڪتاب سان هم آهنگ بنائيندڻي ڏئو، جيڪو انهيءَ مهل سندس قبضي ۾ هو.

هن هڪ وير آئندڻي ڏلسي، جيڪا پنهنجي زور سان مڙھين کي انهن جي سمورن چارن ۽ شراب جي جامن سميت وهائي کشي ويشي ۽ پاوا ۽ تارڪالدنيا راهب پنهنجي سموري ساڪ وجائي ويئا، ۽ در پنهن ۽ آواره گردي ڪرڻ واري نظام جي عزت نه رهي، جن جاين تان مڙھيون ۽ گرجائون غائب ٿي ويون هيون، آتپي تعليم گاه، ۽ شفاخانن جو ظهور ٿيو، ۽ جتي جتي بيٺل پائني ۽ جا دٻا ۽ سر جي پائني ۾ ڪانا ۽ ڪنڊا ڪرڙ هئا، آتپي هائي تازه بتازه، سرميز چراگاه، ڦو هارن ۽ چشمون وارا باع باغيچا، ٿل قول ۽ ميوا ايڙيا بيتا هئا، هن مرد ه پوليـن جي جاين تي نيون زبانون ۽ پوليـن امتعمال ۾ اينديون ڏئيون، جن جي ڏريعي رومانوي نظام ۽ شعر جو اظهار ٿئ لڳو، پوءِ هن انهن جدت پيدا ڪندڙن

جي هرهه تنظيم ۽ اداري جو، خصوصاً مغرب طرفان نقل
۾ اختيار ٿيندي ڏئو.

انهي وج هن مشرق طرف ماڻهن جا وذا ڪنهه
اپرندي ڏئا جن سڀ ڪتاب ساري رکه ڪري چڏيا، ۽
انهي منزل تي هن هڪ عظيم جيسي واري جاندار جي جسم کي،
جيڪو زندگي جي توانائي مان پئر هو، آپرندي ۽ تقدس
حاصل ڪندڻي ڏئو، جنهن جي حفاظت لاء ان کي هڪ پنجوري
اندر رکيو وييو، تان جو هن اهو به ڏئو ته، اهو جاندار آهستي
آهستي پنهنجون عضون جي استعمال جي قوت ۽ ڪم جي
صلاحيت وچائي ويئو ۽ هڪ اهڙو مردو بُجيو وييو، جيڪو
هاڻ کي هر ايندڙ ۽ ويندڙ جي حملی کان بچائڻ ۽ ڪنهن به
واڌاري ڪرڻ جهڙو باقي نه رهيو.

هن ڏئو ته هرهه اداري کي، جيڪو قائم ۽ شروع
ڪيو وييو هو، اجا به وڌيڪ سڌاريو ۽ وڌايو پئي وييو. هن
ڏئو ته مغرب جا ماڻهو واپار ۽ سير و سفر ڪرڻ هم مصروف
آهن، وڌيون وڌيون مشينون هزارين ڪتاب شايع ڪري
رهيون آهن، ۽ لتاڙيل ۽ ظلم جا ستايل غلام جيش ٻوءِ تيڻ
آزاد تي رهيا آهن، ۽ مرڪزي ماڻهن طرفان شروع ڪيل
هر هڪ شعبي هجيڪا تنتيش شروع ڪئي وئي هئي، ما
سفر بسي ملڪن جي ماڻهن طرفان جيئن ٻوءِ تيڻ وڌيڪ
جو هن و خروش ۽ جذبي سان اڳتي وڌائي پئي وئي.

هن ڏئو ته مغرب هم مرد ۽ عورت پنهني لاء تعليم لازمي
بنائي وئي هئي ۽ ساڪشي وقت هن ”مساوات“ ۽ ”اخوت“
جو نعرو بلند ٿيندو ٻڌو، جنهن جو پڙاڏ و آتني ٻڌ جن ه پئي آيو.
هن ڏئو ته علم ۽ چان لاء جيڪا تلاش تي رهي هئي،
تنهن جي جواب هم انسان کي قدرت جي قوت ۽ طاقت جي ڏريعن
جي جيئن ٻوءِ تيڻ وڌيڪ پوشيده رازن ظاهر ٿيڻ جي صورت
۾ انعامات ملي رهيا هئا، ۽ هن انگلاؤمشڪسن نالي هڪ اهڙي

قوم ڏئي، جيڪا قديم جي خلاف احتجاج ڪندڙن جي ٻهرين صف جي مني ه هي ۽ جديڊ کي قبول ڪرڻ لاء سڀني کان وڌيڪ آماده هئي، هن انهيءَ قوم کي غلاميءَ جي رواج کي ختم ڪندڻي، ۽ عورت جي انفراديت کي تسلیم ڪندڻي ۽ کيس پنهنجي علجمده ملڪيت ۽ حائداد رکڻ جا حق ڏيندي ڏئو، پر ٻو هن اوچتو انهيءَ نظاري ه تبديلی ايندي ڏئي، هن هڪ اهڙو ماڻهو ڏئو، جيڪو اهو اعلان ڪري رهيو هو تم اسین سڀ باندر جو اولاد آهيون، جيتوئيڪ انهيءَ نظربي ه پوري چوڪريءَ لاء ڪا نئين ڳالهه ڪانه هئي، پر ان جي باوجود انهيءَ خيال سچي مغرب جو توازن ٻگاڙي چڏيو، ۽ اتان جي ماڻهن جي دلين ه اهو خيال گهر ڪرڻ لڳو تم اهي سڀ پولڙا آهن، ۽ جيئن تم پولڙن کي خدا جو ڪو خيال ڪونه هو، ۽ ان هوندي به اهي زنده هئا، ۽ گذارو ڪري رهيا هئا، ان ڪري مندن لاء به خدا جي وجود ه عقیدو رکڻ ڪا ضروري ڳالهه، ڪانه هئي.

اهي ائين چئي رهيا هئا تم جيڪڏهن اهي پولڙن ه باندرن وانگر ڪائي بي، وڙهي جهڙي ۽ نسل پيدا ڪري رهيا هئا، تم هن لاء بس ايترو ڪافي هو، ۽ ائين ڪندڻي جيڪو ڏاڍو، سو گابو، ۽ پنهنجي مرضيءَ جو مختار هو.

هڪ چئي جيو، ”زندگيءَ جي بقا لاء جدوجهد“، تم هئي وري ائين چيو، ”ڏاڍو سو گابو“،
ئين چئي وري ائين هئي جيو تم، ”اخلاقيات پورهين عورتن جي تخليق آهي، جيڪي پنهنجو بچاهه پائ نه ٿيون ڪري سگهن“.

هن هرقسم جون تباهي آئيندڙ مشينون ۽ ڪلون ڏليون، هن اهڙا جهاز به ڏا، جيڪي خونخوار شارڪ مجيئن وانگر پائيءَ جي هيئان هلي رهيا هئا، ۽ کي پيا جهاز وري هوا ه پرواژ ڪندڙ شڪاري پکين وانگر اذامي رهيا هئا هن تباهي

ٻے بر باد ي آئڻ جا هزارين پيا عجیب و غریب ۽ حیرت انگیز اوزار به ڏٺا، جن جي آذار تي مغرب جو انسان پنهنجي طاقت ۽ اهمیت جي نشي ه مدھوش نظر اچي رهيو هو. هن انهن مان هرڪ کي، پاڻ مان پین کي ختم ڪرڻ لاء، هڪپئي جا گلا پڪڙيندي ڏڻو ۽ انهن جي قبضي ه جيڪي به اوزار هئا، تن مان هرڪ اوزار کي هو هڪپئي جي مئي ڦاڙن لاء اچلاني رهيا هئا

هنن هڪپئي کي ختم ڪرڻ لاء پائيء جي هيٺان، ۽ زمين جي مٿان واراپئي ڪيا، تان جو سڄو مغرب لاشن سان پريل ڪنهن جنگ جو ميدان نظر اچن لڳو، ان کان پوءِ هن ماڻهن کي ڳوڻين جي ڪڙي ۽ رک ه تقليل ڏڻو.

بهرحال، هن جيڪي ڪجهه هائي پئي ڏڻو، مو دل کي ڪجهه ڏڍ ڏڀع لاء ڪافي هو. هن ڏڻو تم ه "نفس" پکيء وانگر، جيڪو پنهنجي سڀيل جسم جي رک مان وري زندہ تي ائندو آهي، جسماني محنت ۽ پورهشي جو قدر ۽ قيمت تسلیم تي رهي هئي ۽ هئي جو ٻورهيو ڪندڙ ماڻهو پاڻ کي معزز ۽ محترم انسان طور پنهنجو قدر ۽ قيمت ڪراچي رهيا هئا.

هن ڏورانهين الهدى ه، هڪ عظيم قوم ڏئي، جنهن شرابخوريء کي يڪسر منوع قرار ڏيئي چڏيو، ۽ افراد جي انهيءِ حق کي تسلیم ڪيو تم جيڪڏهن کين اهڙي خواهش هجي، تم اهي شاديء وهاڻو جا تعلقات ختم ڪري چڏين.

پر هن ڏاڍي افسوس مان ڏڻو، مجموعي طور روح ه ڪا خاطر خواه تبديلي وري به ڪانه آئي. علم ۽ چائ لاء ڊڪ دوڙ اجا به جاري هئي، پر اها سچي فقط شخصي مقصدن ۽ شخصي طاقت حاصل ڪرڻ لاء هئي. انهيءِ ڳولا جو اصولو ڪو مقصد ۽ صحيح رستو گم تي ويو هو.

هن کي هائي اهو سڄو نظارو ائين نظر اچن لڳو، جيڻ ڪا هڪ تمام وڌي ۽ ائاه مشين هجي، جنهن جا بر يڪ ۽

قری گھری سگھن وارا اوزار پچی پیا هجن، ه جیکا انهیه
 چان کان سوا نهایت تیز رفتاریه مان هلی ه دوڑی رهی هئی
 ته اها ڪیدانهن و جی رهی هئی، حالانک اها سجی اکيون
 جهانورائیندڙ تیز برقي روشناین مان جرڪی ه چمڪی رهی
 هئی، انهیه ه طاقتو رخطرناک مشین جي و روڪڙ کانیندڙ
 حرڪتن کان دهشت زده ٿي، پوري چوڪري وئي اتان مٿين
 طرف پڳي ه اوچتوئي اوچتو هن هاڻ کي پنهنجي پرائي ماھيرڙي
 ڪاري چوڪري جي پانهن ه ڏئو.

* * *

”اوهو، توکي هن چانوپري ه ڏسي مون کي ڏادي
 خوشی ٿي آهي!“ پوري چوڪريه هن کي چمي ڏيندي چيو،
 ”مون کي تم هاڻي خوف محسوس ٿين لڳو هو.“ هن کي
 پيار پرين نظرن سان ڏمندي پوري چوڪريه وري چيو،
 ”ڇا، اسان کي انهيءَ عظيم دراما نويس جي شڪرادائي ڪرڻ
 لاءِ سبب ڪونهي، جنهن کان سوا اسان کي، توکي هن هند
 پنهنجي وج ه ڏمن جي خوشی جيڪر نه ملي ها؟ هر ٻڌاءُ
 ته سهي، ته جڏهن کان وئي آءُ پنهنجي هن سفر تي نكتي
 آهيان، تڏهن کان تون مون کي ياد به ڪندڻ رهی
 آهين يا نه؟“

”چين چائي؟“ ڪاري چوڪريه چيو، ”ازي آءُ ته
 توکي خاص طرح انهيءَ وقت کان وئي وڌيکه ياد ڪري
 رهی آهيان، جڏهن کان مس ويست منهنجي پياري درام نويس
 مان ناراض ٿي هلي ويشي، انهن پنهي جي درميان ه نكتي
 تي اختلاف راءُ نظر اچسي رهيو هو، هن کيس چيو ته جنهن
 طريقي سان هن خدا کي گولن پئي چاهيو، تنهن مان هو کيم
 هر گز نه ملي سگهندو، پر ٻشي طرف هوءَ اها دعويٰ ڪري رهی
 هئي ته کيس خدا هرهڪ انسان جي اندر موجود ملي ويو هو،“

”جي ڪڏهن اها ڪالله آهي“ پوري چو ڪري چيو، ”تم ٻوءه هوء واقعي ڏاڍي خوشنصيب آهي. اه و تجر بولو ڪهڙو نه حيرت انگيز هوندو، جو هرهڪ سان، خواه هو ڪهڙو به گهت درجي جو هجي يا ڪيترو به خسيس هجي، عزت ۽ احترام سان ملجي، چاڪاڻ ته هن هر خدا موجود آهي. مون کي ڀقينهن آهي تم هائي هن جي نقطه نگاهه هر تبديلی آيل هوندي ۽ هوء دنيا کي بدليل نگاهن سان ڏستدي هوندي.“ ”پر تون ته پڌاء، ”ڪاري چو ڪري چ gio، ”تم تون هيڏو سارو وقت ڪئي هئين ؟“

”اهو هڪ ڏگهو قصو آهي“ پوري چو ڪري چيو، ”مون کي گهت هڪري ٿي هن ڪالله جي ڏاڍي خوشي حاصل ٿي آهي، جو مون کي اڳي کان وڌيکه تنهنجو قدر ٿئي لڳو آهي، چاڪاڻ ته توڙي به عقل ۽ فهم وارو ماڻهو توهان جي اوليت کان انڪار ڪري نتو سگهي. توهان کان سواء، اسان جو وجود نه هجي ها، توهان ڦرتئي جي ٻيدا ڪندڙ جو پهريون اولاد آهي، ۽ پين سڀني کان وڌيکه سندس لاڏلا آهي، هن پنهنجي سوري طاقت جو ست توهان تي صرف ڪيو، ابتدا هر تنهنجا وڌائي انسانذات جا روحاني رهبر هئا، شل سندن عظمت هر اضافو ٿي! توئي طاقت ۽ اقتدار بظاهر انهن جي هئن کان پاھر نڪرندو پئي نظر آيو، تدھن به دنيا پين سڀني کان انهن جي وڌيکه ڪولائو هئي. مغرب توڙي مشرق جي ماڻهن، ڪنهن پراسرار سبب کان، کين ٿي وڌيکه پئي تلاش ڪيو، هن پاڻ کي هن اصول جو مثال بنائي چڏيو تم ”اهي ٿي ماڻهو سڀني کان بهترین ٿا، جي ڪي خدمت“ ڪن ٿا، انهن جي قوت، سندن حيرت انگيز صبر، سندن اعتقاد ۽ ايمان کي هر طرف کان تسليم ڪيو وييو، ۽ اهڙيء طرح خدمت جو تاج سندن ٿي مئي تي وڃي ڪريو، ڪنهن کي ڪهڙي خبر؟ مون کي ته، اهڙو احساس آهي ته.

اچ جيڪي نيع ۽ ڪرييل آهن، سڀ ڪنهن وقت بلند ڪيا ويندا، ۽ ڪير ٿو چائي ته اچ جن کان نفترت ڪئي پيشي وڃي، سڀ ڪنهن ڏينهن پيره جا پئر بشجي وجن،” پر مون کي ته ٻڌاء، هن گفتگو جو موضوع بدلاٽيندي پچيو، ”ڪهڙو سبب آهي، جو آء توکي پنهنجي گهر کان هيڏو دور هت پشي ڏسان؟“

”چا، توکي معلوم ناهي،“ ڪاري چوڪري، چيو، ”تم هتي ٿي بلڪل ويجهڙائي، هه ڪ وڏو اجتماع ٿيو آهي؟“ سجي دنيا جا پير پيغمبر ۽ ڀيم انسان هت اچي گڏ ٿيَا آهن؟“ ”ته چا، اها به ڪ وڌيڪ امن ڪانفرنس آهي؟“ پوري چوڪري، پچيو.

”هه، چاهين ته، ائين ٿي ڪي سمجھه،“ مندس ساهيزيءَ جواب ڏنو، پر هي صحیح معنانهن هه امن ڪانفرنس هوندي، ۽ نه انهن مان هه، جيڪي جنيوا هه منعقد ڪيون وينديون آهن، جتي فقط هه ٿي سوال درپيش هوندو آهي ته انسان کي ڪهڙيءَ طرح مارجي، جيوڙن، زهريلي گئس یا هواني بمن منجهان ڪهڙي طريقي کي وڌيڪ ترجيح ڏجي؟“

”ڪهڙي نه دلچسپيءَ واري خبر ٻڌائيم!“ پوري چوڪري، ”هن ٿي گهڙيءَ منهنجي هت هه اهوني هه ڪتاب موجود آهي، جيڪو فرمائي ٿو ته ڪنهن به ڪالله جي ”عرفان“ حاصل ڪرڻ جو هه ٿي ممڪن رستو اهو آهي ته اسين سڀني عظيم انسانن ۽ مندن ڪتابن هه اعتقاد وکون. چنانچه آء توسان گڏجي اوڏانهن هلڻ هه خوشي محسوس ڪنديس، پر آلا، ڪهڙو نه چڱو ٿئي هه، جو مس ويست به هن وقت اسان سان گڏ هت موجود هجي هه، هه ڏاڍي خوبصورت ۽ هوشيار عورت آهي.“ ائين چئي هه زمين تان اشي ۽ پوءِ پيشي سهيليون گڏجي پنهنجي منزل طرف روانيون ٿيون.

”وريءُ نُي دير ه بيشي چثيون انهيءَ عجيب و غريب
 جاء جي سامهون ايي پهتيون ه بري کان نُي کين جلسه گاهه
 ه داخللا واري صدر دروازي جي ڪمان ه پراسرار ه
 ستارن جهري روشنی ه جهله گندمي نظر اچي رهي هشي“ ه
 جيئن نُي اهي ان جي قریب پهتيون، ته کين ه ڪ پروفيسر
 مليو، جنهن حي هت ه ڪتاب هو، جيڪو هو هرڪنهن
 کي ڏيڪارڻ لاءِ آتو پشی نظر آيو، هن جي انهيءَ ڪتاب جو
 موضوع هو: ”چا، مسيح جو ڪڏهن وجود به هيyo؟“ هو
 پنهنجي موضوع جي انهن وضاحتن ڪرڻ ه سمجھائين ڏين
 لاءِ ڏايدو ڪالهائي رهيو هو ته ”نزریت (Nazareth) واري
 جو ڪڏهن وجود نُي ڪونه هو، هن جي اها ڪالهه پڌي
 ڪاري چوڪريءَ بي اختيار نُي پچيو، ”ته ٻوءَ ڀلا باييبل
 (انجيل) ڪنهن لکيو؟“

”اها ڪالهه آهي!“ پروفيسر چيو، ”تون اسڪول ه
 هرڙي آهين باييبل ته فقط انهيءَ ڀسوع جي خiali ه فرضي
 سوانح حيات آهي، جيڪو ڪڏهن هيونئي ڪونه“ ه ان ه
 صدين کان وئي بعد ه آيلن طرفان مندن عقل ه فهم مطابق
 هڪپئي پٺيان ڪيشي تبديليون ه درستيون ڪيون ويون آهن.“

”چا؟“ ڀوري چوڪريءَ چيو، ”توهان جو اهو مطلب
 آهي چا، تم سڀ جا سڀ ديم مذهبي ڪتاب غيرمعتبر آهن؟“
 ”يٿيناً“، پروفيسر جواب ڏنو، ”توهان کي انهن منجهان
 ڪنهن به ڪتاب جي تاريخ يا مصنف جو ڪو نالو نشان
 نظر ڪونه ايندو، اهي سڀ ڪن اهون ليڪن سان منسوب
 ڪيل آهن، جيڪي انهن جا مصنف نُي نتا سگهن.“

”اصل لڪه-ڙن پنهنجن ڪارنامن جو قدر و قيمت
 وقارئ لاءِ ڪنهن نه ڪنهن ديو مالائي شخصيت جي پٺيان پاڻ
 کشي لکایو آهي، ٻوءَ انهن ه ڪ کان پشی زمانی تائين
 اضافه، مٿان اضافا ڪيا ويا آهن، چا، توهان مهاڻارت ه

پیکوت گیتا پڑھیا آهن؟ (اهی پڑھندا ته) پوءِ توهان کی سمجھه ه ایندو تم منهنجو مطلب چا آهي. ان کان علاوه، چا، اهي مائھو، جن کی نبی ۽ پیغمبر سدیو وڃی تو، پین لیکن يا شاعرن کان مختلف آهن؟"

"تی سگھی تو ته توهان صحیح چوندا هجو، مستر پروفیسر،" هک اهزی سمجیده مائھو جو آواز آيو، جیکو کنهن خاص دیس جو معلوم نه پشی ڏيو ۽ هن جی وطنیت جو سراغ کیڻ ممکن نظر نه پشی آيو، "پر توهان ٻاش هک عام رواجی لیکک ۽ شاعر جی درمیان امتیاز ڪري رهيا آهي، ۽ چا، توهان کی هن گالهه ڪڏهن به حیرت ه نه وڏو آهي ته دنیا جي سپني وڏن وڏن شاعرن، فیلسوفن، سائنسدانن ۽ لیکن ٻاش کی انهن مان کنهن نه کنهن جي پونلگن جي قطار ه شامل ڪيو آهي، جن کی توهان نبی سدیو ٿا؟ جیسین ڪتابن جو تعلق آهي، سو انهن زمانه قبل از تاریخ جي ڪتابن مان گھشن ه اضافا یقیناً ڪیل آهن، پر اهي کن اهڙن احمدن ۽ بدمعاشن طرفان ڪیا ويا آهن، جن پاش کی اصل لیکن کان يا ته وڌیک عقلمند پشی سمجھيو يا جن پنهنجين ڪن گالهین کی انهن عظیم انسانن سان منسوب ڪري پنهنجو ڪو ذليل مقصد حاصل ڪرڻ تی چاهيو. پر انهن سپني گالهین جي با وجود انهيءُ جهنگ ه کی اهرا ظاهر نشان ۽ سنگ میل ضرور موجود آهن، جن کی غلط نمونی ه سمجھن ممکن نئي ناهي، ۽ جیڪی هک باشعور پڙھندڙ لاءِ سچ ۽ حقیقت جي اهزی صاف نمونی ه نشاندهي ڪن ٿا، جھڙی طرح پنههرن مهل تیز چمڪندڙ سچ جي روشنائي ڪندی آهي."

"ها، عقیدتمندن لاءِ یقیناً،" پروفیسر چيو، "پر مون کی توهان ان باري ه مطمئن نه، ٿا ڪري سگھو تم مذهب ه بقاداريءُ جو قادر يا قيمت آهي. خدا تعالیٰ کي ته گھٺو

زمانو ٿيو، جو براڻي جو ٻروانو ملي ويو. اسان کي تم جنهن چيز جي ضرورت آهي، ما فقط "طافت" آهي، جيڪا جنهن به طريقي سان حاصل ٿي سگهي، تنهن سان ضرور هت ڪجي. هي ۽ دنيا طاقتورن جي ملڪيت آهي، باقي پيو سڀ، فقط ٻارن کي راضي ڪرڻ لاءِ ڏند ڪٿائڻ ۽ خiali ڪهائيں کان وڌيڪ ڪجهه، ناهي.“

”مسئر پروفيسر“ ڀوري چوڪري چيو، ”مون وٽ اجهو هي ڪتاب آهي“ جنهن جي تاريخي تصديق ناقابل، تردید آهي. اهو اڄ کان تيرهن شو سال اڳي لکيو ويو هو، ۽ اهو چوي ٿو ته، مسيح عليه السلام ضرور ٿي گذريو آهي. تنهن ڪري آڄ سمجھان ٿي تم مون لاءِ اها ڇاپتي ڪافي آهي، ۽ مون کي شڪ ڪرڻ ۾ مدد ڏين لاءِ اوهان جي ڪتاب جي ڪا ضرورت ڪانهيءَ.“

ائين چوندي، هن قدم اڳتي وڌابو ۽ ڪاري چوڪري هن جي پٺيان ويشي. داخلاً واري دروازي جي پرسان هنن هرقسم جا ماڻهو جممع ٿيل ڏڻا، انهيءَ مير ۾ اڪڻ اهڙا ماڻهو شامل هئا، جيڪي يا ته فقط پروپشڪنڊا باز يا اشتھار باز هئا، ته ڪي هروپرو نوس نوم ڪندڙ واندا هئا ۽ ڪي سنسی گوليندڙ چلتني پُرزي قسم جا ماڻهو هئا، انهن ۾ ڪٿي ڪٿي، ڪي گنجير قسم جا ماڻهو به موجود نظر اچي رهيا هئا، ڪي آهي هئا، جيڪي پاڻ کي سائنسدان سڏائي رهيا هئا، ته ڪي عقليت جا عقید تمند — پر پنهي چوڪرين جي خوشيءَ جي ان وقت ڪا حد نه رهي، جڏهن انهن اوچتو سفيد فام چوڪري ۽ مس ويست ڪي ڏمي ورتو.

”توسان هت ملن ۾ ڪهڙي نه خوشي ٿي آهي، اسيين اجهو تنهنجي ُسي باري ۾ ڪالهائي رهيون هيوں سين،“ ڀوري چوڪري ۽ هن سان هت ملاڻيئندو چيو. ”ڪاله، اها آهي ته، مون ڪي اچٹوني پيو،“ گوري چوڪري ڇواب ڏنو.

”جیتھوئیکے آڄ ٻین ڪاروباری ڪمن ه ڏدکان زیاده مصروف ہیں، پر ان جی باوجود ماڻهو هھرئی موقعی مان فائندی وئی کان سوا رهی نه ٿو سگھئی. واپار کی مشهوری گھر جی، ۽ توھان کی پنهنجی پرچار ڪرڻ لاء هـ. ڙئی عظیم الشان بین الاقوامی اجتماع کان بهتر ڪو پيو موقعو ملي نه ٿو سگھئی، جنهن ه دنیا جون سموريون قومسون ه ڪ هند اچي گڏ ٿيون هجن.“

”خدا جی باری ه ڇا ٿيو؟ منهنجو ته اهو خیال ہوته توں ٻم کیس تلاش ڪندڙن مان ه ڪ هئین ؟“ ڀوري چوڪريء ٻڌيو.

”هائو،“ گوري چوڪريء چيو، ”آڄ پنهنجي ڪچيء چار ه ھيران ہیں، پر پوءِ مون ڏٺو ته خدا خود منهنجي، منهنجي ۽ پئي هرهڪ جي اندر ه موجود آهي.“

”ليڪ آهي،“ ڀوري چوڪريء چيو، ”تنهن جي معنی ته تو هن کي سچ پچ گولی لڏو آهي، ۽ هائي توکي کیس تلاش ڪرڻ جي کا ضرورت ڪانھي، ڪھڙو نم چڱو ٿئي ها، جو آڄ ه اهڙي خوش قسمت هجان ها! پر آڄ هن کي جيئن ٿي وڌيڪ تلاش ڪريان، تيئن هو مون کي گھت کان گھت ٿو هت اڃسي، ۽ آڄ اڳي کان به وڌيڪ ٿي منجهي پوان. پوئين ماڻهو، جنهن کان مون خدا جي متعلق پچا ڪئي، مون کي چيو ته هن کي گولی لهن ڪو آسان ڪم ڪونھي، ۽ ان لاء ماڻھوء کي اڳ ه پاھرنئين کي ۽ پوءِ اندرئين (خدا) کي گوليو پوندو.“

”هن مون کي ٻڌايو تم پاھريون به اهڙوئي اهم آهي، جھڙو اندريون ۽ ان کي ائين ٿي ڇڏي نه ٿو سگھجي.“

”ڏس نه، مون کي هائي انهن پيچيدگين ه پوڻ جو وقت ڪونھي،“ گوري چوڪريء چيو، ”هن وقت ته آڄ پنهنجي ڪاروباري ڪم ه ڏاڍي مصروف آهيان.“

”تون سچي آهين“ کاري چوکريء چيو، ”مون کي به هائي باغ جي کوتائي کرڻ ۽ پنهنجن پچون جي سارسپاں لهن ۾ سک ملي ويو آهي، ۽ هائي منهنجي دل ۾ اهو چوش ۽ جذبو ڪونهئي، جيڪو انهيء وقت هو، جڏهن مون خدا جي تلاش شروع کئي هئي. ماڻهو وڌي ڄمار سان ٿکجي پوي ٿو، پر پوءِ به فرصت جي گھڙين ۾ منهنجا خيال مسلسل طور منهنجي پراٽي تلاش ڏانهنوري وري موڻن ٿا، ۽ آخ انهن کان بلڪل ٿي جند چڏائي نه ٿي سگهان. حلانڪ اجهو هن گھڙيء به منهنجا نزد ڙا پچڙا منهنجي لاءِ روئيندا هوڻدا.“

انهيء موقعی تي هنن سان هـ اهـ و ماڻهو مليو، جيڪو هـ مذهبی پيشوا پشی معلوم ٿيو. جڏهن هن جي نظر انهن تنهئي چوکرين تي پيشي، تدهن هن انهن کي پاڻ ڏانهن سڌيو، ”معاف ڪجو، جيڪڏهن توهان کي اعتراض نه هجي،“ ته مهر باني ڪري ڪجهه دير لاءِ ترسو. آخ توهان کي خدا جي متعلق ڪجهه ٻڌائڻ چاهيان ٿو، جو آخ سمجھان ٿو تم توهان انهيء مقصد لاءِ ٿي هت موجود آهيو.“

”آخ ڀانئيان ٿي ته توهان سان هن کان اڳ منهنجي ملاقات اسـاـک ايڪسچينج ۾ ٿي آهي، ۽ آخ توهان کان ڪجهه ”شينـرـن“ جي باري ۾ راءِ وٺـنـ کـيـ بهـترـ سـمـجـهـانـ ٿـيـ“ گوري چوکريء چيو.

”او، اها بلڪل پـيـ ڪـالـهـ آـهـيـ“ انهيء ماڻهوء کـلـنـديـ چـيوـ. ”آخ پـنهـجاـ رـازـ توـهـانـ کـيـ ڏـئـيـ نـهـ ٿـوـ سـگـهـانـ فـيـ الـحـالـ ڪـوـهـ اـشـارـوـ نـمـ مـلـنـدـوـ.“

”ته ائين آهي،“ گوري چوکريء خنـگـيـ سـانـ چـيوـ“ توـهـانـ پـنهـنجـيـ خـداـ جـيـ مـتـعـلـقـ تمـ سـمـورـاـ رـازـ ڏـيـنـ لـاءـ تـيـارـ آـهـيـ، پـرـ ڪـارـوـ بـارـ مـتـعـلـقـ پـنهـنجـاـ رـازـ ظـاهـرـ ڪـرـڻـ لـاءـ آـمـادـهـ نـهـ آـهـيـ.“

”اين نئي آهي“ پوري چوکريء ان مهل چيو، جذهن تيشي چشون انهيء مائهوء کي چذي اکتي وڌيون، ”مون کي اهرا ڪيئي ماڻهو مليا آهن، جيڪي خدا کي سڀ کان وڌيڪ مستي شيء سمجھن ٿا، ۽ پوءِ اهي اڳوچه، ماڻهن کي ڦاسان لاءِ خدا جي نالي جو هڪ چار ٺاهي هلن ٿا، انهيء طرح سان مون کي ته قديم زمانی جا ماڻهو وڌيڪ پسند آهن، جيڪي پين ماڻهن طرفان سندن ديوتائڻ جسي پوچا کي ناپسند ڪندا هئا ۽ پنهنجن ديوتائڻ لي پنهنجو بهترین خزانو سمجھي، غيرن کي پنهنجي انهيء حق تي دخل اندازي ڪرڻ جي اجازت نئي نه، ڏيندا هئا۔“

هنن کي پنهنجي ساچي پاسي کان هڪ اهـزو مقدس صورت وارو ماڻهو نظر آيو، جيڪو ڪنهن گرجا جو وڏو عهديدار معلوم تي رهيو هو. هو مختلف مذهبین جي اهڙن اجتماعن جي خلاف وڌي ردڪد سان ۽ وڌي واڪي گالهاني رهيو هو، جن کي هو پنهنجي خيال هـ شڪي نوعيت جو مڌي رهيو هو.

”هيء ته بلڪل اجائني گالهه آهي“، هن چيو، ”جديد دور جي هيء ديوانگي يا تم هڪ مذهب سچو آهي، يا ٻيو، هي ماڻهو مذهبن جو مذاق بنائي رهيا آهن، ڪو به ماڻهو پنهنجن عملن جي ڪري بچي نه ٿو سگهي، نجات فقط ”نزياني“ جي رت جي ذريعي سان نئي حاصل نئي سگهي تي“

اتي وري هن جي ڀر هـ بېتل هڪ پئي ماڻهوء وج هـ پئي گالهایو، ”توکان آهو عظيم انسان وسري ويو آهي، جنهن توهان کي اهي ڏه، فرمان ڏنا، جن کان سواه توهان جو مسورو جديد عهدمامو بي معنوي تي ٻوي ٿو، دنيا جيڪي به،نبي ڏنا آهن، تن سڀني هـ انهيء ڪان عظيم تر رتبى وارونبي ڪون، تي گذريو آهي.“

پوءِ وري هك تشن مائهوه گالهابو، جيکو هنن جي اپرندىي پاسى كان بېشۇ هو: ”توهان سى ئى مىذاق كرى رهيا آھيو. هك ئى سچو مذهب ويدن وارو آهي. خود توهان جا اگوان به قدىم زمانى جا هندستانى هئا، جن جون آتمانۇن توهان جي ملکن ڈانهن لذى وىجي پەتىون آهن.“ چوکرین ڈۇ ته هائى هك كەزىيە ھ اجهو تو فساد بىرپا ئىنى ھ چاش تا هي سىپ ھكېشى جون گچيون پەكۈزىن، افھىء كرى هو كىنهن ناخوشگوار واقعى جى رونما تىئىن كان اگې ئى، اتان جلدىي جلدىي وك و داۋىي جلسەگام، جى صدر دروازى اندر داخل ئىيون. پر هنن ڈۇ ته سىندن داخل رستى جى تنگى، ھ سوژەم سبب روکىلەتلىك، اتى هنن كى هك آواز بىڭىز ھ آيو، ”جەھكىي ھلو، جىكەذەن آندر داخل ئىن جى مرضى اشۇ،“ ھ جىيشن ئىي هنن ائىن كىي ته اهو رستو وقىي تمام وېڭرو ئى وېو ھ و آسانىء سان اندر داخل ئى وېشۇن، اجا هو اندر داخل مىن ئىيون ته، هك مائھو اگېتى وذى سىندن آجيان كىي، هن جى هت ھ كەكتاب هو، جىنهن جى پاھرئىن جلد تى ان جو نالو ھن طرح لىكىل هو، ”خالص عقل تى تېبصىرو.“

”مون كى خوشى آهي، جو توهان ئىشى گىز آيۇن آھيو،“ هن فضىلت سان چىبو، پر هنن جى اكىن آذو جيکو انھىء مەھل منظر هو، تنهن كىن بلكلە حىران كرى چىدىو، هنن كى اها توقع هئى ته اتى كو احاطو ياكى وذو حال ھوندو، پر هنن كى نە كىي پەتىون نظر آيۇن، ھ نە كىنهن قسىم جون حدۇن، آتى ته هك لامحدود وسیع میدان هو، هنن جى تخيل ھ جىكى بە سماڭچى پېشى سگھىيو، سو ان وقت سىندن ئىظرن جى سامھون موجود هو، هنن كى سىندن قدمىن ھىئان گلن گلن سان پېريل ساوە نظر آئى، جىكە هرقىم جى تۈريل گلن سان پېريل هئى، جىكى هنن پەنھنجى ھورى زندكىي، اگې كەذەن ڈۇ تا بە، هئا، ھ نە بە، ڈۇ تا هئا.

هـ کـ قدـیـم بـرـ جـوـ وـنـ، جـیـکـوـ پـنـهـنـجـیـنـ انـهـنـ ڈـیـئـرـنـ
 جـیـ وـجـ هـ بـیـثـوـ هـ، جـیـکـیـ اـنـ جـیـ پـاـزـنـ منـجـهـانـ قـتـیـ نـکـتـیـونـ
 هـیـوـنـ، اـنـ مـهـلـ هـنـ کـیـ سـپـنـیـ کـانـ وـڈـیـکـ قـرـیـبـ هـوـ اـنـ کـانـ
 پـوـءـ شـاـھـ بـلـوـطـ جـاـ بـرـاـثـاـ وـنـ هـئـاـ جـیـکـیـ بـپـرـ هـ اـنـجـیـرـ جـیـ وـنـ
 جـیـ پـاـسـنـ اوـسـنـ کـانـ بـیـقاـ هـئـاـ اـنـبـ ۽ـ هـسـپـاـنـوـیـ شـاـھـ بـلـوـطـ جـاـ
 قـلـ هـکـہـشـیـ سـاـنـ اـهـرـیـ طـرـحـ مـلـیـاـ بـیـقاـ هـئـاـ، جـوـ اـنـهـنـ کـیـ
 هـکـہـشـیـ کـانـ الـگـ کـرـیـ سـیـجـاـنـ مـشـکـلـ هـوـ، ۽ـ دـورـ
 تـامـ دـورـ، بـلـنـدـ بـالـاـ کـجـیـنـ جـاـ وـنـ، جـہـگـتـنـ جـیـ صـورـتـ هـ توـڑـیـ
 اـکـیـلاـ هـواـ هـ جـہـوـمـنـداـ نـظـرـ اـچـیـ رـهـیـ هـئـاـ هـیـتـیـ، وـنـ
 جـیـ وـجـ هـ مـخـتـلـفـ رـنـگـنـ ۽ـ شـکـلـیـنـ وـارـاـ جـبـلـ اـپـرـیـ رـهـیـ هـئـاـ
 جـنـ مـنـجـهـانـ کـنـ سـاـنـ خـوـبـوـدـارـ پـاـقـ نـکـرـیـ رـهـیـ هـیـ تـهـ
 کـنـ مـاـنـ وـرـیـ صـافـ ۽ـ شـفـافـ پـاـئـیـ جـاـ چـشـماـ نـکـرـیـ رـهـیـ هـئـاـ
 جـنـ جـیـ پـاـئـیـ مـاـنـ اـنـهـنـ بـهـاـزـنـ جـیـ چـوـذـارـیـ تـلـاءـ ئـهـیـ پـیـاـ هـئـاـ
 جـنـ هـ کـیـتـرـنـ ئـیـ قـسـمـنـ جـوـ رـنـگـاـ رـنـگـیـ خـوـبـصـورـتـ مـجـیـوـنـ،
 مـرـجـانـ ۽ـ سـیـپـیـوـنـ تـرـیـ رـهـیـوـنـ هـیـوـنـ.

تـلـائـنـ جـیـ کـنـارـنـ تـیـ نـرـگـسـ گـلـ ۽ـ کـنـوـلـ ڏـیـ رـهـیـ
 هـئـاـ ۽ـ چـرـاـگـاهـنـ هـ مـغـرـوـرـ گـلـ لـاـلـ، مـسـکـینـ گـلـ ۽ـ بـنـفـشـ گـذـوـگـذـ
 هـکـہـشـیـ جـیـ پـاـسـیـ هـ کـڑـیـلـ هـئـاـ مـشـرـقـیـ مـلـکـنـ جـوـ مـوـتـیـ
 جـہـرـیـ رـنـگـ وـارـوـ گـلـ یـاسـمـینـ خـودـ روـ گـلـنـ سـاـنـ کـلـهـوـکـلـهـیـ
 هـ مـلـائـیـ بـیـقاـ هـئـاـ ۽ـ اـنـهـنـ جـیـ دـرـمـیـانـ مـخـتـلـفـ قـسـمـنـ جـاـ
 خـوـبـصـورـتـ وـنـ شـانـ وـشـوـکـتـ سـاـنـ بـیـقاـ هـئـاـ سـیـ پـیـوـنـ ٻـارـاـ
 ۽ـ جـہـنـگـ جـہـرـ هـرـقـسـمـ جـیـ چـوـبـایـنـ ۽ـ نـسـنـیـنـ وـڏـنـ قـسـمـنـ جـیـ
 پـیـنـ جـاـنـورـنـ سـاـنـ پـرـیـاـ پـیـاـ هـئـاـ ۽ـ اـتـیـ ئـیـ عـیـبـ وـ غـرـیـبـ
 رـنـگـ وـارـاـ پـکـیـ پـکـنـ، مـوـنـهـرـیـ رـنـکـ وـارـیـوـنـ تـنـدـیـوـنـ، ۽ـ تـدـیـوـنـ
 ۽ـ سـوـبـنـ قـسـمـنـ جـاـ پـوـپـتـ ۽ـ ماـکـیـ جـوـ مـکـیـوـنـ پـنـهـنـجـیـ پـنـهـنـجـیـ
 مـسـتـیـ هـ مـگـنـ هـیـوـنـ.

رـکـیـ رـکـیـ صـافـ ۽ـ نـیـرـیـ آـسـمـانـ هـ، کـئـیـ کـئـیـ کـئـیـ کـئـرـنـ
 جـاـ تـکـراـ ئـهـیـ پـئـیـ آـیـاـ ۽ـ ذـسـنـدـیـ ئـیـ ذـسـنـدـیـ اـهـیـ تـعـلـیـلـ ئـیـ

غائب تي پئي ويا، ڪنهن مهمل ڏکڻ جي هوا پاڻ سان گڏ
 گرمي ۽ خوشبوءَ کٿي تي آئي، ته آئي ئي وري ڪنهن
 گهڙيءَ اتر جي هوا خوشگوار ٿڏڪار پهچائي رهي هئي، اجهو
 هائي مغرب جي هوا لڳي رهي هئي ته وري اتي ئي مشرق
 جي هوا جا جهو ٿا پهچي هڪٻئي کي پاڪر پائڻ پيار وچان
 هڪٻئي سان بغلگير تي رهيا هئا ۽ سڀ ڪان وڌيڪ عبرتنڪ
 ڳالهه جيڪا چوڪرين ڏلئي، سا اها هئي ته انهيءَ هند تي
 دائمي طور هڪ عجيب وغريب تبديلي اجي رهي هئي، ڪابه
 چيز ساڳيءَ حالت هم نظر نه پئي آئي ۽ هم وري ڪو زمين
 جو ٺڪرو ۽ دفعا ساڳئي نوعيت جو نظر پئي آيو،
 سوين هزارين ماڻهو، جيڪي سڀني قسمن ۽ نمونن جا
 هئا، ۽ حيڪي انتهائي سياه، چمڪندڙ آبنوسى رنگ ڪان
 وئي بي رنسگ اچن وارن ۽ اچين پروم وارا آلبينو نسل وارن تائين
 سڀ موجود هئا، سى سمورا انهيءَ جاء تي ڦهاليل وسيع وعربيض
 سائي ڇٻر وارن ٻارن هم گهڙمي ڦري رهيا هئا ۽ انهن ڪمان
 جي هيٺان ٺهلي رهيا هئا، جيڪي وُن جي شاخن پاڻ هملي
 ڻاهيون هيون.

ان جي باوجود اتي سورهم يا گپا گيمه جو ڪو خيمال
 به ڪونه هو، هر ڪنهن جي ڦرن گهڙن لاءِ ڪافي ڪان وڌيڪ
 ڪشادي جاء موجود نظر اجي رهي هئي، جهنگ مان پڪين
 جي مئين لاتين جي آواز سان گڏ، هڪ عجيب قسم جي موسيقي
 جي لئه ملييل ٻڌڻ هم اجي رهي هئي، انهيءَ هند سان جتي اهي
 ٿيڻي چوڪريون بيميون هيون، همنهن کي دور ڪان هڪ
 ڊگهي رستي جي ذريعي ملييل هڪ آپريل ٿلهو ڏسڻ هم آيو،
 جيڪو ايترو بلند هو، جو پري ڪان سڀني کي نمايان طور نظر
 اجي رهيو هو، انهيءَ هند جي زمين سائي ڇٻر سان ڏڪيل
 ٻاري جي بجائ، آسمان وانگر نيري نظر اجي رهي هئي، جنهن
 تي متارن جا درا پرزا ٿڙيل پڪڙيل هئا، جنهن جي اثر ڪان

اهو هند آسمان سان مشابهت دکي رهيو هو، ۽ انهيء هند
جي عين مтан جيڪو آسمان هو، تنهن جو رنگ سچن موئين
جهڙو سفيد معلوم ئي رهيو هو، جيڪو ڪنهن تيز چمڪات
کان سواء بلڪل هلكي ۽ ٿڏي روشنيء سان منور نظر اچي
رهيو هو، ۽ اهو پنهنجي رنگ بدلاڻئ ٿان سواء تمام گهري
اونهائي تائين ساڪي نوعيت جو نظر ئي آيو.
چوڪرين ڏٺو ته انهيء عجيب و غريب هند تي ڪيشي
مائهو اچي گڏ ٿيا هئا.

* * *

هن وقت تائين اهي داخلا واري دروازي جي هند تان
اڳتي نه وڌيون هيون، جتي سندن آجيان ڪئي ويشي هشي.
هائي هن هڪ اهڙي مائهوء جو آواز ٻڌي چرڪ پريو،
جيڪو سندن ٻاسي ه بيٺو هو. هن چيو، "منهنجو ته اهو عقيدو
آهي تم انسان ذات جي اڪيلي امي، هئي آهي"، ۽ جيڻن ئي
چوڪرين منهن ورائي اوڏانهن ڏٺو ته، منجهانهن ٻن چڻين هن کي
هڪدم سچاتو ته هو مشهور عظيم حرم فيلسوف ه تاعر هو.
"هي هم عظيم گوڏي آهي" پوري چوڪريء ان وقت
چيو، جڏهن هڪ بئي مائهو، جنهن دي ڊگهي اچي ڏاڙهي
هئي، جواب ڏنو، "هايو، خاص طرح جڏهن اهو خراب ۽
نافص فن هجي."

"هن کي ڪير نئو وساري سگهي"، ڪاري چوڪريء
چيو، "هي عظيم روسي آهي".
"پلا اهڙين اگهاڙين تصويرن چئن ۽ جڏباتي گيتن ڻاهن"
عظيم روسيء تلغيء سان چيو، "۽ بيهودي نظم لڪڻ جو
ڪم ئي ڪهڙو، جيڪي فقط انسان ذات کي ذلت ۽ ذلالت
جي طرف گهلين تا. خاص طور جڏهن اسان کي خبر آهي تم
اهي اسان جي شهواني جڏبن کي ٻڙڪائڻ جي واضح مقصد سان
تخليق ڪيون وڃن ئيون."

”آج سمجھان تو تم منھنجو دوست سچو آهي“ هڪ نئين
 جشي چيو، جنهن کي ڀوري چوڪريءَ آرسن جي پت افلاطون
 جي نالي سان سچاتو، جنهن سان هن جي واقفيت اڳيئي ٿيل هئي،
 ”مون پاڻ اهو ڏئو آهي تم اسان جا اڪثر شاعر اسان کي
 تھعٽ الشرقي جي طرف گھلئين ٿا۔“

”هادو،“ هڪ پشي ماڻھوءَ چيو، جنهن کي عربی چوغو
 پيل هو. ”پر ڪي شاعر اسان کي جنت جي طرف ٻئ چڪي وئن ٿا،
 گھت هم گھت مون کي اهاني ڳالهم ٻڌائي ۽ ٻڙهائي
 ويئي آهي.“

گوري چوڪريءَ، جنهن کي انهيءَ ماڻھوءَ سان هڪ
 آمر يڪي پروفيسر واقف ڪرايو هو، هن کي عرب فيلسوف
 ”غزليءَ“ جي نالي سان سچائي ورتوا.

”هادو، آج انهيءَ ڳالهم سان متفق آهيان“، روسي چيو.
 ”توهان سڀ هن حٽيقٽ کي محسوس نه ٿا ڪريو تم
 سائنس، فن جي ڀمت هم وڌيڪ نفع بخش ۽ فائد ڀمند آهي،“
 هڪ پشي ماڻھوءَ چيو، جنهن کي ڀوري چوڪريءَ سچاتو تم
 هو ”روگريڪن“ هو. هن وڌيڪ چيو ته، ”سائنس سان مون
 کي هيڪاري وڌيڪ محبت هن ڪري آهي، جو مون آها
 عرب بن وڌان سکي، ۽ انهيءَ ئي سبب جي ڪري مون کي
 ڪيترن ئي سالن تائين جيل هم بند رکيو ويو. هر هوڏانهن
 نهار يو،“ هن پنهنجي ڳاله، جو سلسلو ان مهل روڪي چيو،
 جڏهن کيس په ماڻھو انهن جي طرف ايندا نظر آيا، ”اڙي
 هي تم الحزن * آهي!“ وري گونتي پشي ماڻھوءَ کي سچائندی
 چيو، ”۽ هو نيونن آهي.“

”توهان بالڪل صحيح آهي،“ انهيءَ ماڻھوءَ هائي ڳالهایو،
 جنهن چوڪرين جي دروازي جي اندر پهچڻ تي آجيان ڪئي

هئي. ”حقیقت ته اها آهي تم حقائق جي مشاهدي ڪرڻ کان وڌيڪ ٻي ڪافي ڪاله، ڪانهي. ماڻهو جڏ بي اپرڻ جي انتظار ه هميشه تائيں ترمي ته نشو سگهي، په مشاهدي جي ذريعي حاصل ڪيل علم ۽ چاڻ به فقط خارجي مناظر سان واسطوري کي تي، اها حقیقت توهان کي به معلوم آهي تم موون کي به، تم حواسن جي ذريعي سان حاصل ڪيل چاڻ اصل حقیقت تان پردو نتي کئي سگهي. توهان پاڻ کي ان وقت وڌيڪ مضبوط بنیاد تي بیتل محسوس ڪندما، جڏهن توهان پنهنجي علم جو بنیاد خالص عقل تي رکندا.“

”توهان صحيح آهي،“ عرب فيلسوف چيو، ”پر جيئن اوهان پاڻ ڏڻو تم خود عقل ناقص آهي. عقل وارو بيشڪ دوامن واري ڪان وڌيڪ اعليٰ ۽ ارفع آهي، پر اعليٰ تر علم ۽ چاڻ لاءِ عقل ڪان علاوه پئي ڪنهن ذريعي کي بلڪل ٿي نظر انداز ڪري چڏڻ زبردست غلطني آهي. گھڻو ڪري هڪ اهڙو ذريعي ضرور آهي، جنهن جي پيٽ ۾ خود تعليقي چاڻ ۽ علم اهڙوئي ناقص آهي، جهڙو اهو حواسن واري چاڻ ڪان وڌيڪ بلند ۽ بهتر آهي، تنهنڪري توهان ڏسو ٿا تم منهنجا دوست، حقیقت هڪ پردي پئيا، نه، بلڪ گھمن ٿي پردن جي پئيان پوشیده آهي.“

”عالمي عقل هڪ ٿي اهڙي حقیقت ۽ سچائي آهي، جنهن کي اسین خدا چمون ٿا،“

”اهو هيگل ائهي،“ گوري چو ڪريء سس پس ڪندڻي چيو ۽ وڌيڪ ڏيان سان هن کي ٻڌڻ شروع ڪيو، جڏهن هو ڪالهائي رهيو هوه

”۽ روح کي جڏهن واپس ڌڪي مندس ٿي وجود جي اندر موڪليو وڃي ٿو، تڏهن اهو پاڻ کي انهيءِ لامحدود ۽ مطلق جوهر کان جدا ٿيل ڏسي ٿو ۽ اهڙي ڌـ ڪيل انسان آهي.“

غزالیه منهن قیرائی هن ڏانهن کيو ۽ مشکيو، ”انهی آ نهونی“ تم اسین نه فقط عالي روح کي، بلکے عالي جسم کي به خدا چشي سگھون ٿا،“ هن چيو. ”جيئن مون هن کان اکي چيو تم حقیقت گھٹن ٿي پردن جي پشيان پوشیده آهي ۽ جنهن شيء کي اوهان عقل يا چاڻ چھو ٿا، سا انهن مان فقط هڪ ٿي آهي. سچ تم اهو آهي تم خود دماغي دنيا جسماني ۽ طبعي دنيا وانگر مظاهر جي فقط هڪ شكل آهي ۽ ممڪن آهي تم دماغي دنيا کان وڌيکے کي بيا نمونا،“ هجن، پر جنهن ڳالهه، کي آخ سمجهي نه تو سگھان، ما اوهان جي طرفان لفظ ”روح“ جو استعمال آهي.“

”اوهان مظاهر جي مختلف روپن جي متعلق جيڪي به چشي رهيا آهي،“ تنهن مان آخ اتفاق ڪريان ٿو. مون پاڻ به، ائين ٿي محسوس کيو آهي،“ هڪ يهودي فيلسوف چيو، جنهن کي سڀني وڌي آسانيء مان سچائي ورتو تم هو لاسپنوزا آهي.

”مون کي ڀيئن آهي تم آقا ميمونائيڊس بئ ساڳي طرح سمجهي ٿو،“ هن ائين چشي سندمن پاسي هر ٻيئل هڪ عالم قسم جي ساٺهو،“ کي ڏسي مرڪيو،“ جنهن بئ جواب هر مشڪي چيو، ”بيشك، بيشك“ ۽ ٻن قدبر هندو فيلسوفن پئ، جن مان هڪ کي ”بدر ڀانه“ ۽ ٻشي کي ”ڪپيلا“ جي نالي سان خطاب ڪيو ٻشي وييو، ڪند ڏوئي هائوڪار ڪئي ۽ بدر ڀانه چيو،“ هائو،“ هاو،“ اهو واهم، هڪ کان وڌيڪ شڪلين جي هڪ ٻشي جي مٿان پون سبب پيدا ٿي ٿو،“ ۽ ”ڪپيلا“ ٿيڪو ڏيندي چيو، ”تحقيق! چاهيو تم ان کي واهم، سڏيو، چاهيو،“ نـ، ساننس چيو، ڳالهه، مڙيشي ساڳي آهي.“

ان کان پوءِ هڪ چيني فيلسوف نالي چوڻانگتزو ڳالهايو، ”توهان سڀني جي خيال مان هي،“ ڳالهه نڪري ويل ٿي معلوم ٿي،“ تم خالص چاڻ،“ محض خالص عمل جي نتيجي طور ظهور

ه اچي سگهي تي ۽ اهي پئي هڪ پئي سان اهرئي طرح
وابستم آهن، جو اهي جدائني جي ناقابل آهن۔"

"اهو هڪ سٺو يادداشتنا مو آهي،" روسي فيلسوف رز
ڪندڻ چيو، "آخ اهائى ڳاللهه هيترن دينهن ڪان وئي چوندو
رهيو آهيان، جڏهن لالچ ۽ ان جي نتيجي ه خون خرابو ۾
پيا سڀ ظالمانه عمل، جنهن کي توهان جنگ، جي نالي سان
سڏيو ٿا، بنان ڪنهن پچتاء ۽ تردد جي ڪيا وچن، تڏهن فن
يا سائنس چا ٿا ڪري سگهن؟ انسان ذات کي وڌيڪ خالص
چان ۽ معرفت حاصل ڪرن جي لائچ بنجيڻ لاءِ اڳ ه ڦي
پنهنجو ٽهو نفترت ڏياريندڙ عمل ختم ڪرن گهرجي. ه، علم
۽ عرفان جي متعلق ڳالهاڻ به واه، جو ڪم آهي، جڏهن سوين
هزارين ماڻهن کي ڪڙيءَ جي هئان چيو ۽ قتل ڪيو پيو
وچي ۽ سندن وجود ٽي ختم ڪرن لاءِ فاقم ڪشيءَ تي مجبور
ڪيو پيو وچي۔"

"پر ڏسو نه ٿا تم هزارين ماڻهو جيستائين اوهان جي
ڪڙيءَ هئان ڪم نه ڪندڻ، تيسائين ڪنهن به رياست جو
وجود برقرار رهي نه سگهندو؟" هڪ عظيم ٻوناني فيلسوف چيو،
جهن کي ارسطوء جي نالي سان سڏيو پئي ويو، "ماڻهن کي
ڪم ڪرن لاءِ مجبور ڪرن گهرجي ۽ هڪمي ماڻهو
نيڪيءَ يا علم ۽ چان سان واسطو رکي نه تو سگهي. مون تي
ڪٿي ڪيتري قدر به نڪته چيني ڪئي ويندي، پر آخ تم پنهنجي
انھيءَ راءِ تي ڄميرو رهندس ته، پانھپ هڪ دائمي تنظيم هئن
گهرجي، پر پانهن ۽ غلامن کي سٺو ڪارائڻ گهرجي ۽ هر هڪ
رياست ه لازمي طور واپاري ۽ ڪمي ڪاسي طبقن جا ماڻهو
هئن گهرجن، پر ها، انهن ماڻهن هر نيك بنجيڻ جي توقع رکي
نه تي سگهجي. ۽ آخ ساڳيءَ طرح اجا به اها راءِ رکان تو
تم اسان جي هيءَ ڏرتني لافاني ۽ دائمي آهي، چاهي پيا ڪٿي
ان باري ه ڪڙيءَ به متضداد ڳاللهه چون۔"

”اسان خانگي ملکيت جي نظر يي کي ئى ختم كرڻ چاهيون ٿا ۽ هر ماڻهو ۽ کي محنتي ۽ ڪمي ڪاسي بنائڻ چاهيون ٿا، پر اوهان ائين ٿا سمجھو ته محنتي ماڻهن جو نيمكي ۽ چگائي ۾ ڪو حصو ئي تتو سگهي؟“ روسي چيو، ۽ انهيء مهل غزاليء جو آواز پيهر ٻڌڻ ۾ آيو. ”ها منهنجا دوست، اوهين درست آهييو“ هن چيو، ”اسين ڪنهن به ماڻهو ڪي ان وقت تائين نيمكي ۽ چگائي ۽ جو مالڪ نه، سمجھندا آهيون، جيسمن هو محنت ۽ مشقت ڪندڙ ناهي، جيتو ڦيڪ آڄ ارسطو سان هين حد تائين متفق آهيان ته هڪ غلام لاء پاڻ کي نيمكي ۽ وارو انسان بنائڻ مشڪل مسئلو ئي سگهي تو، چو ته ائين ئين لاء پهرين ضرورت پنهنجي مرضي ۽ مطابق عمل ڪرڻ لاء آزاد هئش جي آهي. عمل جي آزادي ۽ صحيح عمل ئي اوهان کي نيمكي بنائي سگهن ٿا.“

ماڻهن کي ڪاد خوراڪ مهيا ڪرڻ ۽ سندن زندگين کي آسان بنائڻ واري ڳالهه سڀ ڦيڪ آهي، هڪ پشي ماڻهو وچ ه ڳالهابيو، ”پر چا، توهان ائين نه ٿا سمجھو ته توهان معاشی معاملن ه پنهنجي مداخلت جي ذريعي توهان هڪ اهڙو طبقو پيدا ڪري وجهه، جيڪو پنهنجو وجود برقدار رکي سگهن جي گهت قابل هوندو، ۽ جيڪو ٻيء طرح سان زندگيء جي جدوجهد ه ڏڏجي ويندو؟“

”آڄ ڏمان ئي ته اهو هر برت اسپينر آهي،“ گوري چو ڪري چيو، ۽ ان ڪان پوء هنن ڪاروپوتڪن جو نالو ٻڌو، جيڪو هڪ روسي عالم هو، ۽ جنهن چيو، ”تهذيب ۽ تمدن جو بنويادي اصول باهمي امداد رهيو آهي، منهنجا دوستو، باهمي امداد، ۽ نه چمایيتي ۽ مقابلو، جيئن اوهان سمجھي رهيا آهييو.“

”هائو، هن کي انهيء ڳالهه جي يادگيري ڏباريو!“ هڪ ڪڙڪ ۽ سخت لهجي وارو آواز ٻڌڻ ۾ آيو، ”منهنجي

دل ته ذري گهت هن کي گاريون ڏينه تي آماده ٿي رهي آهي، هو پنهنجي رندگيءَ لاءِ جدو جهد کي ته وساري نم تو سکهي، پر ان جي باوجود هو هيءَ سڌي مادي حقیقت ڏمي نم تو سکهي تم انساني ذهن جي صحت تي مختلف قوانين جو ۽ نم بدن جي صحت جو ضابطاً آهي، ۽ انسان هائي حيوان نه رهيو آهي. پر هي سڀ پروفيسر، سندن يوناني استادن وانگر فقط لفظن جا مهاساگر آهن. اسان کي تم روشنائي حاصل ڪرڻ لاءِ هڪ شاعر جي قول جي ضرورت آهي، ”ائين چوندي هن گوئي ڏانهن ٽيڏيءَ نظر سان ڏئو.

”اهو پڪئي پڪ ڪارلائيل آهي،“ گوري چوڪريءَ پنهنجين سهيلين کي چيو، ۽ پوءِ ٽيشي چليون اتان اڳتي وڌي ڪجهه، پرپرو موجود هڪ ٻي دلچسيپ جماعت طرف ويئون.

* * *

جيئن ٺي اهي ايتو وڃهو پهتيون، جو سندن ڪمن تي آواز اچي سگهيو ٿي، تم هنن هڪ نوجوان کي قدرت جي حسن ۽ رعنائي هـ ايتربي قدر تم محو ٿي ڏئو، جو حيرت زده ٿي هيئن چئي رهيو هو: ”هڪ حسين شيءِ دائمي خوشيءَ جو باعث آهي.“ پوءِ هو هڪ بزرگ شخص جي اڳيان جهڪيو، جيڪو رائي ايليزيت جي زماني جي ڪاري لباس هـ هو ۽ جيڪو هن ڏانهن اچي رهيو هو. هن اچن سان چيو، ”اهي ته ڏايدا عجيب لفظ هئا.“

”۽ توهان جي عجو بن لاءِ چا چئجي،“ نوجوان جذبه وچان چيو.

”توهان جا اهي لفظ، تم دنيا ڪڏهن به ڪائڻ بند ڪري ٺئي سگهي،“ سون اوهان جون اهي دلڪش ستون ڪيئي پيرا ڪايو آهن، مثال طور: ”مائهن کي هن دنيا مان هليو وڃي، آئين ٺئي برداشت ڪرڻو پوندو، جيئن آنهن کي هيئي اچن برداشت ڪرڻو پيو آهي، پختگي سڀڪجهه آهي.“

کهڙو نه چگو ٿئي ها، جو دنيا انهن سُن جي معنی جو احساس
ڪري سگهي ها! ۽ ها، توهان جي انهن حيرت انگيز لفظن
جي عظيم حقانيت ڪيترا پيرا نه مون تي ظاهر ٿي آهي!
”عدم استقلال شروع ٿيڻ کان اڳي ٿي غائب ٿي وڃي تو.“
ان کان پوءِ هن ذري گهٽ وجد ۾ اچي هيئن چوڻ
شروع ڪيو:

”۽ توهان جون هي غير فاني سيمون:
”دنيا ۾ ڪو اهڙو ننديءِ ۾ ننديءِ گولو به ڪونهي،
جيڪو پنهنجي گرڊش ڪنديءِ، فرشتي وانگر نه تو ڳائي.
اڄا به اهو ننديءِ فرشتن جي آواز سان ڏڙڪي رهيو آهي،
اهڙي هم آهنگي آهي غير فاني روحن ۾
پريسيين هي ناس ٿيندڙ منيءِ جو پوش ان کي،
پنهنجي اندر وکوڙي بيمو آهي،
تيسين اسین ان کي ٻڌي نتا سگهون.“

”۽ اهو کهڙو انسان آهي، جنهن هيئيون سُون پڙهنديءِ
هين ڏرتيءِ جي فاني هئي جو احساس نه ڪيو آهي:
”ڪرن ۾ وکو ڙيل ٺڪريون، هي چمڪندڙ مجلات،
هي گنڀير عبادتگاه، هي عظيم گولو خود،
۽ پيو سڀڪجهه، جيڪي به ان کي ورثي ۾ ملندو،
سي گم ٿي ويندا.

۽ هن فاني رنگ برنگي جلوس وانگر،
ڪومائجي ڦكا ٿي ويندا،
۽ پنهنجي پئيان ڪو نالو نشان نه چڏيندا،
اسين سڀ اهڙي شيءِ آهيون، جنهن مان خواب ٺهيل آهن،
۽ اسان جي هين مختصر زندگي ڪي،
بيخبري ۽ نند وکوڙي بيمي آهي.“
”چا، تون اهو ٻڌين ٿي؟“ پوري چوڪريءِ پجي، ”هٴتي
تم اسان کي ارسطوءَ کان بلڪل مختلف ڪاله، ٻڌائي پيشي وڃي،

جنهن جي دعوي لاه آهي تم هي ذرتی لافاني آهي." پوءِ هن ٿيرو ڪائي ڪاري چوکريءَ کسي چيو، "مون کي ياد ٿو اجي تم توسان جيڪو هڪ خدا جو منڪر مليو هو، تنهن چيو هو تم شيكسپير خدا جي وجود جو قائل ئي ڪونه هو، پر تون پاڻ پيشي ڏسيئن ته هو مذهب بابت گالهائني رهيو آهي، هر ان جو روپ نشين زمانی جو آهي."

"ڏسو!"، نوجوان جوشيلي شاعر هائي چيو، "اجهو منهنجو دوست شيلر ٻيو اچي، مون کي هن جو نظم "زندگي حقيقت آهي"، اجا تائين ٻوريءَ طرح ياد آهي، ۽ ان کان سواع، سندس "نيو آرلينس واري ڪنواري،" نالي نظم به پورو ياد آهي."

جنهن شاعر جي اهڙيءَ طرح تعريف ٿي رهي هئي، سو مرڪيو، ۽ آهستگيءَ سان چيائين، "توهان جي وڌي مهرباني، توهان جو اهڙيءَ خسيس گاله، جو ذكر ڪرڻ واقعي توهان جي وڌي نيكى آهي."

"آءُ هن کي سچائي ٿي سگهان ته، اهو ميلن آهي،" پوري چوکريءَ چيو، "آءُ هن جا پيچيده زلف سچان ٿي، هن جون بي نور اكيون کيس ڏسي سگهڻ ڪان روکي نه سگهيون، ۽ هن جو خود پنهنجي معذوريءَ تي لکيل نظم پلا ڪير وساري سگهندو."

"بيشك،" گوري چوکريءَ چيو، "اهي به خدمت ڪن تا، جيڪي صبر سان بهي پنهنجي واري جو انتظار ڪن تا."

"آءُ پانيان ٿي ته هن جي پئيان جيڪو ماڻهو پڻهو آهي،" سو والت وائيمن آهي، "ڪاري چوکريءَ چيو، "مون کي ته سچ بچ هن جو نظم، "گاهم جا ٻن،" ڏايدو وئندو آهي،" آئين چمي هن ان جون ستون پڙهن شروع ڪيون:

”آخ ماک سان ٿو چوان ته محبت کي انهيءَ کان
و ذيڪ شيرين جه لڪن سان ڏسن شروع ڪيو ائم،
جيڪو محبت جو جواب ڏي ٿو.
مون کي قسم آهي ته مون بهترین حقیقت بیان ڪرڻ
کان بهتر گالهه معلوم ڪري ورتی آهي ئه اها
گالهه هيءَ آهي ته بهترین حقیقت جو ڪڏهن به
اظهارئي نه ڪر.“

”مون کي خبر ناهي“، ”گوري چو ڪريءَ چيو ته“
”آخ انهيءَ محبت کي ترجیح ڏيندس، جيڪا محبت جو
جواب نه ڏي.“

انهيءَ وج گوئئي، عظيم روسيه غزالی مجمعي ه
اهي گذ ٿيا ه پاڻ سان گذ ه دوست کي وئي آيا جنهن
کي روسيءَ ٻين سان و ڪمر هيوي گو جي نالي سان متuarf ڪرايو.
”هيءَ لي ميزريبلس (Les Miserable's) جو مصنف
اٿي، جيڪو واقعی فن جو ه عظيم شاهکار آهي، ”هن چيو،
ه اتي اوچتو گوئئي خوشيه وچان، انهن ڏانهن ايندڙ هن ماڻهن
کي سڏ ڪيو، ”اوهو، ڪاليداس! ه و ڀاس به!“ ه پوء
هن انهن سان هئ، ملائي، وري ڪاليداس کي مخاطب ڪرڻ
شروع ڪيو، ”مون ڪان اهي خوبصورت ستون اچان نه
وسريون آهن، جيڪي توهان شڪنلا جي عاشق جي واتان
ادا ڪرايو ٿا：“

”هه خدا جي خالص خوشيه جو عڪس آهي،
جهن کي هن پنهنجيءَ تخليقي خيال ه مرتب ڪيو،
آخ ڏڏهن کيس ڏسان ٿو،
تڏهن هوءَ منهنجي تصور ه سماڻجي و جي ٿي،
”خدا ڪيڏ و نه عظيم آهي، ه هوءَ ڪھڙي نه خوبصورت!
”اوھان جي و ذي ”مهرباني“ جو منهنجي ايڏيتعريف
ڪري رهيا آهي، ”ڪاليداس چيو، ”منهنجيو ته اهو خيال هو

نه آخ ايدو پرائو تي چڪو آهيان، جو ڪنهن جي د لچسي چو مرڪز بنجي سگهان!“

عين ان مهل شيلر ٻن قديم ٻونانيں کي پاڻ سان گڏ وٺي پهتو ۽ گونئي کي چيائين، ”هي ڏسو اسان جا ايسچيلاس (Aeschylos) ۽ يوروفانيديس (Iphyginia) آهن، جن سان اوهان کي ايڏي محبت آهي.“

”سچ بچ ته مون کي انهن سان ڏاڍي محبت آهي،“ گونئي هنن سان پاڪر پائيندڻي چيو، ”مون کي اوهان جي لاءِ جيڪو قدر آهي، تنهن جو اظهار ڪرڻ لاءِ ئي توهان جي آنفيجيينا (Iphyginia) کي مون نئين قالب ۾ پلئيو هو،“ هن يوروفانيديس ڏانهن نهاري چيو.

اتي هن ڪجهه، وڌيڪ شاعرن کي پاڻ ڏانهن ايندي ڏئو ۽ چيو، ”منهنجن پرائن دوستن، يعني مسلمان شاعرن جو هڪ سچو ٿولو پيو اچي، جن ۾ رومي، حافظ ۽ عظيه محبتني ابن-فريد شامل آهن.“ هن هڪ پيو به شاعر ڏئو، جيڪو ڪسر، نفسي ۽ سبب ٻين جي پئيان رهجي ويو هو، ۽ جنهن کي هو سڀائي نه سگهيو.

”اهو ڪير آهي؟“ هن پچيو، ”آخ ڪيس سچائان ته ڪونه ٿو، پر هن جي شبيهه ڏاڍي حيرت انگيز آهي.“ پوءِ هن انهن ٿن جي آجيان ڪندڻي، رومي ۽ جي ڪلهي تي هت رکيو ۽ هن جي اکين ۾ ڏسي چيو، ”اوهان ئي مون ۾ ٻوٽن جي ڪايا پلچڻ بابت سوچن جو شوق پيدا ڪيو، مون جڏهن اوهان جون هي ستون پڙھيون، تم هڪ نئين دنيا مون لاءِ ڪلي پيشي:

”انسان غير جسمي شين جي طبقي ۾ ظهور ۾ آيو، اتان ڪان هـو ٻوٽن جـي طـبقـي ۾ دـاخـل ٿـيـو، طـويـل مـدت تـائـين هـو انهـن منـجهـان هـڪ ٿـي رـهـيو، پـوءـهـو ٻـوٽـن وـاري حـالتـڪـانـڪـريـ حـيوـانـڪـ طـبقـي ۾ آـيو،

پرکیس یاد نه رهی پنهنجی ٻو ٿن جي زندگی واري حالت،
سواء هن گالهه جي، تم هو انهن لاء هاڻ ه رغبت
محسوس ڪندو هو،

خصوصاً بهار جي موسم ۾، ۽ مني مني خوشبوء
ڏيندڙ گلن ٿڙن واري مند ۾،

ان کان ٻو انسان کي حيواني حالت کان ڪڍي
انسانی حالت ه آندو ويدو، ٻو چلاء ڇچجي تم
موت اسان جو رتبو گھنائي هيٺ ڪندو؟

عین ممکن آهي تم جذهن آڻ مران،
تذهن موئي اچان هڪ مڪمل فرشتي جي صورت ۾؟

رومی مشڪيو ۽ پنهنجي دوست جي سندس انهيءَ تعريف
لاء شکرادائي ڪئي، ٻو گوئي وري پين کان چوئين (مائهوء)
نمعدوم شاعر جي متعلق پچيو.

اهو ٻڌي، پوري چوڪري، جيڪا هن کي سجائني
رهي هئي، اڳتي وڌي آئي ۽ گوئي کي چيائين تم هن جو
نالو ”لطيف“ آهي، ۽ حق ته اهو آهي تم هن کي انهيءَ کان
وڌيڪ چاتو سجائتو وڃي، جيترو هو سچ پچ چاتل آهي، ۽
ائين چئي هن سندس هڪ بيت پڙهيو:

”نه ته خواهش جو ضابطو،

نه خود فراموشيءَ جي جذباتي حالت جو،
هائني مون سان ڪو واسطو آهي.“

”اهما تم ڏاڍي دلچسپ گالهه آهي،“ گوئي چيو، ”چا
توكري هن جي بيتن مان ڪي پيا، باد آهن؟“

اهو ٻڌي پوري چوڪري وري پڙهن شروع ڪيو:

”جي ڪا ”نه“، ۽ ڪا ”ها“،“ نه ڪا نيكى ۽

نه ڪا بدی موجود آهي،

جيڪا اجا انسان جي ذهن جي رسائي جي دائري اندر آهي.

بر حننهن حاء تي اهو حـنـنـ آـهـيـ،
جنـهـنـ مـانـ اـسـانـ كـيـ شـدـيدـ مـحـبـتـ آـهـيـ،
اتـيـ كـنـهـنـ جـيـ بـهـ نـظـرـ بـهـجـيـ نـهـ تـيـ سـكـهـيـ،
انـ كـانـ بـوـءـ هـنـ وـرـيـ چـيـوـ:

”مونـ كـيـ هـنـ جـاـ اـهـيـ بـيـتـ بـارـبارـ يـادـ اـيـنـداـ رـهـنـداـ آـهـنـ،
جيـكـيـ هـنـ پـنـهـنـجـيـ دـرـامـائـيـ سـتـرـ ”ـسـامـونـبـيـةـ هـ چـيـاـ آـهـنـ،
جنـ هـ ہـوـ چـوـيـ ٿـوـ:

”ـذـسـجـوـ،ـ پـنـهـنـجـيـ نـنـدـیـ ٻـڙـيـ ٻـڙـيـ“ـ کـيـ رـوـزـ تـيلـ لـڳـائـجوـ،
جنـهـنـ کـيـ هـرـدـمـ اـنـهـيـ ٻـائـيـ چـوـ مـقـابـلـوـ ڪـرـنـوـ آـهـيـ،
جنـهـنـ جـيـ عـيـنـ وـجـ هـ اـهـ بـيـئـيـ آـهـيـ،“ـ

۽ هـنـ جـوـنـ اـهـيـ سـنـوـنـ مـونـ کـيـ تـوهـانـ جـيـ اـنـهـنـ سـنـ
جيـ ٻـادـ تـازـيـ ڪـرـائـيـنـدـيـوـنـ آـهـنـ،ـ جـيـكـوـ پـنـهـنـجـيـ زـنـدـگـيـ“ـ جـوـ مـقـصـدـ حـاـصـلـ ڪـرـڻـ
ـکـنـ ٻـوـ چـوـيـ ٿـوـ:

”ـفـقـطـ اـهـوـئـيـ اـنـسـانـ آـزـادـيـ ۽ـ زـنـدـگـيـ“ـ جـوـ حـقـ رـكـيـ ٿـوـ،
جيـكـوـ اـنـهـنـ کـيـ هـرـرـوـزـ نـشـيـنـ مـرـ حـاـصـلـ ڪـرـڻـ چـائـيـ ٿـوـ،
”ـواـهـ،ـ واـهـ،ـ“ـ گـوـئـيـ چـيـوـ،ـ ”ـمـنـهـنـجـيـ دـلـ هـ هـنـ جـيـ
وـڈـيـ قـرـيـبـ اـچـ حـيـ خـواـهـشـ آـهـيـ،“ـ

ڀـورـيـ چـوـکـريـ ڏـئـوـ تـهـ هـائـيـ شـيلـارـ اـڪـتيـ وـڌـيـ ٽـنـ
ـذـونـ آـيـلنـ جـيـ آـجـيـانـ ڪـرـيـ رـهـيوـ هـوـ،ـ جـنـ مـانـ هـ چـنوـ
ـڪـوـ مـشـرـقـيـ عـالـمـ نـظـرـ اـهـيـ رـهـيوـ هـوـ.

”ـيـلـيـ ڪـرـيـ آـيـاـ مـونـتـيـسـڪـ ۽ـ گـبـنـ“ـ هـنـ چـيـوـ،ـ ۽ـ اـنـهـنـ
ـٻـڙـ منـجـهـانـ بـهـرـئـينـ چـڻـيـ پـنـهـنـجـيـ سـائـيـ چـيـ هـنـنـ مـانـ تـعـرـيـفـ
ـهـيـشـنـ چـڻـيـ ڪـرـائـيـ،ـ ”ـمـونـ کـيـ ٻـڪـ آـهـيـ تـهـ تـوهـانـ پـاـڻـ هـڪـ
ـتـارـيـخـدـانـ هـئـنـ جـيـ حـيـثـيـتـ هـوـ،ـ هـنـ عـظـيمـ اـنـسـانـ کـيـ ضـرـورـ مـعـجـانـيـ
ـرـهـيـاـ هـونـدـوـ،ـ هـيـ عـظـيمـ عـربـ تـارـيـخـدـاـلـ ۽ـ تـارـيـخـ جـيـ فـاسـفيـ جـوـ
ـٻـهيـ ۽ـ اـبـنـ خـلـدـونـ آـهـيـ،“ـ

انهی ڪالله ڀوري چوڪريءَ جي دل ه وڏي دلچسهي
 پيدا ڪئي، جو هن انهيءَ عظيم انسان بابت گھتو ڪجهه
 ٻڌو هـو، پر هائي هن کي روبرو پنهنجي آڏو ڏمن وڏي
 مسرت جي ڪالله هـي، اتي ڀوري چوڪريءَ ڏئو تـ ڪارلايل
 (Carlyle) پـ تاريـخـدانـنـ جـيـ انهـيـ گـروـهـ سـانـ اـچـيـ گـدـيوـ هـوـ
 هـنـ گـوريـ چـوـڪـريـ ڪـيـ هيـشـنـ چـونـديـ ٻـدـوـ:ـ

”ڏـمنـ تـمـ سـهـيـ“، تـهـ گـونـتـيـ ڪـيـتـنـ نـهـ ماـئـهـنـ ڪـ،ـ
 سـجـائـيـ ٿـوـ، ذـريـ گـهـتـ سـپـنـيـ قـدـيمـ دـورـنـ وـارـنـ،ـ هـ انـهـنـ مـانـ
 گـڏـ جـدـيـ دـورـ جـيـ ”نـهـرـ کـيـ مـخـاطـبـ ڪـيـلـ“ سـقـنـ مـانـ ڏـاـڍـيـ
 مـونـ کـيـ هـنـ جـيـ ”نـهـرـ کـيـ مـخـاطـبـ ڪـيـلـ“ سـقـنـ مـانـ ڏـاـڍـيـ
 سـجـبـتـ آـهـيـ، جـنـ هـوـانـ کـانـ پـچـيـ ٿـوـ تـمـ اـهـاـ ڪـيـتـانـ آـهـيـ،ـ هـ
 ڪـيـدـانـهـنـ وـجيـ رـهـيـ آـهـيـ هـ وـريـ نـهـرـ جـوـ سـدـوـ مـادـوـ جـوابـ
 ڪـهـڙـوـ نـهـ وـئـندـڙـ آـهـيـ:

”جنـهـنـ هـسـتـيـ“ مـونـ کـيـ حـاـلـ جـيـ وـ جـانـ ڪـيـلـيوـ آـهـيـ،ـ
 سـوـئـيـ، منـهـنجـيـ خـيـالـ هـ، آـئـيـنـدـهـ بـهـ مـنـهـ:ـ حـوـ رـهـبـرـ ٿـيـنـدـوـ“
 هـ اـتـيـ ڀـوريـ چـوـڪـريـ چـيوـ، ”چـاـ“ هـنـ جـيـ دـيـوانـ
 وـارـيـوـنـ سـتـونـ، اـجـ عـلـمـيـ صـورـتـ هـ ڪـيـ حـقـيقـتـ بـثـجـيـ سـامـهـونـ
 نـ، اـچـيـ چـڪـيـوـنـ آـهـنـ؟ـ“

”جيـڪـوـ خـودـ پـاـڻـ کـيـ هـ پـينـ کـيـ چـائـيـ ٿـوـ،ـ
 سـوـ اـهـاـ ڪـالـهـ، بـهـ هـتـيـ ضـرـورـ ڏـسـنـدـوـ،ـ
 تـمـ مـشـرقـ هـ مـغـربـ پـهـ پـائـرـ آـهـنـ،ـ
 جـيـڪـيـ هـڪـيـ ڪـانـ عـلـجـدهـ ڪـڏـهـنـ نـ رـهـنـداـ!ـ“

* * *

”اجـ تـهـ اـڪـتـيـ وـڏـونـ，“ ڪـارـيـ چـوـڪـريـ چـيوـ. هـيلـتـائـينـ
 هـنـ مـشـرقـ توـزـيـ مـغـربـ جـيـ شـاعـرـنـ منـجـهـانـ سـوـينـ وـڏـيـڪـ
 شـاعـرـ ڏـسيـ وـرتـاـ هـهـاـ، جـنـ هـ عـورـتـونـ خـواـهـ سـرـدـ پـيـشـيـ شـامـلـ
 هـهـاـ هـ انـهـنـ مـانـ وـڏـيـ اـڪـثـريـتـ کـيـ اـهـيـ سـيـجـائـمـدـيـوـنـ هـيـوـنـ.
 اـهـيـ سـڀـ اـتـانـ جـيـ عـجـيـبـ نـظـارـيـ جـيـ خـوـبـصـوـزـتـيـ هـ مـڪـنـ هـهـاـ.

هائی سموریون جماعتون انهیه بلند و بالا تلهی طرف
و ذئ لسگپیون، جنهن تی "نیلی آسمان" جھڑو قالین و چایل
نظر اچی رهیو هو، جیشن جیشن اهي اکتی و ڈندیون رهیون،
تیشن هجوم اکی کان و ڈیکے ڈو ٹیندو رهیو.

هائی هنن جي ڪنن تائین موسيقيه جو هڪ حيرت انگيز
آواز پهچڻ لڳو هڪ گھڙيءَ ائين پشي محسوس ٿيو ته
ڇڻ انهن وٽ دور دراز وڻ جي جھڳئي هر ٿڙيل گلن وٺان
موسيقي وارو اهو آواز پهچي رهیو هو، جنهن کي چيني قوم
وارن جي موسم بهار واري تقریب جي موسيقي چيو ويندو آهي.
هي گھڙيءَ هنن کي اجا به ڏورانهين ڏيءَ، جي بڙن جي وڻ
وچان قدیم انڊین جي "راکن" جو آواز محسوس ٿي رهیو هو.
ڪنهن گھڙيءَ انهن کي اطالوي ته ڪنهن مهل انڊلوسي
موسيقي ٻڌڻ ه پشي آئي. ڪنهن مهل اهي "باغ" (Bach)
۽ موزارت (Mozart) جي موسيقي کسي، ۽ ڪڏهن وري
خانم بدوشن جي "گيتائن" جي موسيقي ٻڌي انهن کي هڪشي
کان علحده محسوس ڪري رهیون هيون،' جن جو نالوئي
انهن کي قدیم هندستانی موسيقي جي بنیاد سان ملائی
رهیو هو. انهن آوازن جي وج هر ڏڪن جي هير سان "روحانين"
جي جهونگارڻ جو آواز به، انسانن جي ٿڏي ساهم ڪڻ جھڙي
آواز سان ملنڌ جلنڌ هو، جيڪي ڇڻ ته بيءَ طرح پنهنجو
اظهار نه پشي ڪري سگھيا، ڪٿي ڪٿي، هنن کي ڪجهه، وذا
موسيقي ساز ٻين عظيم فنڪارن ۽ ماڻسداڻن جي صحبت هر نظر
اجي رهيا هئا. هنن کي شهيدن جي جماعت به نظر آئي،
جن پنهنجيون جانيون دين، حن و خوبصورتی ۽ ڦيڪيءَ لاءَ
يا ظلم و ستم، بدی ۽ بيماريءَ جي خلاف جهاد ڪندی قربان
ڪيون هيون.

انهن سڀني هر ٻعن کان و ڈيڪے نمايان انسان ذات جا
محسن نظر اچي رهيا هئا، انهن هر عظيم ۽ رحمدل بادشاه،

رائیون، منتظر ۽ سہاھی شامل هئا جیئن هو اکتی وڌنديون ویون، تیئن کین ولین، مفکرن ۽ صوفین جا تولن جا تولا نظر آیا، جن جي اڪثریت اهڙی خاموشی ۽ صبر و سکون سان اکتی وڌي هئي، چن انهن جا چسپ سبیل هئا ۽ هن جا سڀ عضوا هڪڻي سان ملي اهڙي طرح چربر ڪري رهيا هئا، جیئن خود ساهم کش چو ترنم هوندو آهي. انهن جي وج هئي پوري چو ڪري، کي پنهنجين سهيلين سميت عظيم حواري پال بيو نظر آيو. کين هو هڪڙي اهڙي ماڻهو سان ڪالهائڻ هه مصروف نظر آيو، جنهن کي هو سجائني نه پئي سگھيون.

”مون کي یوناني حڪمت هه ڪڏهن به، اعتقاد ڪون هه“ هن چيو: ”مون هميشه ان کي حڪمت نه، بلڪ حڪمت جي نمائش ۽ ذيک سڏيو، بر آڳ ارسطوه سان هن ڳالهه هه ضرور متفق آهي، جنهن هه هو چوي ٿو تم: ’اتر هه وسندڙ قومون و زهن کان سواء پيو ڪجهه، نه چائڻ‘، چا، اها ڳالهه، هن مان ظاهر نه ٿي ٿي، ته غير يهودي قومن وارا به، جي ڪي انهيء علانقى هه آباد پئن سڀني کان وذيڪ مهذب ۽ سدريل هئا، سڀ به پنهنجي خدا جي نمائندگي هه ٻالي جي شڪل هه ڪري رهيا هئا؟ مسيحي قومون، جي ڪي خدا کي ”محبت“ جو نالو ڏين ٿيون، سڀ پاڻ محض نفتر ۽ ڏڪار هه مصروف رهن ٿيون، چا، اها ڳالهه اچرج جهڙي ناهي تم اهي مسيح کي ردي جي نالي سان پوچين ٿا، پر ان هوندي به، اهي پاڻ کي لومڙن، بگهڙن ۽ شينهن جي نالن سان سدائڻ کي ترجيح ڏين ٿا؟ اهڙا ٿي انهن جا نشان به، آهن، يعني بگهڙ، شينهن يا عقاب، ۽ اهي انهن هه فخر محسوس ڪن ٿا ۽ خوش ٿين ٿا، مون کي معلوم ٿيو آهي تم انهن جي هه انتهائي ترقى يافتم ۽ سدريل قوم جي وڏي هه وڏي شاعر جو نالو شiere، آسپيئر (شڪسپير ڏانهن اشارو آهي) ۽ نالي جو جيئن تجزيو ڪيو

ویو آهي، ان صورت ه ان جي لفظي معنی تشي تي نيزو- قيراء
 چ انهن سان قريبي تعلق رکندڙ ه کي ڦوم جي ه
 عظيم ترين شاعر عيسائي جو نالو آهي، ”ولف گنهنگ (بگهڙن
 جو تولو)“، اهي مائهو عيسائي مذهب اختيار ڪڻ کان اکي،
 هڪهشی کي ڊيجارڻ لاء پنهنجن مئن تي ڏيگن جا سگ ٻڌندا
 هئا، چ اڄ ڪله، اهي ڪوپرين ڪي، منديڙي وانگر هڪهشی تي
 آرپار رکيل ٻن هڏين جي تصوير لڳائي رکن ه خوش
 محسوس ڪن ٿا، ڪهڙي نه ستم ظريفي آهي، جو اهي قومون
 اڄا به هي دعويٰ ڪن ٿيون تم انهن جي عبادت جو مقصد
 ”محبت“ چ مائيشي ريد آهي.“

چوڪريون انهيءَ قسر جي گفتگو ه ڏاڍي دلچسپي
 وئي رهيون هيون، خصوصاً گوري چوڪري، جيڪا پنهنجي
 زندگيءَ ه پهريون دفعو اهڙي ڪالهه ٻڌي رهي هئي، جنهن
 تي هن اکي ڪڏهن ڪو غورئي نه ڪيو هو.
 جنهن هند تي اهي بيهيون هيون، انان کان ڪو ٿوروئي
 پرپرو، ڪين مشرق چ مغرب جي ممتاز مفڪرن ه درويشن
 جو ه ڪروهه بيش نظر آيو، انهن ه ’ڪيمپس‘ وارو
 تاس، سُوبِدِ نبورگ، ابن اعرابي، سهروردی، ڪبير ه عظيم
 مرتبی وارو نانڪ خاص طور نمایان هئا، ه اهي تم انهن منجهان
 فقط چند درويشن هئا، جن کي چوڪريون سچائي پئي سگهيون.
 اوچتو هنن ائين محسوس ڪيو تم انهن جي سامهون
 جيڪو اوچو ٿلھو هو، سو سندن نظرن کان غائب هو، ه
 ان جي مئان هنن جن مائهن کي اتي جمع ٿيـل ڏئو هو،
 سڀ هائي انهن سان ڪلهي ه ڪلهو ملائي، سندن تي وج ه
 بيتا هئا.

”آءُ هنن مان گهـت ه گهـت تـن يا چـن کـي سـچـانـ تـي“،
 ڪاري چوڪريءَ چـيو، هـ سـڪـيـ وقت گـوريـ چـوـڪـريـءَ
 جـونـ آـڪـيـونـ خـوشـيـ وـچـانـ چـمـڪـنـ لـڪـيـونـ.

”هو ڏسو!“ هن رڙ ڪري چيو، ”مون کي اتي اهو خدا بيشل نظر اچي رهيو آهي، جيڪو اسان جي گناهه ه شريڪ ٿين ۽ ان جي نتيجي ڪي اسان جي پاران ٻرداشت ڪرڻ لاءِ ڦرتيءَ تي آيو هو.“

پر ڀوري ڇوڪري بلڪل چپ چاپ ۽ حيرت زده هئي، چاڪاڻ ته هن جي سجي زندگي سندس نظرن جي سامهون اڀري ٻيٺي، ڪيس پتوئي نه هئي پيو ته ڪھڙي ڪي اڳ ه ڏسي، چاڪاڻ ته هن جي دل، انهن منجهان گھڻن لاءِ محبت ۽ احترام جا شدت وارا جذ با موجزن هئا.

هن سجرزده نظرن سان موليءَ واري شهزادي، ڪرشن کي ڏئو، آتي ئي ”راهنما“ (۱)، ”نزریني“ (۲) ۽ ”پيغامي“ (۳) ۾ موجود هئا، هن اسرائيelin جي عظيم قائد ڪي ڊگهي اچي ڏاڙهيءَ سان بيشل ڏئو، ۽ نيءَ ٻڌيءَ جي پيغمبر زردشت ڪي به موجود ڏئو، جنهن جي هڪ ئي جهله هوء ”اند“ ڏانهن روانی ٿين مهل ڏسي سکهي هئي، هن عظيم منوءَ کي به ڏئو، جيڪو هن جي ”اند“ پهچن کان ٻوء سندن پهريون رهبر بشيو هو، پشي ڪناري وٽ، هن کي ”لانو-ٽيزي“ ۽ ڪنفيوشنس نالن وارا اهي به ماڻهو نظر آيا، جن سان هوء خوشبودار اچن گلن جي وٺن جي جهجتن ه ملي هئي، ڪيس اهو عظيم يوناني حڪيم، سقراط به ڏسڻ ه آيو، جنهن ڪيس دليلبارزي ڪرڻ جو فن سيڪاريyo هو ۽ آتي ئي هن کي آخناظون ڏسڻ ه آيو، جنهن سان هن جي واڳونه هاري ملڪ ه ملاقات ٿي هئي، هن کي انگور جي ولين وارو سهڻو شهزاد و سليمان ۽ پيا به، سوين شهزادا ڏسڻ ه آيا، جن مان ڪن جي متعلق هن کي هلكي ۽ جهـڪي يادگيري هئي ۽ پيا اهـڙا به، هئا، جن کي هوء بلڪل ئي ذه، پشي سڃائي سکهي، حيرت انگيز ڪالهه إها هئي ته جيتويڪ اهي ماڻهو هـ

(۱) پٽ، (۲) حضرت عيسٰي ع، (۳) پاڻ سڳورا صلعمر.

نمونی هه سڈیه طرح سان انهن جي وج ههنا، ان جي باوجود اهي سندن وج مان بلکل مئي ۽ الڳ بيميل ههنا، هه اهي جيڪي ڪجهه پاڻ هه گالهائي رهيا ههنا، تن جو هرهه لفظ خلا جي پئي ڪناري تائين ريديو يا مائڪروفون جي مدد ڪان سواء پهچي رهيو هو.

اهي فقط پاڻ هه گالهائي رهيا ههنا هه مجمعي کي خطاب نه ڪري رهيا ههنا، جيڪو چشي طرفن ڪان مڙي سڙي انهن جي چوڏاري اچي گڏ ڦيو هو، ۽ جيڪو هائي آسمان جهڙي چپر واري موران تي بلکل ساكت ۽ بي حس و حرڪت ڦيو وينو هو.

* * *

”اهو ڪم اوهان جي مقدر جو حصو بنيو، ته توهان هن زمين جي تختي تي هن جهڙو عظيم الشان اجتماع ممڪن بنائي سگهو،“ زردشت پيغامبر ڏانهن ڏسي چيو، ”نذر يني انهيء گالهه، تي مشڪيو ۽ چيائين تم:

”هائو، انسان اڃان به خدي ۽ هودي پار آهن،“ ۽ هن اسرائييلين جي قائد ڏانهن قرندي چيو، ”جڏ هن توهان هن گالهه، تي زور ڏنو تم توهان جي پشيان انبيء ايندا، تذهن هي هه اهزڙينبي کي مجھن ۽ تسليم ڪرڻ ڪان انڪار ڪندا رهيا، جيڪو سچ ٻچ وئن اچي نڪرندو هو، ۽ جڏهن مون همن کي چيو تم آخ اوهان ڏانهن هڪ تسڪين ڏيندر ۾ موكلي ڏيندمس، تڏهن هن اها موقع رکي تم پرَن وارو ڪو فرشتو انهن جي درميان اچي پهچندو.“ پر هو ڪنهن به انسان کي ڪن ڏيشي ٻڌڻ لاءِ تيار ڪين ههنا، ۽ جڏهن ”پيغامبر“ ڪين هدایت ڪئي تم انهن سڀني پيغمبرن ۽ سڀني الامي ڪتابن ه عقيدو رکڻ گهرجي، خواه انهن جا نالا ڪين ٻڌايا نه، ويا ههنا خواه انهن جو وئن ڪر ذكر نه ڪيو ويو هو، ۽ ڪين آئينده هئي ڪنهننبيه جي اچن جو انتظار ڪرڻ نه، گهرجي، تڏهن هي اصرار ڪندا رهيا تم نه، هو آهو آخرىنبي تي

نم پئي سگهيو، هن کان پوء اجا به، کيئي پيا نبي اچن وارا هننا، هن کي ته هوده ضد ه خوشی محسوس ٿيندي آهي، جيڪڏهن توهان چاهيو ته هي ماڻهو ڪنهن شيء ه اعتبار رکن، ته توهان هنن جي اڳيان ان کان بلڪل متضاد ه ابتي ڳالهه ڪريو، پر ڪھڙو، چڱو ٿئي، جو اسين ائين ڪري سگهون ها۔

”هـ، هـ،“ ڪرشن زوردار تهـ ڏيندي چيو، ”هـ اسان منجهان اڪثر جي پوچا ڪن ٿا، پـ ڪـين اـهـوـتـوـ ڪـونـهـيـ تـهـ هوـ اـسـانـ هـ مـوـجـودـ ڪـھـڙـيـ ـشـيـ ـكـيـ ٻـوـجـينـ ٿـاـ، هـمـيشـهـ بـدـقـرـينـ شـارـاتـ اـنـهـنـ ـئـيـ مـائـهـنـ مـانـ ـئـينـدـيـ آـهـيـ، جـيـڪـيـ مـائـهـوـءـ جـاـ ـوـئـلـڳـ هـئـنـ جـيـ دـعـويـ ـڪـنـداـ آـهـنـ، اـهـاـ ڳـالـهـ مـائـهـوـءـ ـكـيـ، اـهـاـ چـوـثـيـ يـادـ ـڏـيـارـينـدـيـ آـهـيـ، ”مـونـ ـكـيـ ـپـنهـنـجـنـ دـوـستـنـ کـانـ بـچـاـيوـ وـجيـ“.

”اـهـاـ ـئـيـ تـهـ وـڏـيـ حـيـرـتـ جـيـ ڳـالـهـ آـهـيـ تـهـ اـنـهـ سـڀـيـ ڳـالـهـيـ جـيـ باـجـوـدـ، قـانـونـ اـجـاـ بهـ ڪـمـ ڪـريـ توـ هـ جـهـالتـ هـ مـصـيـبـتـ ـكـيـ ـپـنهـنـجـيـ اـسـڪـيمـ جـيـ لـازـميـ مـفـروـضـنـ طـورـ ڪـتبـ آـئـيـ توـ،“ رـاهـنـماـ چـيوـ، ”هـنـ جـوـ اـنـهـيـ ڳـالـهـ تـيـ ضـدـ آـهـيـ تـهـ هـنـنـ جـيـ اـڳـيانـ ڪـابـهـ شـيـ ـپـُـرـاسـارـ نـهـ هـئـنـ گـهـرجـيـ، تـوهـانـ هـنـنـ ـكـيـ ـڪـيـ ـڏـيـ وـ هـ چـشـوـ تـمـ اـسـارـ اـنـهـيـ وـقـتـ تـائـيـنـ لـازـميـ طـورـ رـهـنـدـوـ، جـيـسـتـائـيـنـ تـوهـانـ ٻـاـڻـ هـ سـڀـ ڪـجهـهـ ـڏـمـيـ سـگـهـڻـ جـيـ اـهـلـيـتـ ـپـيـداـ ـڪـندـوـ، پـرـ فـائـدـوـ ـئـيـ ـڪـھـڙـوـ؟ـ تـوهـانـ هـ ـڪـ ـنـيـ ـدـيـ بـارـ ـڪـيـ تـعـلـيمـ ـڏـيـنـ لـاءـ ـڪـيـ تمامـ وـذاـ وـذاـ عـالـمـ مـقـرـرـ ڪـريـوـ، پـرـ هـ ـڪـ ـپـارـ الفـ ـبـيـ ـتـيـ کـانـ وـڌـيـ ـڪـيـ ـئـيـ ـچـاـ سـگـهـنـدـوـ؟ـ بـيـ هـ ـهـرـ ـڳـالـهـ، لـاءـ تـوهـانـ فقطـ اـشارـوـ ـئـيـ ـڏـيـئـيـ سـگـهـنـداـ، هـ اـنـهـ مـانـ ـپـَـرـ ـيـنـ جـوـنـ ـڪـهـائيـونـ ـگـهـڙـيـ ـٻـارـنـ ـڪـيـ ـٻـڌـائـيـنـداـ، جـنـ.ـمانـ بـارـ شـايـدـ ـپـنهـنـجـيـ ـڪـھـڙـيـ ـذـهـنـ هـ ـڪـوـ عـڪـسـ قـبـولـ ـڪـريـ ـڇـديـ.ـ تـوهـانـ هـنـنـ ـڪـيـ جـنـ ـپـوـتنـ کـانـ ـڊـڀـجـارـيـوـ هـ قـسـمتـ وـاريـ ـپـريـ ـءـ تـهـانـ مـلاـعـاتـنـ جـوـ آـسـروـ يـاـ وـعدـوـ ـڏـيوـ، پـوءـ هـوـ ـڪـجهـهـ، ـڳـالـهـيـ

لاء سوال پچندا هه دهن انهن کي کوئي ايترو ڪجهه، چوندو
جيترو هو سمجھي سگهن تا، تم همراه رڙ ڪري چون تا:
”اهو ممڪن ناهي! بلڪل انهيءَ ڏيڏر وانگر، جنهن
کي هن ڪالهه، تي ڀقين نه بئي اهي سگھيو تم سندس
رهن واري ڪوھه کان وڏو هو.“

اختاطون چيو ته، ”انهن مان سڀني کان ٻڌرسين آهي
مائهو آهن، جيڪي پاڻ کي مائهن جو اڳواڻ سڏائين تا هه
پوءِ چائي ٻجهي حق هه سچ تي ٻردو وجهن تا، اها ڪالهه ان
صورت هه تم معافي هجي ڦاب هجي ها، جيڪڏهن اهي اهو
ڪم انهن جي لاءِ ڪن ها، جن جي قيادت ڪن تا، پر هو
اهو سڀ ڪجهه هميشه پنهنجي شخصي نفعي لاءِ ئي ڪن
تا. مون کي انهن پادرин جا تلغ تجر با ياد آهن.“
”مون کي انهن جي ڪالهه، ياد نه ڏياريو،“ اسرائيelin
جي ڦفائي قائد چيو:

”ليڪ آهي، آه ڀانيان ٿو ته، هو ائين سمجھن تا ته ڏڻ
جي رهمنائي ڪرڻ جو بهترین طريقو، انهن تي رستي هه حملو
ڪرڻ آهي هه انهن کي ڪارائين جو بهترین وستو، خود انهن
ي ڪائي ڪائي ڇڏن آهي،“ نزريني چيو، ”چا، هنن مون
کي پوري هه طرح گهر - گرهستي، هه تخليق جي عين علامت
نه بنائي رکيو آهي؟ هنن مون هه، ڪتبني زندگي هه
ٻارن چڻ جي نظرني جي حمايت ڪندڙ ڪار علاوه پيو
ڪجهه به ڪونه ڏنو.“

”هائو،“ زردشت چيو، ”هه دڙهن مون انهن وٽ
ڪتبني جي نظام کي هه مقدس شيءَ جي حيشت هه متعارف
ڪرايو، هه ان تي اصرار ڪيو تڏهن انهن خانه بدوضي
اختيار ڪفي.“

”اسان منجهان گھهن جي قسمت اهائي رهي آهي،“
راهنما چيو هه پوءِ ”نزريني“ ڏانهن منهن ڪندڙ چيو، ”توهان،“

منهنجا ادا، محبت، ۽ نهાની જી તલીમ દ્વારા، ۽ મું હણ કી સંદર્ભ દ્વારા જી હોજા કરું કાન બેચિના રોક્યો، ۽ હાથી તોહાન પણ હણ એ મનેન્જિ પોઠેં એ મુંતદન કી ખુદ જાચી એ દ્વારા સ્કેચ કરું તા તે ચાટ્યો આહી.

”બિશ્કે“، ”ન્યરિન્ફિ ચ્યો，“અન્ધેન હેજિકો તારે ત્રીન ઉચ્ચિદો પ્રીદા ત્યો આહી، સુઅ હો આહી તે મનેન્જિ ત્રીન જી દન્ન તલીમ કી، ત્વર્યિ મર્વર્યિ હે ખાસ ત્બેચો હો મુલ્લે એ મુન્ની ક્યેન્ન લ્ક્યો આહી તે પણ હણ જાંદાદ એસન જી હોવાની કર્યો હો હે મિસિઝ્યે હો શાન નાહી તે હો પાંન વિં મલ્કીત રકી，“હ્રકો આસાની એ સાન હી કાલ્યે ફરામુશ કર્યી ચ્યાંડી તો તે હ્રફર્ડ કી ખુદ પણ હણ જાંદાદ તરીકે કર્યી હેઠી એ કન્નેન કી બે હો હું ને દન્નો વિયો હો તે હો બેન કી ચ્યો તે આહી પણ હણ મલ્કીત કીસ દ્વારા હો મનેન્જિ એન્હી ચ્યુંચી જ્યો, તે દુલ્તન્દ એ શાહોકાર માટ્યો બેશ્ટ ને વિન્દા，“એન્ન માટ્યેન કી હોવું દ્વારા જીકી સર્નદ્યી એ પ્રેગન્ડિયી વારા આહેન” પર હો પણ હણ લીકી શાહોકાર ત્યિં લાએ એન્ડરની એન્ડર ત્યાં રક્ન તા, ચાકાન તે આ એ સ્મજેહાન ત્યો તે હો પાંન બેશ્ટ ને વિજુન કાન નફ્રત ક્યું તા.“

”લીક આહી“، ”પ્રેગમ્બર ચ્યો，“એન પણ હણ પણ હણ કુમ હોરો ક્યો આહી એ હ્રકુમ જી બ્યા ઓરી કણી આહી. એહા ખુશ ક્ષમતી આહી، જો એસન કી એન્ન જો મહાફેલ ને બનાયો વિયો. એન્ની પણ હણ કુમ બેચ્યેરીન ન્મોની હે ચાની ત્યો જન્નેન એસન કી એ હણ કી નાહિયો આહી. આ એ સ્મજેહાન ત્યો તે એન્ટ્લાફાટ એ તનારૂસ પ્રસ્તુર હ્રીદા ત્યિન્દા રહેન્દા, જીચેન એસન સ્પે ચાન્યુન તા, આ એ પણ હણ એન્ન હોઠેંકેન જો નફ્મો બે કાની સ્કેચાન ત્યો, જેન એન્ન કાલ્યેન હે ઉચ્ચિદો રક્ન શરૂ ક્યો આહી, જીકી મનેન્જિ ત્રીન ક્યેન મિકારીલ કાલ્યેન જો બલ્ક્યુન પ્લેન પદ આહે.“

”توهان ڏسو ٿا، منهنجا عزيز ڀاڳ“ هن نزريني ڏانهن رخ ٿيرائيندي چيو، ”هنن انهيءَ ڪالله کي بلڪل اونـڏـو ڪـري ڇـڏـيو آـهـي“ جنهـنـ جـوـ تـوهـانـ واضحـ طـورـ ڏـڪـرـ ڪـيوـ هوـ، ۽ـ جـيـڪـاـ مـونـ بـيـشـماـرـ دـفـعاـ وـريـ وـريـ دـهـرـائيـ هـيـ“ هوـ انـ کـيـ ”زـندـگـيـ جـيـ بـقاـ لـاءـ جـدـوجـهدـ“ مـذـينـ ٿـاـ، چـنـ تـهـ تـوهـانـ اـهـاـ ڪـالـلـهـ نـمـ چـشيـ هـشـيـ تـهـ: ”نيـڪـ مـائـهـنـ کـيـ هيـ دـنـيـ وـرـئـيـ هـ مـلـنـدـيـ“، ۽ـ گـوـياـ مـونـ هـنـنـ کـيـ جـيـئـنـ ُـئـيـ دـانـيـ ۽ـ مستـقلـ قـانـونـ جـيـ رـاهـهـ کـيـ ڇـڏـينـدـيـ ۽ـ انهـيءَ ڪـالـلـهـ، جـيـ صـحـيحـ تـشـريعـ ڪـانـ منـهـنـ موـزـيـ پـنهـنجـوـ روـسـتوـ اـخـتـيـارـ ڪـنـدـيـ ڏـلوـ، چـنـ مـونـ اـهـاـ ڪـالـلـهـ وـريـ وـريـ نـهـ سـمـجـهـائـيـ هـيـ“ حـڪـمـ اـهـوـ اـپـنـدوـ روـهـيـوـ“ هـنـنـ بـيـ اـنـصـافـ مـائـهـنـ کـيـ دـورـ ڪـريـوـ، ۽ـ اـنـهـنـ جـيـ جـاءـ تـيـ ڪـنـهـنـ وـڌـيـڪـ اـنـصـافـ پـسـنـدـ ۽ـ وـڌـيـڪـ مـوزـونـ قـومـ کـيـ جـاءـ تـيـ ڏـيوـ جـاـ اـنـهـنـ جـيـ جـاءـ اـجـيـ وـالـارـيـنـدـيـ، اـهـوـ چـنـ تـمـ ”اـنـهـائـيـ طـاقـتـورـ مـائـهـنـ جـيـ بـقاـ“ وـارـوـ نـظـريـوـ، نـثـونـ نـظـريـوـ هوـ هـنـنـ تـوهـانـ جـيـ تـعـلـيمـ کـيـ ڪـيـئـنـ نـمـ مـكـمـلـ طـورـ وـسـارـيـ ڇـڏـيوـ آـهـيـ تـمـ تـوهـانـ جـيـئـنـ پـاـنـ کـيـ گـهـتـ لـاـنـقـ سـمـجـهـنـداـ، تـيـئـنـ تـوهـانـ وـڌـيـڪـ مـوزـونـ ۽ـ لـاـنـقـ بـشـجيـ رـهـنـداـ، هـنـنـ کـيـ اـهـاـ ڪـالـلـهـ سـمـجـهـائـيـ تـيـ سـکـھـجيـ تـ، مـائـهـوـءـ جـيـ لـيـاقتـ انهـيءَ ڪـالـلـهـ هـ آـهـيـ تـهـ هوـ ڪـنـهـنـ نـالـاـنـقـ اـنـسانـ کـيـ زـندـگـيـ هـ باـقـيـ رـهـنـ لـاءـ لـاـنـقـ بـنـائـيـ“

”اـهـاـ ڪـالـلـهـ هـرـهـنـدـ سـاـڪـيـ آـهـيـ“، ”ڪـنـفيـوشـسـ چـيوـ“ مـونـ پـنهـنجـنـ مـائـهـنـ کـيـ هـدـاـيـتـ ڪـيـئـنـ تـهـ هوـ پـنهـنجـنـ وـڏـنـ جـيـ رـوـحنـ جـيـ پـوـچـاـ ڪـرـڻـ لـاءـ نـڪـرـمـنـدـ نـهـ رـهـنـ، ۽ـ اـهـاـ ڪـالـلـهـ تـامـ ٻـرـائـيـ آـهـيـ“ پـرـ اـجـ بهـ اـهـاـ اـچـاـ بلـڪـلـ سـاـڪـيـ آـهـيـ ۽ـ هوـ اـهـائـيـ ڪـالـلـهـ ڪـنـداـ رـهـنـ ٿـاـ، جـيـڪـاـ هـڪـ هـزارـ سـالـ اـڪـيـ ڪـنـداـ رـهـنـداـ هـئـاـ، منهـنجـيـ دـوـستـ لـاـئـوـ تـزـيـ هـنـنـ سـانـ ”راـهـ“ جـيـ مـتـعلـقـ بلـڪـلـ سـاـڪـيـ طـرحـ ڪـالـلـاـيـوـ، جـيـئـنـ منهـنجـيـ معـزـزـ دـوـستـ ”راـهـنـماـ“ هـنـنـ سـانـ ڪـالـلـاـيـوـ هوـ، ۽ـ منهـنجـيـ قـابـلـ اـحـتـرامـ نـزـريـنـيـ دـوـستـ وـانـگـرـ، جـنـهـنـ ڪـيـنـ ”بـرـائـيـ جـيـ بـدـلـيـ نـيـڪـيـ“

ڪرڻ جو سبق ڏنو، پر اچ تائين هن کي سمجھن لاء به
ڪنهن ڪوشش ڪاٽم ڪئي آهي.“

”هو فقط اهائي هڪ گالهه ڪن ٿا تم پنهنجن مندرن
کي هزارن جي تعداد هـ حقيقتی هـ خiali رهنماڻ جي پئر جي
مورتین سان پري چڏين هـ انهن جي پوچا پات ڪن“
هـ منهنجي دوست ڪرشن هي چوڻ مطابق، هو انهيءـ گالهه
کي معلوم ڪرڻ جي ڪوشش نئي نه ٿا ڪن تم اهي مورتین
منجهه موجوده ڪھڙي شيءـ جي پوچا ڪن ٿا.“

”انهيـ حقيقت هي فقط اظهار ڪرڻ سان نئي، تم مون
هـ ”آواز“ ٻڌو آهي، جيڪو مون کي حڪم هـ هدایت
ڏئي ٿو، مون تائين زهر جو پيالو پهچائي چڏيو.“ سفراط
چيو، پر ”اها هـ خسيس گالهه، آهي، زهر، ڪو سور يا
تكليف نه ٿو پهچائي، ڪھڙ، نه چڱو ٿئي ها، هـ و هو فقط
منهجي گالهه تي ڏيان ڏيني ان کي سمجھن جي ڪوشش
ڪن هـ! پر ائين ٿيٺو نئي ڪونه هو، جنهنڪري آهي ٻڌان
به ٿوري نئي وقت اندر باقي نه، پهچا ۽ دنيا جي تختي تان
غائب نئي ويا.“

”منهجي ملڪ هـ جيڪا وڌي هـ وڌي خرابي نئي آهي
ما اها آهي، تم منهنجي تعليم کي، جيڪا فقط هـ مخصوص
مدت لاء هي، اجا تائين چنڀري يا آهن،“ منوعه چيو.

”مائهو انهيءـ گالهه، جو ڪڏهن به احساس نه ڪري
سگهنداء، جنهن جي تعليم منهنجي ڀاڳ، ”بيغامبر“ بلڪل صاف
لقطن هـ ڏني آهي تم هر دور جو هـ ڪتاب هو، هـ هـ
اهڙي شيءـ جيڪا ڪنهن هـ وقت تي فائديمند هـ نفعو
پهچائيند هـ آهي، ما ئي ڪنهن ٻئي وقت تي راهه هـ رڪاوٽ
هـ رنڊـ ڪ وڃي سگهي نئي، اهو استحڪام، وڌي آسانيءـ
مان ڪوت هـ بدجي وجي ٿو ۽ ڪوت، موت جو نشان
ٿئي ٿو، جهڙيءـ طرح منهنجي دوست، اسرائيلين جي عظيم قاڻد

جا ہو ٹلک ائين سمجھندا رهيا تم اسان جو نزريني سندن مذهب
ہ تخریب پيدا کرڻ جي ڪوشش ڪري رهيو هو، تهريءَ
طرح برهمن اجا به ائين سمجھن تا تم هي عظيم "راهنما" فقط
ھے ديو هو، جيڪو آنهن جي ديو تائُن ۽ مذهب، کي ناس
ڪرڻ لاءِ آيو هو.

"اهي اجا تائين پنهنجين ذاتين پاٽين جي نظام کي ائين
چھتيا پيا آهن، جو گويا اهو ھے اھر و فانو، هو، جنهن جو مقصد،
دائمي طور، سڀني زمانن تائين رهن هو، ۽ ان ۾ ڪڏهن به ڪو
قيرقار ٿيوئي ڪون هو، هزارين سالن کان وئي هنن پنهنجا
بت ائين رکيا آهن، چن تم اهي سندن شخصي ملکيت آهن،
۽ اهي اجا تائين انهن ۾ پن جي پائيواريءَ کان بizar آهن.
هو اجا تائين اهو نه تا سمجھي سگهن تم انهن سمورين شين
جا ڪجهه وقت لاءِ پنهنجا پنهنجا ڪم هئا، ۽ هائي اهي
سندن ترقيءَ ۽ واقاري جي راهه ۾ يقيني طور رنڊ ڪو ۽
رساوئون بشجي ويا آهن."

ساکي حالت پوٽر ڪيون جي آهي. جڏهن کان "راهنما"
سموري حيواني دنيا کي انساني تعلق ۾ آندو، ۽ جيئن تم
هن جو تعلق مائنسي بنیاد تي ثابت شده حقیقت بشجي چڪو
آهي، تم ٻوءِ ھے جانور جي تعلق کي اچ ديوتا تسلیم ڪرڻ جو
فائڊو ئي ڪھڙو آهي؟ مادي لحاظ کان ھے جانور کشي
ڪھڙو به فائد یمند هجي، پر اچ ان کي اهو روحاني قدر
حاصل ڪونهي، جيڪو ان کي ڪنهن زمانی ۾ حاصل هو
ان ھوندي ٿي آهي، قدير رسم و رواج ۽ ريقن کي پرقرار
وکن لاءِ اصرار ڪندا رهن تا، اچ انهيءَ ملڪ کي وڌي
کان وڌي بت شڪن جي ضرورت آهي، جنهن جو مقصد
پرائين ۽ فرموده طریق، رسم و رواج، رسم ۽ ريقن کي
ختم ڪرڻ آهي."

”ہر ابر ائین ئی آهي،“ زردشت چيو، ”انسان اج به اهو پوري طرح محسوس نه تو ڪري سگهي ته هن کي جي ڪي،“ ڪرڻ لاءِ چيو ويو هو، تنهن جو نه فقط فوري مقصد هيو، پر ان جا ڪجهه، دور رس مقصد پيش هئا، مثال طور، مون ٻنهنجي وقت جنهن انسان کي خطاب ڪيو، سو اجا پنهنجي جانور پاڻ جي گھڻي قدر قريرب هو، هو نه فقط بي مقصد ڪھمندو ڦرندو رهندو هو، پر ڪنهن هڪ هند تي قيام ڪري ويٺهن جي حالت يا ذميداريءَ ڪان نفترت پڻ ڪندو هو، ۽ ڪنهن ٻه، ڪالهه، تي ڏيان ڏين جي صلاحيت ڪان به خالي هو، هن جو ننڍڙو ذهن، جنهن اجا تازو ئي جنم ورتاو هو، ۽ جيڪو اجا ڪامي حد تائين باشعور ڪونه، هو، سو ڪنهن به چيز تي گھڻي وقت تائين ڏيان مرڪوز ڪرڻ جهڙو اجا ڪونه هو، انسان رلندو ڦرندو رهندو هو، ۽ هن جو دماغ ۽ ذهن هڪ هند تي ڪونه هو، هن لاءِ وڌي ۾ وڌي ضرورت اها هئي ته کيس مقصدن حاصل ڪرڻ جي سکيا ڏني وڃي، ۽ هيڏانهن جو هوڏانهن ٿيبن ۽ لمينگن ڏين ڪان جهليو وڃي۔

”ان وقت باهه انتهائي ضوري ۽ ان ڪري سڀ کان وڌيڪ پسنديدگيءَ واري شيءَ هئي، اها هڪ اهڙي نعمت هئي، جنهن کي انسان اجا ٿورونئي وقت اڳي حاصل ڪري سکيو هو ۽ ان ڪي پيهر ٻارڻ هن لاءِ ڏکيو ڪم هو، ان جي نگرانوي ڪرڻ ۽ باهه ڏي وسامن نه ڏين، ماڻهوه لاءِ مڏهي فرض بنایو ويyo. ان جو فوري نتيجو اهو حاصل ڪرڻ هو تم انسان هي ڪچري ذهن کي هڪ مقصد حاصل ڪرڻ ڏانهن مرڪوز ڪرڻ هو. پيو طريقو، زمين جي ملڪيت حاصل ڪرڻ ۽ ان تي ڪيري ٻارڙي ڪرڻ هو. ان جو مقصد، شين کي ”منهجيون پنهنجيون“ سڏن ذريعي ”منهجي“ جو

شعور پیدا کرڻ هو، "آخ" اجا نئين سو آسري رهيو هو، ۽ "منهجو،" ان جي شعور کي وڌيڪ پختگي ۽ مضبوطي ڪرڻ لاء هو.

"ساڳي طرح ٿي گو هو، جيڪو ماڻهو زمين ڪيرڻ لاء هن جو انتهائي ضروري مددگار ۽ شخصي غرض ذريعي هن سان قربي طور وابسته هو، کيس انهيء زمانی ه هن سبق سڀكارڻ لاء بهترین ذريعي اهو هو! حيواني دنيا سائنس ويجهو واسطو ۽ تعلق رکندڙ هئي ۽ هو پاڻ به انهيء دنيا جو هڪ حصو هو، جنهن سان جائز جو تعلق هو. اهڙي طرح مقدس ٿي گو، دائمي ٻرنڊڙ باهم، زمين جي کيتى باڙي ۽ شخصي ملڪيت هن جي انفراديت جي تخليق ڪرڻ يعني هن جي دل ۽ دماغ کي خود پنهنجي اندر ۽ پنهنجي خاطر هڪ جدا اڪائي هئش جو شعور بيدار ڪرڻ لاء بهترین اوزار ٿي ڪم آيا.

"انهيء زمانی تائين انساني زندگيء، ڪنهن ڪم کان روڪ ڪرڻ جي هڪ نئي اثرائي قوب "کراحت" يا ڪنهن شيء کي مڪروه سمجھئ هئي.

"انهيء گالله، کي مون وسعت ڏيشي هڪ اخلاقي نظام جي شڪل ڏني، جنهن ۽، متصاد گالهيوں - نيكى ۽ بدی هيون، اهو هن لاء ته چيئن خود انسان جي جسم اندر روڪ ڪرڻ جا به مستقل مرڪز پيدا ڪيا وڃن، جيڪي هن جي برائين بي اختيارانه سرگرمين، ۽ انهن جي ڪري سندس قوتن جي زيان کي محدود ڪن ۽ ان ه نين ۽ بامقصد سرگرمين لاء نوان گهرڙا وجود ه اچن. مون کي سمعجهه ه ن، تو اجي سکهي ته انسان کي هيء حقیقت صف طور نظر چون، تي اچي ته اهي شرط جيڪي مٿس وذا ويا هئا، پنهنجي وجود ه اهميت وارا يا ناقابل تبديلی ن، هئا، بلڪ انهن مان جيڪو مقصد حاصل ڪرڻ هو، تنهن کي نئي سوري اهميت حاصل هئي."

”جیتوئیک اوهان مینی کی اهي گالهیون اکپیشی معلوم آهن، جیکی آغ چشي رهيو آهين، ان هوندي به ماڻهوهه کي انهيءه ڪردار کي بهه دهرائيندي هک طرح جي مسرت ٿيندی آهي، جيڪو ڪنهن وقت هم کيس ادا ڪرن جي سعادت عطا ڪئي وئي هئي.“

* * *

”توهان بلڪل صحیح آهي، منهنجا ڦاڳ،“ منوءه چيو، ”توهان جو وڏو ڪم، انسان جي ڏيان کي مادي شين کان قيرائي خiali قوتن طرف منتقل ڪرن هو.

”جيڪي ماڻهو توهان جي انهيءه جدت کان چ-ڙي توهان جو ملڪ چڏي ويا، ۽ جن جي ذهني ارتقا انهيءه حد کي اجا نه، رسی سگهي هئي جو اهي مادي شين ۽ قوتن کي سوچي سگهن،“ مي انهيءه ئي منزل ۽ ساڪهي دور هم اسان وت اجي پهتا هئا، ۽ آهو فرض مو، کي سونپيو ويو تم انهن هم تخليق ڪرن، پالن ۽ حفاظت ڪرن ۽ ناس ڪرن جي ڏن غير مادي قوتن کي سمجھي سگهن جو شعور پيدا ڪريان، ”ڏهن هم نظم و ضبط پيدا ڪرن لاءِ رسم و رواج جو هک ساخت نظام مسلط ڪرڻو بيو، ۽ کيتي ٻاري لاءِ هرهاڻئ جي شان ۽ اعليٰ درجي جو خiali، جيڪو توهان پاڻ هنن کي ميڪارييو هو، منجهن مستقل مضبوط بنيدان تي ويهارڻو هو،“ ته جيئن هو پاڻ کي آواره گردي ڪندڙن پا غير ذميدار قومسن کان جدا سمجھي سگهن، منسي مائنيه جي دائري ٿهلاڻئ ۽ وسیع ڪرن لاءِ گذيل ڪئنڊ جو نظام سختي هم سان قائم ڪرڻو بيو.

”سان ئي سان، ذاتين پاتين جون حدون مقرر ڪرن يعني سماج هم مختلف ڪمن جي موروئي خصوصيت جو خiali پختو ڪرن به منهنجي ئي فرض هم شامل هو، اها گالهه انهيءه دور هم ضروري هئي، جو ماڻهوهه جي انفراد ي صلاحهت نهايت

محدود هئي، جنهن ڪري اجتماعي زندگي جي مفاد هـ ڪن خاص ڪمن لاءِ مهارت پيدا ڪرڻ ۽ ان کي ترقى وٺائڻ لاءِ مخصوص موروئي رڄجان پيدا ڪرڻ ضروري ئي پيا هئا۔

”مصيبت وري اها هئي ته، جيئن مون هن کان اڳي به، چيو آهي، ته جڏهن کين پوچا پاٿ ڪرڻ لاءِ اهي ئي غيرمادي وسيع قوتون ڏنيون ويون، تڏهن به انهن مان اڪثر انهن کي سمجھي به پئي سگھيا ۽ قدرتي قوتون کي پوچا جون شيون سمجھندا رهيا۔“

”اهري طرح وڌيڪ ترقى ٻافتم صورتن جي اضافي ٿيڻ جي باوجود، هنن وٽ پست صورتون سختيءَ مان موجود رهنديون آيون ۽ انهن جا ذهن پنهي جي وج هـ ورهابل رهجي ويا ۽ ان طرح کين وڏو نقصان پهتو۔“

”جيئن اوهان چائو ٿا،“ اسرائييلين جي قائد حضرت موسى عـ چيو، ”منهنهـ و ڪم به ذري گهت توهان جي ڪم چهڙوئي هو، پر انهن پنهي جي درميان هـ هيءَ فرق ضرور هو تو منهجي ڪم جي مكى، اهميت، وڌيڪ وسيع پشماني تي سماجي ۽ سياسي اڪائي ۽ ان لاءِ فراهمـ ڪيل نظم کي تشڪيل ڏيئ، ۽ ساڳي وقت تي جيستائين به، ممڪن ئي پئي سگھيو، تيستائين انسانـ کي مادي شين جي پوچا واري سطح ڪان ڪشي مئرو پهچائڻ هو، انهن جي قـوت، انهيءَ هـ مخصوص مقصد حاصل ڪرڻ ڏانهن متوجه ٿيڻ لاءِ ڪافي مس هئي، ۽ جيئن ته انهن جي ذهني صلاحيت اجا انهيءَ معيار ئي پهچي نه سگھي هئي، جو اها زـمن تي موجود زندگيءَ ڪان علاوه، ڪنهن ٻي زندگيءَ کي اهميت ڏئي هـ، ان ڪري هنن جي اڳيان ٻيءَ ڪنهن زندگيءَ تي زور ڏيئ، منهنجو ڪم ڪوڙه هو۔“

”جڏهن آڄ هن دنيا ه آيس“ ڪرشن چيو، ”انهن دينن ۽ دهن ۽ اخلاقي قانونن جا نتيجا ۽ ڦلَ اڳائي ظاهر ٿي چڪا هئا ذهن انهيءَ وقت تائين توجه ۽ مشاهدي ڪرڻ جي صلاحيت حاصل ڪري ويو هو رکاوتن ۽ پندشن جي ذريعي قوت کي قاعدي ه لانڻ جي نتيجي ه، ان جي جيڪا بهت ٿي هئي، سا خرج ٿيڻ لاءِ نوان نوان رستا ڪولي رهي هئي۔

”مائهو، هائي حواسن جي خالص افعال ه ڪنهن عملي ۽ مخصوص مقصد حاصل ڪرڻ کان سواءئي خوشي محسوس ڪرڻ لاءِ تيار ٿي چڪو هو مائهو هن کان اڳي جن شين جي باقاعدگي ه سان پوچا ڪئي هئي، تن ڏانهن هائي هـ، درحقیقت ڪشش محسوس ڪري رهيو هو، ۽ انهن هـ هـ اهـري خوبيءَ ڪي شناخت ڪرڻ لڳو هو، جنهن ڪي هو ”حسن“ سـي رهيو هو، ۽ هو انهن مان هـ طرح جو لاموري طور تعلق محسوس ڪري رهيو هو منهنجو فرض اهو هو ته، آڄ انساني دل ۽ دماغ جي انهيءَ فعل ڪي خاص طور وڌيڪ طاقتور بنيان. مون ڪي اهو، حڪم ڏنو ويو هو ته آڄ شريف نسلن جو، نيج نسلن جي حملن کان، جن ڪي ”راكشس“ سـيو پئي ويو، بهاءُ ڪريان، چاڪمان ته، اهي جسماني لحاظ کان وڌيڪ طاقتور هئا ۽ پاڻ کان گھٺو وڌيڪ ترقى يافتم مائهن ڪي نىست وناپود ڪري پئي سـگهيا.

”مون ڪي گـوگـدـ، هن ڏرتـيـ جـي وـڏـيـ هـ وـڏـيـ ضرورت ڪي مهيا ڪرڻ ۽ ان جـي هـمت اـفـزاـئـيـ ڪـرـڻـ، يعني وـڏـيـكـ بهـترـ قـسـمـ جـيـ نـسلـنـ ڪـيـ پـيمـداـ ڪـرـڻـ ۽ـ پـاليـ وـڏـوـ ڪـرـڻـ جـوـ ڪـمـ پـئـ ڪـرـڻـ هوـ.“

”شخصي طرح، مون ڪي جـمـالـيـاتـيـ زـنـدـگـيـ جـيـ بهـ ڪـاـ ضـرـورـتـ ڪـانـ هـئـيـ، جـيـڪـاـ مـونـ ڪـيـ پـينـ جـيـ خـاطـرـ گـذـارـئـيـ هـئـيـ، پـرـ هـڪـ گـرـهـستـيـ مـائـهـوـ جـيـ زـنـدـگـيـ جـنـهـنـ هـ مـونـ ڪـيـ سـوـنـ جـيـ تـعـدـادـ هـ رـائـيونـ رـكـثـيونـ ۽ـ انـهـنـ جـيـ ٻـارـنـ جـيـ

پورش ۽ پالنا ڪرئي هئي، سو هڪ اهڙو ڏکيو ڪم هو، جنهن منهنجي صير جو پٺمانو لبريز ڪري پشي چڏيو، پر اهو ڪم ۽ امر هو، ۽ آهو ائين ڪرڻو هو، جيئن اوهان سڀ چائو ٿا، اهائي اسان جي زندگي آهي، اسان جي زندگي اهڙي ناهي، جو اسيين اها عام مائهن وانگر لذت ۽ ڏڪ سور جي رهنمائي ذريعي گذاري چڏيون، پر اسان کي تم اهو ڪجهه ڪرڻو آهي، جنهن جو اسان کي امر ڪيو وڃي ٿو.

”اسان جي وڌي خوشي ۽ سعادت مڪمل فرمانبرداريءَ ه آهي، هڪ يا پشي طرف جي سرگرمي، اسان لاءِ ڪابه ڪشنڌن، تي رکي، اها محض مشينزري وانگر، سرانجام ٽيندي رهي تي، جذبات کي ان ه ڪوبه عملی دخل ڪونهي.“

”اهوئي مخصوص زمانو هو، جنهن هر سياسي ۽ مذهببي قيادت، هڪ فرد ه ايي ڪئي تي هئي، ۽ اها قيادت پوچاري طبقي جي قبضي ماں ڏکري شهزادن جي طبقي ه منتقل تي چڪي هئي.“

”هائو،“ بېغامبر چيو، ”انسان ذات جي وڻ جو سڀ کان پهريون شگوفه ٿيئن منهنجي تي قسمت ه هو.“

”آءَ به لجهو اهائي ڪالله چوڻ وارو هئس ته، انگورن جي ولئين واري شهزادي، حضرت سليمان، چيو،“ چاڪان ته اسان جي قوم ه منهنجو والد ۽ آءَ انهيءَ رخ جي نمائندگي ڪندا هئاسون، اهو ڪو محض اتفاق ناهي تم ڪرشن خواه مون سان هڪ تي را ڪمسوپ ڪيل آهي، يا اهو، تم هومرلي، جو شوقين هو ۽ آءَ پنهنجي بي، وانگر سُرندمي جو دلداده هوس، يا اهو تم اسيئن پشي قدرت جي زيان کي سمجھي ۽ ان جي معني ۽ مفهوم ڪيدي تي سگهياسون (جنهن کي اسان جي پونلڳن اهڙي بيهودي نموني سان غاط معنئي ڏني آهي)، مائهن جو خيال ته هڪ ڪيئلي (ماڪوڙي) کي مون سان

انسانی ٻولي ۽ ۽ نه ڪئلين جي زبان ه ڪالهائڻ کي ۾
آهي اجا به انهيء نكته تي بحث مباحثا ڪري رهيا آهن.

”منهنجي زندگي جو اهم مقصد به، جماليات مشاهداتي
زندگي ه اضافو ڪرڻ ۽ لڳاتار انساني نسل جي واداري ۽
وحشي نسلن جي حملن کان، جيڪي پنهنجي سجي طاقت جسماني
 فعل ه خرج ڪندا هناء، دفاع ڪرڻ جا هم معنلي فرائض سرانجام
ڏين هو، ۽ مون کي به، پنهنجي پاڻ ڪرشن وانگر، ڪثير
تعداد ه شاديون ڪرڻيون بيوو، ۽ پين ه به انهيء ريم
جي همت افزائي ڪرڻي پيشي.“

*

*

*

”آء اقرار ڪريان ٿو،“ سقراط چيو، ”ٿه منهنجو ڪم
اهڙو پُرڪشم ڪونه هو، پر ان جي باوجود مون کي هن
ڪالهه جي زبردست خوشي محسوس ٿيندي هي، آء انهيء
شاندار ”آواز“ جو موصول آهيان، جيڪو مون ڏانهن اچن
لڳو هو. درحقiqet، انساني ذهن ۽ قلب اجا انهيء ڪري
تي پهچي نه رهيو هو، جتي ان جي وڌي ه وڌي ضرورت
جسماني ورزش ۽ راند روند لاء هڪ ڪسرت گاه يا آڪاري،
جي هوندي آهي، تم جيئن ان کي آئينده جي منجиде ۽
گپير ڪار و بار لاء موزون بنابو وڃي. انهيء دور جو مقصد
انسانی ذهن لاء هڪ ڪسرت گاه جي بنيد رکن جو هو.
خود اها حقiqet، تم ماڻهو نظر یات کي طبعي شين کان وڌيڪ
اهميت وارو قرار ڏين لڳا هناء، فقط ترقى ڪندڙ ۽ بلوغت
کي پهتل ذهن ۽ دل کي: جيڪا هائي راند روند ڪرڻ
جي تريء ڄمار تي پهچي وڃي هي: متعارف ڪرڻو هو، جيتويڪ
زندگي اجا به، پنهنجو اظهار جسماني ۽ عضوياتي لفظن ه ڪندி
هي، ”روح يا نفس“ اجا تائين محض ه ڏند ڪئا هو.

”دنیا جي طرفان انهیه زمانی تی کیدی نم نکته چینی
 ڪئی وينی آهي. ڪن ان کسی وذی هر وذی حڪمت ه
 سیائپ جي زمانی طور حدو حساب کان پاهر نڪري ساراهيو
 آهي ه ڪن پين وري ان جي، بی وزن ه بی مقصود گالهين
 ه بیکار دليل بازين ه غلط استدلال جي زمانی جي هيٺيت ه
 مذمت ڪئي آهي. ڪي تمام ٿورا ماڻهو انهیه مخصوص
 ڪارکردگیه کي سچائي سگهيو آهن، جيڪا انهیه دور کي
 انساني قلب ه دماغ جي اوسر لاء ادا ڪرڻي هئي. اهو سچ
 آهي ته اهو زمانو درحقیقت، دليل بازين ه غلط استدلال جو
 هيو، پر ان جو مقصد، دراصل اهونی ته هيو.

”انهیه زمانی ه معاشری اندر عورت جي مقام متعلق
 ٻئ تمام گھڻو گالهابو ويو آهي، ه اهي انهیه موضوع تي
 ماڪڻي جذبي هيٺ بحث مباحثو ڪن ٿا. اهي سمجھن ٿا ته
 عورت خالق جي مئي مان ٿپ ڏيئي پاهر نڪتي ه اها تخليق
 واري پهرين ڏينهن تي ڦي پوريه طرح وذی ٿيل ه پئي
 سمووي سازو سامان سان سينگارييل حالت ه هئي ه ڪيس انهیه
 ساڳي حالت ه قيامت جي ڏينهن تائين رهڻو هو. ان ڪري
 اهي بلڪل فطري طور ٻچن ٿا تم ”عورتن جو مقام چا هو؟“
 ائين پيو معلوم ٿئي ته اهي ماڻهو اهو به نتا موجي سگهون
 ته هر ٻيءَ شيءَ وانگر، عورتن جي حالت کي به دائمي تبديلي
 جي چڪر وچان گذرڻو هو، ه عورت جي اوسر ه ارتقا
 کي ه، ه کان وئي بي منزل تائين، بلڪل انهن ساڳين
 درجن مان گذرڻو هو، جيئن ڪائنات جي ٻن سمورين شين
 ه خود مرد-ماڻهوه جي اوسر ه ترقى کي گذرڻو پوندو آهي.
 ”چا، اهي ڪڏهن اهو به ٻچن ٿا تم ”مردن جو مقام ه
 درجو ڪهڙو هو؟“ منهنجي زمانی ه فئي، انهن مان اسي سڀڪڙو
 مرد غلام هوندا هئا، ه انهن جي حالت عورتن کان به بدتر
 هوندي هئي. هو اها گاله، واري چڏين ٿا تم مرد هاڻ ه

هڪ پار ٿي رهيو هو، ۽ سو، هڪ شرير ۽ خراب چوڪرو! جيئن منهنجي دوست زردشت چيو تم هو پنهنجي دود، هڪ گهرائي جي اندر خواه ڪنهن رياست ۾ فقط هڪ شخص جي ذاتي حڪمراني ۽ ڏان علاوه جنهنجي هي هت ۾ لئ هجي، پوءِ چاهي ان کي شاهي عصا جي نالي مان سڏيو وجي، ٻيءَ ڪنهن تجويز ڏبنج جو خواب به نم پشي لهي سگهيو، نظم ۽ ضبط کي سخت رهيو هو، چاڪان تم باهم ۽ مترين ڪي ڏڪن کان سواء ڪنهن ڌاتوءِ جي شڪل ٿيرائي ان کي نئين قالب ۾ پلئي نئو سگهجي.

”عورت، بنا ڪنهن حجهت بازي ۽ جي، خلفت هي آخرى پيداوار آهي. عورت مان منهنجي مطلب مادي ۽ جي جنس سان آهي، جيڪا هڪ ماسڪت شي ۽ جي حيوانت ۾ حمل قبول ڪري ٿي. متحرڪ عملي قوت، يقيناً ان کان اڳ ۾ آيل آهي. هن زمين تي انهيءَ قسم جي ماسڪت موصول جي آخرى صورت، عورت آهي. اها ڪاله، هن جي مقام جي تعين لاءِ حرفي آخر آهي. ہر انهيءَ سبب ڪري ٿئي هن کي بعد ۾ پهچي راس ٿيٺو هو. جيئن منهنجي دوست، پيغامبر صاعم بالڪل درست فرمایو اهي تم هن دنيا جي پهجاڻي واري زماني جي ويجهه ۽ اهي، عورت جو تناسب ان جي موجوده تعداد ۽ تناسب کان تمام گھڻي قدر وڌيل هوندو. تخليق جي معاملي ۾ خالص فعاليت يقيناً حرفي آخر آهي، چرپر ۽ حرڪت جي شدت کي جيئن پوءِ تيئن گهنج گهنجي، جيڪڏهن ڪنهن به زماني ۾ توازن واري صوريحال ڪي اچو آهي.

”جيئن منهنجي دوست، پيغامبر صاعم صاف ۽ واضح طور آخرى الامي ڪتاب مان فرمایو آهي، تخليق چرپر ذريعي شروع ٿئي ٿي ۽ توازن مان اچن سان ختم ٿي وجي ٿي. خود انساني نفس جي حالت، جنهن کي هو هن ٿرتي ۽ تي انسان جو خاتمو چوي ٿو، انهيءَ وقت جي آهي، جڏهن هو ڪنهن ۾ انتشار ۽ خلل کان سواء امن، سکون ۽ هم آهنگي ۽ جي

منزل تي بهتو آهي ۽ انکان ٻوء سک ۽ مانت سان پنهنجي
منزل طرف اڳئي قدم کئي توه

”عورت ۽ سندس مقام جي متعلق انهيء اختلاف جو
سچو تخيل احمقانه نموني هر سوچيو ۽ سمجھيو ويو آهي ۽
اهو ناڪاني بنیاد تي اڳئي وڌي رهيو آهي。 انهيء ڪالله
تي مون کي گھڻين زالن سان شاديء جي ڪالله ياد ٻوي ئي.
جيڻهن هن کان اڪ هر به ڏڪريو ويو آهي، پارن پيدا
ڪرڻ جو ڪم انسان جو سڀ کان وڏو ۽ ائني ترين فرض
هو ۽ خود انهيء حقیقت کي ئي ماڻهوء کي خدانی تجويز ۽
مشیت، ۽ ان جي ڪم ڪرڻ جي طریقی اندر هڪ لیئي پائڻ
جو موقعو ڏڀن گهرجي ته عورت جي معصومیت واري زمانی
کي انهيء دور لاء ڇو موزون ترين عرصي طور منتخب
ڪيو ويو. جيڻهن جيڻهن عورت پنهنجو مقام سچائڻ ۽ پنهنجي
الفراديت جو شعور حاصل ڪرڻ لڳي آهي، تيڻن تيڻن هڪ
کان وڌيڪ شاديون ڪرڻ ۽ گهڻا پار چڻ اڳي کان گهڻ
ضروري تيڻ لڳا آهن، پر سڀ کان وڌيڪ دلچسپ ۽ حيران
ڪندڙ ڪالله اها آهي ته دنيا جي عام ماڻهن جو رنگ نه
ڏسي سکھندر ڏڻ ائين سمجھي تو ته ماڻهن جا اڳواڻ، جن
کي انهيء زمانی جي طور ۽ طریقی مطابق، جنهن هء اهي
رهندا هئا، رهيو ۽ زندگي گذاري هئي، هڪ کان وڌيڪ
شاديون مختلف سبین ڪري محض هڪ فرض طور ڪندما هئا
انهيء تجربی مان لذت ۽ حيظ“ حاصل ڪندا هئا.

”ماڻهو هيء ڪالله ڪڏهن به نه سمجھندا ته خود
اهو ماڻهو، جيڪو حقيري ۽ سچي جمالياتي تجربی ڪرڻ جي
صلاحیت رکي تو، سو انهيء تجربی مان ايڏي ته خوشي ۽
مسرت حاصل ڪري تو، جو هن کي جسماني تعلقات گندا ۽
ناقابيل برداشت لڳن ٿا، اها ڪالله انهيء ماڻهوء تائين محدود
آهي، جنهن جي دل ۽ دماغ محسوس ڪرڻ ۽ ڏسخ شروع

مس ڪيو آهي، پر انهن جي متعلق چا ٿا چشو، جن جون
دلیون پوري طرح اسریل آهن، جيڪي قدرت جي قلب اندر
شعوري طور ڊگهي عرصي تائين ڏسي سگھن جي اهليت
رکندڙ آهن، ۽ ان ڪري گھري انڪشاف جا سرچشما آهن؟
عام ڌڻ ۾ شامل ماڻهو ائين ٿو سمجھي ته انهن ماڻهن لاء
جمسانی ۽ بداني تعلق ۽ لاڳابني ۾ رهڻ مزي ۽ خوشيءَ جو
ذريعو آهي، ۽ اهي انهن لاڳابن جي حالت ۾ رهڻ مان اطف
حاصل ڪن ٿا، اها حالت جنهن کي اهي جوش ۽ جذبي سان
پُر ٿيل زندگي سڏين ٿا، ۽ جنهن مان اهي دماغي ۽ ذهني
زندگيءَ جي نه هئن ڪري لطف خود حاصل ڪن ٿا

”بر پوءِ انهن کي سمجھائڻ جي ڪاٻه ڪوشش محض
حاقت آهي، اها گالهه بلڪل ائين آهي، جيئن رنگ کي نه
ڏسي سگھندڙ ماڻهوءَ کي رنگ کي ڏسن ۽ محسوس ڪرن
جو طريقو ويهي سڀارجي، جيڪا گالهه، يقيناً نه ٿي سگھي.
”ساڳيءَ طرح شاعرن ۽ انساني معاشرى ۽ زندگيءَ ۾
مندن مقام جي متعلق بڪ بڪ هلندي رهي ٿي.

”هڪ شاعر زندگيءَ جي عڪاسي ڪري ٿو، ڪي
آهڙا شاعر آهن، جيڪي زندگيءَ جي فقط انتهائي پست نمون
کي ڏمن ٿا ۽ ان ڪري هو پنهنجي انهيءَ مشاهدي ڪي
جڙ باتي انداز ۾ بيان ڪن ٿا، هي آهي بسي احتياطي ڪندڙ
احمق آهن، جيڪي بنان سوچ ۽ سمجھه ڪرڻ جي پهاڙيءَ
جي لاهيءَ تان اكيون ٻوئي وئي دوڙ پائين ٿا ۽ هجوم کي
پاڻ سان گڏ ڪنيو وڃن ٿا، ته پوءِ چا، اهو ڪو عجو به آهي،
جو سڀني زمانن ۾ انسانن جي اڳوانن ماڻهن کي انهيءَ قسم
جي خطري ڪان خبردار بهي ڪيو آهي؟

”هڦين چوڻ يقيناً درست آهي ته هر دور جي حالت ۽
ڪيفيت جو اندازو ٻن واقعن ۽ حالتن ذريعي لڳائي سگھبو آهي.

بھریون ھی چھ مائھو پاڻ کي چا ٿو سمجھي، ۽ پيو ته هو، پنهنجي خدا جي متعلق چا ٿو سوچ؟

”مون هن کان اڳئي،“ ڪجهه قدر توهان کي پڏائي چڏيو آهي ته انسان پاڻ کي مون واري زمانی هر چا سمجھند و هو ۽ جيسين سندس خدا جو تعلق آهي، توهان چاڻو ٿا ته هو اجا تائين قدرتني طاقن کي ديو تائين طور پوجي ٿو، انهيء وقت هر آڳ فقط هن اشاري ڪرڻ ڪن وڌي ڪجهه نه بئي ڪري سگھيس ته انهن سڀني جي مئان هڪ بي ٽالمي قوت ڪم ڪندي نظر اجي رهي آهي.

”پر اچو ته پنهنجي مکيء موضوع تي موئي اچون، آڳ هي ڪالهه وري به دھرايان ٿو ته منهنجو مقصد دماغ جو آڪارڙو قائم ڪرڻ هو، جتي ڪيس سندس مستقبل هر درپيش ايندڙ ڪم لاءِ پاڻ کي تياريءِ جي حالت هر رکن لاءِ ڪسرت ڪرڻي هئي.“

”توهان وڌي احترام جي لائق آھيو، منهنجا دوست،“ پيغامبر صلعم چيو، ”اهما ڪا ٻيڪار ۽ بي مقصد ڪالهه ڪانهي، جو آخرري الهاي ڪتاب هر ڪي سجي سورة تنهنجي قوم جي نالي جي سري مان موجود آهي،“ ته جيشن دنيا جو ڏيان توهان جي ڪسرت ڪرڻ واري آڪارڙي ڏانهن ڦيرابو وڃي.“

* * *

”انهي زمانی هر جڏهن آڳ پنهنجي قوم جي مائھن هر اجي ظاهر ٿيس، تڏهن انهن سڀني، پنهنجي زمانی جي بين قومن وانگر، پنهنجن خيالن کي سندن ابن ڏاڏن جي روحن جي خدمت ڏانهن حد کان زياده مرڪوز ڪيو هو هر انهن وت صحيح عمل جو افسوسناڪ حد تائين فقدان هو.

”منهنجو ڪم اهو ڪونه هو ته آڳ انهن جي فڪري قوتن کي بيدار ڪريان، پر منهنجو اصل ڪم سندن عمل کي باقاعده طور هلانهن ۽ خاص طرح سياسي سطح تي، انهن جي افعالي

طاقت جو رخ ڪارگر ۽ قلدار نتیجا ڏبنڌڙ نهن ۾ شاخن ڏانهن موڙيان.

”قدرت هن دنيا ۾ وهندڙ مختلف ماڻهن کي ڪن مخصوص مقصدن لاءِ مختتا - نمون سان مسلح ڪيو آهي، ۽ انهن کي نئي، انهن مخصوص مومن تي قيادت سنپالڻ لاءِ منتخب ڪيو ويندو آهي، مثال جي طور، جنهن ملڪ سان منهنجي شاندار دوست، ”راهنما“ جو تعليق آهي، تنهن جا ماڻهو ڳالهين کي چې چئي، سوچڻ جا عادي آهن، پر منهنجن ماڻهن جي خاص خوبی عمل ڪرڻ آهي، (ائڻ ناهي تم ڪو ماڻهو هڪ کي ڇڏي اڪيلي سر پئي سان واسطو رکي ڪم هلانئي سگهندو، پر هي ڳاله، وٺ مختتا، تناسب جي آهي). اهونئي سبب آهي، جو هن پنهنجي تاريخ جي ڪنهن به دور ۾ شراب جي ديوتا جي ڪا پوچا ڪئي آهي.

”اڪثر ماڻهو هن ڳالهه کي محسوس نه ڪندا آهن تم هر ڪشي، جڏهن پنهنجي صحيح مقام ۾ پوري موسم ۾ هوندي آهي، تڏهن نئي اها فائد يمند ۽ ڪارگر هوندي آهي، شراب جو معاملو به ساڳيونئي آهي، اوهان کي هڪ عام رواجي چاقو ٺاهڻ لاءِ، لوهه کي باهم ۾ وجهي تٻائڻو ۽ پوءِ متركن سان ڪڻو پوي ٿو، ساڳيءَ طرح انساني ذهن کي شديد جذبات ۽ غصي جي حالت مان گذرڻو پيو، نيكيءَ وارو غصو ۾ جذبو، فائد يمند عمل جو اهم ترين سرچشمو هو، ۽ اها خوبی اهائي آهي، جنهن کي منهنجو دوست ڪرشن، ”راجائزون“ مڏي ٿو.

”انهيءَ زماني ۾ گڏجي ويهي سنجيد گيءَ سان شراب پيئڻ نئي،“ حالت کي وڌيڪ مضبوط ڪرڻ لاءِ ضروري هو ۽ شراب کي خدا طور پوچيو ويندو هو، جهڙيءَ طرح قدرت جي انهن مهر بان طاقتن کي پوچيو ويندو هو، جيڪي انسان جون مدد گار هونديون هيون. پر مجھو تم هڪ چاقو آهي،

جيڪو هڪ دفعو لهي ويو ۽ هوء ان کي گسائي تيز ڪيو
ويو، ۽ هائي جيڪڏهن ان کي هڪ پرو وري باه جي
وچان لنگهايو وڃي؟ هائي باه، ۽ مترڪن جا ٿڪ ان کي
ناس ڪرڻ کان سوء پيو ڇا ڪري سگهندما؟

”مائهو، بهرحال، اهو اصرار ڪن ٿا تم يا تم شراب
انسان ذات لاءِ هميشه جي واسطي فائند ڀمند ۽ نعم بخش هو،
يا تم اهو شروع کان ئي نقسانڪار هو، ۽ اهي ايتو نه ٿا
سمجهي سگهن ته هرڪا شيء زمان ۽ مکان جي بندڻ
اندو محدود آهي، ساڳيءَ طرح، مائهن کي انسان ذات جي
مختلف قومن ۾ رنگ جي فرق بابت ڪالهائيندو ٻڌڻ
حيرت انگيز آهي، اهي مائهو ڏاڍي آسانيءَ مان هن ڪاله
کي وساري ٿا چڏين تم ڪنهن زمانی ۾ ڪاري رنگ، جي
پرستش ڪئي ويندي هئي“

”انهيءَ مسللي ۾ آڄ اوهان کي پنهنجن بن نهايت ئي
پيارن ڀاڻن، ”مرليءَ واري شهزادي ۽ انگور جي ولين واري
شهزادي جا مثال ڏيني سگهان ٿو، جيڪي سانوري رنگ جا
هئا، پر انتهائي خوبصورت هئا ۽ جن کي انسان ذات طرفان
ڏاڍي محبت مان ڏئو ويندو آهي، انهن پنهي کي پنهنجي
پنهنجي وقت ۾ ڪارو سڏيو ويندو هو، ڪارو رنگ ئي اها
شيءَ هئي، جنهن جي ذريعي مان انهيءَ جذبي جو اظهار
ڪيو ويندو هو، جيڪا انهيءَ زمانی ۾ سڀني کان اعلئي ترين
خوبوي هوندي هئي، اهو جذبو، جنهن جي پيداوار جماليات ۽
فن هئا، اهو جذبو، جيڪو قدرت جي حسن ۽ خوبصورتي ۾
سي ڪان پهريون ليٺو پائيندو هو، ۽ جيڪو دنيا کي حسن ۽
خوبصورتي ڏيندو هو، هو اها ڪاله، به وساري ويهن ٿا تم
ڪاري حسن جيتعريف جا گيت هر دور جي شاعرون طرفان
ڳايا ويا آهن، آڄ ٻڌان ٿو، فارسي شاعر، حافظ جون اهڙيون
متون به آهن، جيڪو پان سفید چئريءَ وارو آهي، جن ۾

هو ”ڪاري چمڙيءَ واري هڪ اهڙيءَ هستي“ جو ذكر ڪري ٿو، جنهن تي دنيا جي ميئاج جو دارومدار آهي.“ هو اها خوبي پنهنجي معشوق جي ٻڌائي ٿو، خود انگلو-مشڪسن شاعرن جو سر براه، اجا تائين ڪاري حسن جيتعريف ه گيت ڪائني رهيو آهي.

”هن وقت، جنهن عنصر ه انساني ذهن سکري ٿو،
تنهن کي انتهائي حد تائين غير جذباتي ۽ هر جذبي کان قطعاً
آزاد هئن گهرجي. جيڪا به شيء انهيء ه خل ٻيدا ڪري ٿي،
سا، بنا ڪنهن شڪ ۽ شبهي جي هڪ نقصانڪار جز آهي
جهڙيء طرح منهنجي دوستن ”راهنما“ ۽ ”پغامبر“ انهن تي
зор ڏنو آهي.

”پر هن ڪالهه کي ومارڻ نه گھرجي ته انهيءِ جي
 ڪري ڪاري رنگ هه وڌي کان وڌي مقابللي جي ليڪ هه
 عمل ڪرڻ لاءِ آمساده رهن جو رجحان رهي تو (خصوصاً
 جذهن ان کي شراب سان لالهایو وڃي تو) هه ان ڪري ان
 جو اثر، مادي هه پرواز پيدا ڪرڻ جو آهي هه هڪ اهڙو
 وقت ايندو، جذهن پاهريون دٻاع ان کي اعليٰ ترين مقصدن
 لاءِ هڪ خوبصورت هيري جي صورت ڏئي چڏيندو ”هرشيءِ
 جو پنهنجو وقت هوندو آهي.“ عظيم فطرت هرشيءِ جو استعمال
 ان جي موزون وقت تي ڪندڻ آهي، جذهن اها استعمال
 جي لاءِ پهجي راس ٿي ويندي آهي.

”اهو مائهو وڏو بي خبر ۽ جاھل آهي، جيڪو ائين سمجھي ٿو ته اهوئي محض هن ڪري پڻهن سڀني کان خاص طرح وڌيڪ سٽو آهي، چاڪاڻ ته هن کي هڪ خاص وقت تي، اهرڙي طرح استعمال جي شيء ٻنايو ويو آهي، جهڙي طرح اچي رنگ کي هن دورو ۽ ٻنايو ويو آهي.

اهوئي موقعو هو جذهن پوري چوکريءَ جي نگاهه، عظيم "راهنما" تي وجي بيسي، جيكو پنهنجيون اكيون بند ڪري سکون ۽ آرام سان ويٺو رهيو هو ۽ هائي هن مندس چون تي وئندڙ مرڪ جو شائبُو آئي، نرميءَ سان مٿي ڏئو ۽ ڳالهائڻ شروع ڪيو.

* * *

”هي غور و خوض سچ بچ ڏاڍو د لچسپ ۽ وئندڙ هو،“
هن چيو، ”ان طرح منهنجي اکين آڏو اهي سوريون منزلون
گذری ويون، جن مان آڳ هڪ فرد جي هيٺيت هڪ دريو هوس.
انساني دماغ جي پرورش عجيب و غريب انداز هئي آهي.
هن ڳالهئم کي عام طور نتو سمجھيو وچي ته انسان ذات

جي هڪ فرد ۽ جماعت ۽ آخ ۾ سجي انسان ذات جي هڪئي
ڪتب وانگر ارتقا نهايت عجیب و غریب ۽ حیرت انگیز
نمونی تي آهي، مثال طور، خود انهيءَ ملڪ ۾ جنهن ۾
موں جنم ورتو، اهڙي وقت ۾ جڏهن خاندانی - ديوتا جي
پوچا ۽ سخت تريين مذهبی رسم و رواج تي الاهامي مذهب
جي واحد صورت هي ۽ تي بشي سکهي، تذهن به ڪجهه اهڙا
غیرمعمولی ۽ ڪان ڪٿيا فرد موجود هئا، جيڪي مذهب جي
راهم تي گھٺو اڳتي نڪتل هئا، پر انهن کي عام مائهن کي
انهيءَ پيغام پهچائڻ يا سندن تجربي ظاهر ڪڻ جي اجازت
ڪانه هي.

” ۽ جڏهن آخری پيغام سجي زمين لاءِ هڪئي خالق ۽
خدا هي وجود جو اون ڪيو، تذهن به هن دنيا ۾ اهڙا
ڪيئي انسان موجود آهن، جيڪي اجا تائين خاندانی - ديوتائين
جي پوچا باٺ واري انتهائي پست منزل تي آهن، ۽ ڪي
قيبلائي - ديوتا جي پوچا جي منزل تي آهن، جن کي پنهنجي
قيبلائي جي دائري کان پاهر ڪا چائيني نظر ڪانه تي اجي،
البت اڪثر انسان قومي اخلاقيات جي مالڪ، قومي - ديوتا
جي فربان گاهه آڏو جهڪن ٿا.

” سڀ کان قابل توجيه ڪالهه اها آهي ته جيئن تي
پيغام ظاهر ڪيو وڃي ٿو، ۽ هڪ منزل پوري اختياريءَ سان
متعين ڪئي وڃي تي، ته پوءِ انهيءَ وقت کان ولئي اڳتي
لاءِ ان جي ڪنهن حڪم جي خلاف ورزي ڪڻ ۽ ان جي
برعڪس عمل ڪڻ گناهه تي پوي ٿو، اهو عمل، جنهن
کي اسين گناهه مڏيون ٿا، سو هڪ فرد يا جماعت جي مستقبل
واري زندگيءَ يا ان جي بقا جي معاملي ۾ فيصله ڪن اهميت
جو حامل ثئي ٿو.

” افسوس اهو آهي ته اڪثر وقتن تي ماڻهو پيغام
آئيندڙ ۽ تعليم ڏيندڙ جي تعليم ۾ دلچسيي ولئي جي بدوان،

سند من شخصیت هه و ذیک د لچسپی وئن لگن تا، اها گالهه
مونجهارو پیدا کري ٿي، منهنجي معاملی هه اهائی گالهه ٿي
هشی، مائهن منهنجي زندگی جي سپني شخصی ۽ ذاتی واقعن هه
دلچسپی وئن شروع ڪئی ۽ اهو فيصلو ڪيو ته خوشی جي ڪولا، منهنجي زندگی جي ڪھائي هه هي، حقیقت به نه پشی پڙهي سکھیا
ته ناراضپو، جیڪو بذات خود خوشی جو ضد آهي، منهنجي زندگی هه انتهائی طاقتور عنصر ثابت ٿيو هو، جیڪڏهن اهو
ڏک ن اچي ها، ته چا آڳ ڪنهن چيز جي جستجو ڪريان ها؟
ان ڪري اوهان ڏسو تا تم ڏک ۽ غمگيني آخرڪار اهڙي
خراب ناهي، اها حقیقت، جدید دور جي انسان کي بـ،
ڪڏهن واضح نظر نشي اچي.

”لاشعوري ذهن“ جنهن جمالیاتی طور تحت الشعوري
نمونی هه ڪم ڪرڻ شروع ڪيو هو، تنهن کي هائی ”خودي“ ۽ انهيء ”پشي“ جي متعلق پوري طرح شعور
حاصل ڪرڻهو هو، ۽ کيس سمجھهو هو ته شعوري پيداري جي منزل، نراسائي، ناراضپي، ۽ ڏک درد کان سواء ڪڏهن
به مائي نه ٿي سگھي، اوائلی منزلن هه مذهبی رسم و رواج
جي ادائگي، سات سوڻ ۽ ان جي ظاهري شڪل و صورت
نسل جي افزايشن، شخصي جائداد وغیره تي جيڪو حد کان
وڌيک زور ڏنو ويو هو، ۽ جيڪو ضرورت کان ڏنو
ويو هو، تن سپني پنهنجو پنهنجو ڪم سرانجام ڏيشي چڏيو هو،
۽ هائي انهن کي رد ڪرڻهو هو.

”هائي اهڙو وقت اچي ويو هو، جو انساني دل، جنهن
احترام وارو ”توج“ ڏين سکيو هو، تنهن کي هائي پنهنجو
ڏيان هڪ هند ”مرڪوز“ ڪرڻ سکڻهو هو، ۽ وڌيک
چڙواڪي، وارن گهشن ناتن پيدا ڪرڻ بدaran، فقط مڪمل
”علمحدگي“ ۽ ”نفسی جائزی“ جي ذريعي هرخارجي شيء

کان پري ٿي وڌيڪ اڳتي قدم کشي پشی سگهيو، هڪ لفظ هم چشمجي ته هو پنهنجي ابتدائي منزل هم داخل ٿين لاءِ تيار هو. مون کي مشرق هم انهيءَ ابتدائي منزل جي شروعات ڪڻئي هئي، جهڙيءَ طرح منهنجي محترم پاچ، ”نزرپني“ (حضرت عيسوي ع) کي مون کان ڪجهه ٻوءِ مغرب هم ڪڻو هو.

”اها راه، جنهن کي ڪنهن زمانی هم آريائی-راه،“ سڏيو ويندو هو، ما هائي انهيءَ نهين ڏيسڪاريل منزل جي پيت هم رسم رواجن هم لڳ لاڳاپن جي وروڪر ڪائيندڙ گهاڻي پيلي هم رلن هم ڏڪن ڪائڻ هم ان هم گسم ٿي وڃئن جيان هئي، هم اها سچ پچ تم اٺ-آريائی يا خانم بدوشيءَ واري راه هئي.“

”لفظ ‘منهنجو‘، جيڪو اصل هم خوديءَ جي تعمير ڪرڻ جو ذريعو هم سرچشمو هو، سو هائي انهيءَ ‘خوديءَ‘ جي وڌيڪ اوسر هم واذراري جي راهه روڪي رهيو هو، جنهن کي ٿوري گھشي حد تائين جسم هم خارجي تعلقات سان شناخت ڪيو و ٿي ويو. هائي، زمين جي هر ڪيز يا تعلقات هم لڳ لاڳاپن وڌائڻ جي نه، بلڪے خود پاڻ کي ڪيزڻ جي ضرورت هئي. اها شروعات هڪ فرد سان فرد جي هيٺيت هم واسطو رکي رهي هئي، هم عالمي صورت سان فقط ان صورت هم واسطو رکي رهي هئي، جيئن اها مخصوص حالت هم هم خاص حالت لاءِ عڪس ڏيشي رهي هئي، پر ان جو تعلق انبوهن، انهن جي باهمي تعلقات هم لڳ لاڳاپن سان واسطو ڪونه هئو. اها فقط انفرادي انساني ذهن سان ان جي تارڪ ٿيل حالت سان واسطو رکي رهي هئي. ذهن هم خوديءَ جو پورو پورو شعور پيدا ڪرڻ لاءِ، ان جو اظهار متضاد هئن گهربو هو.

”هر اهڙي عمل هم فعل کي ناجائز هم منوع قرار ڏين ضروري هو، جنهن لاءِ انساني دل، خود ذهن تي صفائي هم ٻاكائي هم لاءِ شعوري طور هم ارادي سان حڪم نه ڏنو هو.

ظاهري طور طريقي ۽ رسم و رواج کي زهريلو سمجھئو هو. چاڪاڻ تم ذهن ۽ دل جي مڪمل بياري ۽ ان جو شعور مول مقصد هو. اهوئي هڪ رستو هو، جنهن سان انساني دل ۽ دماغ، مستقبل جي عمل لاء پوپت وانگر ڪامل ٿي پاھر نکري پئي سگھيو. مون ٿي ديونائڻ جي پوچا کي به بند ڪراڻهو پيو، چاڪاڻ ته انهن جي پوچا منهنجي ماڻهن لاء هڪ دستور ۽ رواج بنجي چڪي هي. ان کان علاوه، اها پوچا انساني ذهن کي ڪيترين ٿي شين جي درميان ورهائي رهي هي.

”ساڳيءَ طرح مون کي انهن کي هن کان پوءِ ايندڙ زندگيءَ سان واسطو رکن ۽ ان لاء فڪرمند ٿين جي خيال تان لاهثو ٻيو، چاڪاڻ ته هنن کي اڳيشي انهيءَ سان هڪ غلط نموني ۾ واسطو ۽ تعلق هو، جو اهي ايندڙ زندگيءَ کي عيش عشرت واري دنيوي زندگيءَ جي توسيع ۽ شاخ سمجھي رهيا هئاءَ اهو غلط تصور سندن دماغ ۾ پيدا ٿيل نئين تعلق جي صورت ۾، جنهن لاء سندن ذهن کي تيار ٿي ڪيو ويو، ۽ جنهن کي انهن جي طاقت جي ذري پرزي جي ضرورت هي، مونجهارو پيدا ڪري رهيو هو.

”جيمن توهان سڀائي چاڻو ٿا، انهيءَ منزل جي باري ۾ اجا گھئو ڪجهه چئي ٿو سگهجي، جنهن جو مطلب اهو هو تم جيستانين انساني ذهن عام شين جي معنلي کي سمجھئ، ۽ خود پنهنجي دل کي پاڪ ۽ صاف ڪرڻ ۽ ترقى ڏين لاء پاڻ ٿي عزم نه ٿو ڪري، تيستائن ظاهري طور ۽ طريقا يا پاھرين مدد ان جي لاء، ڪنهن ڪم جو ٿي نه ٿو سگهي.“

* * *

نزريني چيو ته ”منهنجي مهم ۽ منهنجو ڪم، منهنجي پاڳ، راهنماءَ جي ڪم سان مشابهت رکندڙ هو، هن کي به مون وانگر جسماني طور آواره گرددي ڪرڻ ۽ هڪ خانه بدوش

وانگر نظر اچھ ۽ هرقسم جي ميئين ماڻئين ۽ پنهنجي گهر پار
کان جدا ٿيڻو پيو هو هن کي سندس بيڪ وٺن واري
ڪشڪول کان سواء پيو ڪجهه، به نه ماڻ ڪڻو هو، ۽ نه
ملڪيت ۽ مال گڏ ڪڻو هو، اها ڳالهه هن جي لاء ضروري
ڪانه هشي، پر سندس مهم جي ڪاميابي لاء اها لازمي هشي.
مون سان به ماڳي حالت هشي.

”مون پنهنجي قوم جي ماڻهن کي صاف طور چشي ڏنو
تم آهي سندن گهرن گهانن ۽ ميئين ماڻئين کي ناس ڪرڻ ۽
پي ۽ کي سندس پار کان، ۽ پچي کي سندس ماڻه کان جدا
ڪرڻ لاء آيو هون.

”مون کين چيو ته، هڪ طرف، جيسين هو پاڻ کي
پنهنجين چلهين جي ديوتائڻ، اناج-ديوتائڻ، ۽ ڪمنبي-ديوتائڻ
کان جدا نه ڪندا، ۽ پئي طرف هو ظاهري رسم و رواج ۽
طور ۽ طريقن ۽ کين ڏرتئي تي ملييل زندگي ۾ محو تي رهن
جي خيال کان پاڻ کي چني جدا نه ڪندا، تيسين هو اهي
ڳالهيوں سمجهي نه سگهندما، جيڪي منهنجي پيغام ۾ شامل
آهن. مون کي، پنهنجي پاڻ، راهنمما جي ابتئ، اسرائيelin جو
قيان آئينده جي زندگي ۽ ڏانهن چڪائڻو هو، چاڪان ته
”راهنمما“ جي قوم جي برعڪس، هن ڪڏهن به انهيء
زندگي ۽ جي باري ۾ ڪونه، سوچيو هو، منهنجي مهير جو اظهار
پڻ متضاد صورت ۾ ٿيو هو.

”مون کي انهيء ڳالهه، جي خلاف رڊ عمل پيدا
ڪڻو هو، جنهن کي اهي اهڙي سختيء سان چنبڙيا پيا هئا.
هن جيو خاص خيال ظاهري رسم و رواج ۽ دستور تي، ۽
مائڻ سوڻ، تقريبات ۽ ظاهرداريء تي هو، جنهن تي سختيء سان عمل
ڪندا هئا، اها اهڙي ها۔ هئي جو مون کي ان جي ابتئ هلت
تي زور ڏيڻو بيو، خسيص ۽ بي وقت ظاهري فعلن ۽ طريقي
تي ايترو ته گهڻو توجه، ڏنو وينه و هو، جو مون کي مفيد

ظا ر ڪمن کي به بي وقت ۽ بي فائده ظاهر ڪڻو پيو، چاڪان تم ”علحدگي“ ۽ ”خيال جي يڪسوئي“ فقط دل ۽ دماغ جي سرگرمي اصل مقصد واري هئي. مون انهن کي صاف لفصر ۽ چيو تم جيڪڏهن هو فقط خيال ۾ تي ڪنهن سان زنا ڪندا تم جيتويڪ اهي سچ بچ انهيءَ گناهه ۾ شركت نه، به ڪندا، تڏهن به انون گناهه جو چن ارتڪاب ڪري ڇڏيو.

”هو ڪنهن به زيادتي جي انتقام وئن تي ايبري سختيءَ سان عمل ڪندا هئا، جو مون کي ان جو اثر زائل ڪرڻ لاءَ کين پيو ڪل اڳيان ڪرڻ جي تعليم ذيٺي پئي، ٿنهن ڪان سوا، جيئن تم مغرب کي هڪٻئي سان ورڙهن ڪان سواه ٻي ڪا خبرئي ڪانه هئي، ان ڪري مون کي محبت جو خاص پيغام ڏيڻو پيو. بر اهي سڀ ڪالهيوں منهنجي مهم ۽ مقصد جون فروعي ۽ ضمني ڪالهيوں هيون، ۽ نه اصل ۽ دروري ڪالهيوں. اهي تم فقط انهن ابتدائي رکاوتن کي هئانه ۾ مدد ڏيندڙ هيون، جيڪي اصل راه جي منهن ۾ رند ڪٻيون پئيون هيون۔“

”انهن مقامي تفاوتن ‘سان‘ منهنجي مهم جو اصل مقصد بلڪل اهوئي هو، جيڪو منهنجي پاڳ ”راهنما“ جو مشرق ۾ هو، يعني ذهن کي ابتدائي منزل ۾ داخل ٿيئ جو سبق ڏين، ۽ ان کي جسم جي زندگيءَ ڪان الڳ، سندس ذاتي انفرادي باشعور حيات جو احساس ڏيارڻ هو. توهان اڳ ۾ نندڙي زندگيءَ کي ناس ڪرڻ ڪان سواه وڌيڪ وڌي زندگي تعمير نتا ڪري سکهو. خانم خدا جو تي رهن لاءَ رت جا رشتا توڙڻ جي ضرورت هئي.“

”ابن ڏاڏن ۽ شجرن جي اهميت جو خيال ايبريقدر ته پختو ۽ مستحڪم هو، جو خدا جو ذكر ٻيءَ جي رشتني ۽، ٿئيءَ جي ذڪر سان گڏو گڏ ڪرڻ ضروري هو، بر ان ۾ فقط اهو آمڪان هو تم اهي اهڙي رشتني جو احساس ڪرڻ

کان پوءِ پنهنجن دنیوی ابن ڈاڈن کی گہت قدر جی نگاہن سان ڈسن ها، منهنجو واسطو صرف هے فرد سان هو، جھڑیءَ طرح منهنجي پائے "راہنما" جو واسطو هو.

"مون کی جماعتیں جی زندگیءَ سان کو واسطو رکھو گونه هو، ان کری منهنجي منزل مقصود، انهن جی نہ میاسی زندگی هئی ۽ نہ سماجی زندگی، منهنجو مقصد هر دل ۽ دماغ کی افرادی حیثیت سان سندس نئین زندگیءَ لاءَ تربیت ڈین هو، منهنجو مکی، کم اهو هو. اھوئی سبب هو جو جذہن آڳ سماجی، سیاسی ۽ خاندانی زندگیءَ سان واسطو رکنداڙ ڳالهین جو ذکر ڪندو هو، ته همیشه بی ٻرواهیءَ جو مظاہرو ڪندو هو،

هن وڌیکے چيو ته منهنجي مهم جو موضوع هو، "انسان جو ڪمال، خود پنهنجی وجود" آهي، هن اسرائیلين جی اڳوان موسیٰ، ڏانهن سنهن ڪندي چيو ته "مون هنن کی صاف لفظن ۾ چيو ته آڳ اهو ضایع ڪرڻ لاءَ نم آيو آهیان، جیکو هنن وٹ اڳپی موجود هو، چاکان ته انهیءَ کان سواءَ هیءَ نئین تعلیم ناممکن ٿئی ها، — پر ظاهري رسرو رواج ۽ سات سوڻ جيڪی کین سیکاریا ویا هئا، تن هیلتائين گھٺو ڪمر ڪيو آهي ۽ هائی اهي رکاوٹ بنجي رهيا آهن، هنن پنهنجو سبق وري وري یاد ڪيو هو ۽ هائی ٻئی سبق کان سواءَ واڌارو مسكن نه پئی تی سکھيو."

* * *

"منهنجا معزز دوستو"، "پیغامبر" چيو، "اسان جي هن ڏرتیءَ تی گڏجائی وڌی خوشیءَ جو باعث تی آهي، جیش اوہان پان آسانیءَ سان سمجھی سکھو ٿا، اها خوشی جي گذهن ٻئی ڪنهن سبب کان ڏ، ته گہت ۾ گہت هن سبب ڪري تی آهي، جو هيءَ پیغام آئڻ منهنجيءَ قسمت ۾ آيو ته انسان جي وڌیڪ ترقیءَ ۽ واداري لاءَ ههڙی گڏجائی انتہائي

ضروري هشي، انهيء ڪالهه مان منهنجي خصوصي مهم بابت
ٻئ سمجھائي ملي وڃي تي - جيڪا هيء آهي تم منهنجي مهم
انسان لاءِ ڪا نٿين ڪالهه ڪانه آندي آهي، بلڪے جيڪي
ڪجهه، اڳي ئي چيو وييو آهي، تنهن کي ئي دهرائي تي.
مون کي اوھان جي پيغامن کي دهرائڻو هو. پر انهن سڀني
پيغامن حي موزون تماسب حي ميلاب انسان لاءِ هڪ بلڪل ئي
ٿنوں منظار پيش ڪيو آهي.

”منهنجي اچڻ جو مقصد، اهو مجموعي پيغام پهچائڻ هو،
جنهن ه سڀ مخصوص پيغامات شامل ڪيل آهن“، ۽ جن کي گذري
هڪ مڪمل پيغام بنابو ويyo آهي. انکري آخرى الهاي پيغام
هـ هن ڪالهه، تي زور ڏنل آهي تم دنيا هـ مختلف مذهب نه،
بلڪـ هـ ئي مذهب آيو آهي. انهيء آخري پيغام هـ اعلان
ڪيو ويyo آهي تم انسان هائي بالغ بنجي چڪو آهي.

”هائو“، هن ”راهنما“ ۽ ”نذر يني“ ڏانهن منهن قيرائيندي
وري چيو، ”انسان توهان جي سهر باني“ سان. ابتدائي
ابهم واري منزل مان لنگهي چڪو آهي، ۽ هـ هائي هو بلوغت
واري اوستا کي پهچي ويyo آهي، ۽ هـ هـ کي هـ فرد جي
حبيشيت هـ (مرد ۽ سورت، پنهي کي) ذميوار بنابو ويyo آهي، ۽
هن کي (مرد ۽ عورت، پنهي کي) چونڊ ڪرڻ جي آزاديءَ
جي نعمت عطا ڪئي ويئي آهي.

”جيڻ اوھان فرمایو، هن لاءِ ڪنهن به فعل ۽ عمل
کي ابتدائي ۽ معصومانه اوستا هـ، ڪو قدر قيمت ڪونه هو،
بشريطيهـ اھو عمل ارادي سان ڪيل هـ وـ ۽ انساني دل ۽
دماغ ان جو شعوري طور امر ڏنو هو. هـ خود مختار ۽
آزاد انفراد ڀت جي ارتقا لاءِ، توهان جنهن ”علحدگي“ تي
ايدو زور ڏنو هو، ۽ جنهن ڪان سواه انساني دل ۽ دماغ
هـ آزاد ايخت طور ڪڏهن به وجود هـ نه اچي سگهي هـ،
ما اڄ به اوترى ئي اهميت واري آهي، جيترى توهان ان کي

اهميٽ ڏئي پيش ڪيو هو، پر فرق فقط ايترو هو ته هائي انسان کي، انفراد یت جي انهيءَ علحدگيءَ سان مسلح تي پاڻ کي انهيءَ عالمي ڪُل جو هڪ حصو تصور ڪرڻهو هو، ۽ نه انهن جزوی ڪلڻن ۽ لاڳاپن جو حصو سمجھڻهو هو، جنهن کان ابتدائي عمر وارن مرحلن جي علحدگيءَ ۽ جدائيءَ کان هن کي نجات ڏيارئي هي.

”خاندان، پاڙيسري، قوم، اهي سڀ اچ به، اتي موجود آهن، پر هن کي انهن جي عالمي حیثیت سان گذ رهڻو ۽ عمل ڪرڻو آهي، جيڪا هن جي اصل بيع و بنیاد آهي، ۽ جيڪا پوءِ به سندس گهر تیندي. آخری پيغام وري به ابن ڏاڏن جي ٻوچا، گهر ۽ چلله جي ٻوچا جي اصول ۽ نظربي جي پيهر تصدق فقط هن فرق سان ڪري ٿو، ته هائي فقط حقيري اي ڏاڏي ۽ سچي پچي گهر کي ٻوچا ۽ پرستش جون شيون بنایو ويو آهي.

”اهو سجي صورتحال جي حقيت جو ته هن لفظن ه بیان ڪري ٿو: ”اسین اللہ جي طرف کان آيل آهيون، ۽ اللہ ڏانهن وايس وڃون ٿا.“

”جيئن توهان پاڻ منهنجا پيارا دوست نزريني، چيو ته توهان ناس ڪرڻ نه، بلڪے اکئين گاله، جي تصدق ڪرڻ لاءِ آيا هئا،“ تيئن آج هر انهيءَ ذري پر زي جي تصدق ڪرڻ لاءِ آيو هئ، جيڪو ڪڏهن هي، آهي ۽ هن کان پوءِ هوندو، انسان سچ پچ ته هميشه پنهنجن ابن ڏاڏن حي ٻوچا ڪئي آهي، چاهي اها هن جي پيئرن جي صورت ه رهي آهي، يا جانورن ه يا وٺن ٿڻ، پائڻ ۽ ماڻ ۾ خواه اها سچ ه رهي آهي يا چند ه،“ ”ورونا“ يا ”اڳئر“ جي صورت ه رهي آهي، هر صورت ه اها ابن ڏاڏن جي ٻوچا رهي آهي. فقط ماڻهو، جي نظر سيني شين جي اصلی اي ۽ انهن جي حقيري گهر تائين بهجي نه پشي مگهي، مرد نوجوان هو ۽ عورت وڌيکه نوجوان هي.

”آخری الہامی پیغام هنن جی فطرت مان رابطو ہن برقرار رکی تو جنهن کی اھی بیشمار ۽ واضح شین جی صورت ہر پوچیندا ہنا۔ اها انسان جی ذہن جی رہنمائی قدرت جی انهی ۽ واحد ۽ ساکھی مظہر جی حیثیت ہر مشاهدی ۽ پیار پرنسی مطالعی ڈانهن کری تی، جنهن ڈانهن اہزو مطالعو انسان جی رہنمائی کندو، ۽ جیش و ذبکے اونھائی تائیں لیٹو پائبو، تیشن وذبکے وذبی رحمت جو مشاهدو سکو۔

”اکثر مائیں کی صرف خوشی ۽ جو فکر رہی تو، پر توہان، منہجا معزز پاگ، هنن کی اکپئی سمجھائی چڈیو آھی تم خوشی بذات خود کا اہڑی شی ۽ کانھی، جنهن جی کولا کجی، چاکاں تم اها کا شی ن، بلکے اها ھک حالت آھی، جیکا کن خاص حالات جو مجموعی نتیجو هوندي آھي، جیش نی اھي شرط شروط پورا ٿين ٿا، تیشن نی اها بنا گھرڻ جي پنهنجو پان ھليو اچي، ۽ اها حالت جیکا وذبی کان وذبی رحمت مان گذ اچي نی، سانی انسان جی ”اصلی بنیاد“ ۽ ”اصلی گھر“ جو احساس ڏياری تی، ”چا، هن اھو محسوس نم کيو آھي تم کيس وذبی ہر وذبی خوشی فقط سچائی پا احساس وارین گھریں ۾ حاصل ٿئي تی، چاهي اها جمالیاتی یا دماغی آھي؟“

”اھوئی سبب آھي، جو آخری الہام ۾ چيو ويو آھي تم وذبی ہر وذبی نعمت ۽ رحمت، انهی ۽ جي قربت ۽ دیدار ۾ آھي، جنهن ڈانهن هي ۽ سجي ڪائنات وڃي رہي آھي، ۽ جنهن جي کولی هت کرن ۾، هن سجي دنيا کي پنهنجو مقصد ۽ مستقل آرام ملي ويو آھي، جن لفظن ہر اها هن ڪالله جو بيان کري تی، سی هي آهن تم تخلیق اها چرپر آھي، جنهن جو متدر به آھي ۽ جنهن جي رہنمائی ۽ ڪئي وڃي تی، ۽ ان جو توازن، ان جو انهی ۽ منزل ڈانهن موئی ۾ آھي، جنان اها اصل ۾ نکتي هئي ۽ هر اها ڪالله جیکا انهی“

کی ان توازن تائین پهچن کان روکی تی، سا اهائی ته آهي، جنه، کی گناهه یا برائی چئھي تو، ۽ جيڪاشيءَ ان کی مند من صحوج سمت یا مقرر ٿيل رستي ڏانهن (نهائي ڪري تي)، اهائی نیکي یا چئڪائي آهي، انهيءَ توازن پيدا ڪرڻ واري عم، مان ئي عدل ۽ انصاف جو وجود پيدا ٿئي تو.

”انسان جي معبد جي متعلق چاڻ ۾ معلومات بئ، قدم بقدم اڳتي وڌي آهي، انهيءَ وقت هه، جڏهن انسان کي هڪ کان وڌي ڪ ديو تائون هئا، هرهڪ ماڻهوءَ، گهرائي يا جماعت کي پنهنجو هڪ دلپسند ديوتا الڳ هوندو هو، جنهن کي اهي پنهنجو ديوتا مڏيندا هئا، ان طرح مان، هڪئي معبد جي پوچا، انسانذات جو هميشه کان وئي مذهب رهيو آهي.

”آخری الهام هه، البت هڪ ديوتا يا هڪ هستي جي پرستش جو ذكر ڪونهي، اهو پيغام هن کي تخليق جي متعلق سمجھائي ڏي تو، چاڪاڻ ته تخليل، جيئن اسان سڀني کي معلوم آهي، حرڪت يا چرپر آهي، ۽ حرڪت کي مندس پنهنجو عددی زاويو آهي، جيئن ئي مادو، جيڪو حرڪت جو هڪ پيو نمونو يا ان جي ٻي صورت آهي، غير مادي شڪلين ۽ تحليل ٿي وڃي تو، تم پوءِ ماڻهوءَ لاءِ فقط ان جي عدددي چاڻ ئي ممڪن (هي تي)، جيسيئن هو ”حق“ جي ايتو وڌي ڪ قريباً پهجي تي، جتي هن جي دل ۽ دماغ جي دسترس ڪانهئي.

”انسان قدرتني شين جي پوچا ڪرڻ واري منزل کان پوءِ، نظر ياتي شڪلين جي پرستش ڪرڻ لڳو، جيئن منهنجي دوست سقراط کي چڱي طرح معلوم آهي، انسان طرفان نظر ياتي صورتن کي پوچا جي لائق شيون بنابيو وي، پر هڪ دفعو وزي پهره،“ هن منو ۽ راهنما ڏانهن منهن تيرائييندي وڌي چيو، ”هرهڪ صفت کي هڪ جدا ديوتا جي صورت ڏيشي ماڻون پنهنجو پنهنجو شخصي ديوتا بنابيو، چاڪاڻ ته انهيءَ

دور ۾ انسان جو نوجوان ۽ نندي چمار وارو ذهن هڪ وقت تي، فقط هڪ صفت جو تخيل پاڻ ۾ سماڻي پئي سکهييو.

”منهنجي دوست منوء پنهنجن مائهن کي تن ميرين واري ديوتا جو جيڪو نظريو پيش ڪيو، تنهن بايت کيس معلوم هو ته ان جو مطلب، خدا جي تن صفات، يعني خالق، رب ۽ توازن قائم ڪندڙ يا سڀني کي ماڳي هڪ سطح تي آئيندڙ، يا جنهن کي اڻ گھڙيل ٻولي ۽ ”ناس ڪندڙ“ چيو وڃي ٿو، تن مان هـو. انهن صفات مان هرهڪ صفت کي الڳ الڳ خدا جي صورت ۾ پوهچيو ويندو هو، اها وڌي حيرت جي ڪالهه آهي ته هيدين سارين صدين گذرڻ کان پوءِ به انسان اهو نه سمجھي سکھيو آهي ته ”برهما“ يعني طاقت-ڪل، ”شيوا“ يعني رحم وارو ۽ ”وشنو“ يعني سڀ تي چانيل ۽ پاليندڙ خدا تعالٰٰ جون اهي صفتون آهن، جن جو ذڪر آخری الهامي پيغام جي بلڪل پهرين ۽ ست ۾ ڪيل آهي.

”منهنجي سهڻي دوست، ڪرشن کي انهن مان تين صفت يعني پالڻ واري جز جو مجسم روپ سمجھيو وجنهن لڳو هو. خدا جي انهيءَ مخصوص صفت جو مظہر هن کي سمجھيو ويو، ساڳي طرح خود ”وشنو“ انهيءَ نظر ياتي صفت جو مظہر آهي، جيڪا خود خدا جي آهي. هـ ”حقیقت“ انهن سڀني جي دسترس کان پاهر آهي. آخری الهامي پيغام ۾ اهڙيون ذري گهـت هڪ سـشو صفتون چائايـل آهن، جـن کـي خـدا جـي قـرب حـاصل ڪـرن لـاء سـمجـھـن ضـرـوري ۽ هـرـهـڪ اـنسـان جـي ذاتـي ۽ شـخصـي جـدـوجـهد جـي نـتيـجي ۾ انهـن جـو شـعـور حـاـصـل ڪـرن لـازـمي اـمرـ آـهي.

”جـذـهن اـنسـان انهـن صـفـتن جـو شـعـور خـود پـاـڻ ۾ مـحسـوس ڪـيو آـهي، تـذـهن ئـي اـها منـزل اـهي ئـي، جـذـهن مـائـهـو خـدائـي ذاتـ جـي عـڪـاسـي ڪـري تو ۽ اـنـ جـي مـظـھـر طـور

سندس نمائندگی کري تو. مثال طور "باد شاهت" آخرى پيغام هـ ان کي خدائى صفت چاثايو ويو آهي. انهيء جي معنلى "حضر هـ آهي ته هرهـ مرد هـ هرهـ عورت کي پنهنجي اندر هـ خود پاڻ کي بادشاهي صفت محسوس ڪرن گهرجي هـ ڏهن لكن انسان هـ فقط هـ بادشاه، هئن جي بد ران، سڀني مردن هـ عورتن کي پاڻ کي اسڪاني بادشاه، هـ رائيون سمجھن گهرجي، هـ اهڙين صفقن جو مالڪ يا مالڪن هئن گهرجي، جيڪي هـ معياري حڪمران جون هونديون آهن.

"اهريء طرح خدا جون سڀ صفتون هرهـ فرد هـ محسوس ٿين گهرجن. برهم، شو هـ وشنو خود هرهـ انسان هـ محسوس ٿين گهرجن.

"جن ماڻهن کي وڌيڪ چاڻ جي ضرورت آهي، تن لاء خود ڪتاب موجود آهي.

"انساني تيجري بيوري جي سوري عرصي دوران ڪجهه پيا نظريا: جهڙوڪ ابا ڏاڏا هـ گهرگهات، پوري زور سان ماڻهوء سان چهٽيل رهيا آهن، چاڪان ته انهن هـ انسان لاء ذاتي قدر هـ قيمت موجود رهي آهي. روشنی انهن مان هـ آهي. دنيا جي ابتدا ڪان وٺي ٺي، روشنيء کي هـ نه بي صورت هـ خدائى ذات سان وابسته ڪيو ويو آهي. درحقiqت مختلف قومن طرفان خدا لاء جيڪو نالو استعمال ڪيو ويو، تنهن جي جر، انهيء لفظ مان نكتي، جنهن جي معنلي "روشنائي" هئي.

"نهنجي هين ٻاڳ، زرددشت انهيء صورت تي زور ڏنو، ليڪن انهيء سجي ارتقائي سلسلي جي تصدق هـ دفعو پيهر آخرى الهاي پيغام هـ وڌيڪ قابل، فهم هـ روحاني طريقي سان ڪشي ويشي آهي، هـ روشنيء هـ باهم جي درميان لطيف فرق کي انهن ماڻهن لاء سمجھايو ويو آهي، جيڪي ان کي سمجھن جي قوت رکن ٿا.

”اهڙيءَ طرح آخرى پيغام هر اهڙي نقطه نظر کي جمع ڪري پيش ڪري تو جيڪو ان كان اڳ آيل سڀني پيغامن ه ڪنهن به وقت تي آيو ههو ”انسان لاءِ وقت بوقت جيڪي پيغام ايندا رهيا، تن کي جدا جدا زمانن ه ماڻهن جي جدا جدا طبق ۽ جماعتىن جي ذريعي دنيا ه قهلايو ويو.

”اهو ڪم سڀ كان اڳ ه پوچاري يا مهنت ڪيو، جنهن كان پوءِ اهو شهزادي يا سپاهيءَ ڪيو. سڀ كان آخرى پيغام ه خاص طرح واپاري ۽ پورهيت کي شامل ڪيو ويو. سفر ڪندڙ واپاريءَ کي پيغام کشي وچڻو هو ۽ ساڪشي وقت کيس مختلف قوميتن درميان باهمي تعلقات پييда ڪرڻا هئا. اهوئي سبب ههو، جنهن لاءِ آخرى الهام ه ايترين مختلف مقصدن لاءِ سير و سفر کسي انسان جي بهترین استاد ۽ معلم طور پيش ڪيو ويو. ٻر انهيءَ پيغام ه جنهن طبقي جي سڀ كان وڌيڪ تعريف ڪئي ويني آهي، مو پورهيت جو آهي. اهو سمور و مفيد پورهيو، سڌيءَ طرح خدمت ۽ خدائى عبادت ڪري تو جيڪو انسان جي دائمي مقصد کي حاصل ڪرڻ ه مدد ذي تو.

”ماڻهوءَ جو ڪھڙو به خسيس ڪم هجي، ٻر جي ڪڏهن عالمي مقصد حاصل ڪرڻ جي ارادي مان ڪيو وجي تو، تو اهو عبادت جو بهترین نمونو آهي. انساني دهن جي انهيءَ منزل ه، جڏهن اهو اجا ابتدائي ٻارائي اوستا ه داخل ٿي رهيو هو، پاك ۽ ناپاڪ يا وٺندڙ ه ڏکوئيندڙ جي درميان جيڪو فرق ضروري هو، ۽ جنهن جي ڪري تضاد جو خيمال پيida ٿيو، تنهن کي اڳني هلي عالمي ميلاب هي ذريعي وري غائب ڪيو ويو. ڪابه شئ، پنهنجي ليکي ناپاڪ ۽ پليد ڪانهي، جيستائين ان کي خدائى مقصد حاصل ڪرڻ لاءِ ڪم آندو وجي تهوري اٿو ٺندڙ کي لازمي طور اختيار ڪرڻ آهي ۽ وٺندڙ کان هرو ۾ ڪتراڻو ه پاسو ڪڙو آهي.

”تضاد جو مقصد، فقط صلاحیت پیدا کرڻ ہو، انهی“
 ڪري جڏهن ظاهري طور و نڈڙ نظر ايندڙ شيء عالمي مقصد
 لاء نقصانڪار هئي، تڏهن ان کان آسانيء سان پاسو ڪري ۾
 ان تي ضابطو رکي اٺو نڈڙ کي اختيار ڪري سگهجي، سا ڪي
 طرح دنيا کان تارڪ ٿيڻ جو ڪم مشرق توڙي مغرب ۾
 ذهن جي پارائي اوستا ۾ داخل ٿيڻ کان پوءِ عام ٿي چڪو ھو،
 تنهن جي هائي وڌيڪ ضرورت نه رهي هئي، هڪ خاص قسم
 جي گوشنهشينيء جي تجويز اجا ٻڌنی وڃي ٿي، پر ان جو
 مقصد هڪ مشترك، عالمي زندگيء لاء ان کي تياريء واسطي
 ڪم آئڻ آهي، ترڪ دنيا نه آهي.

”جيڪي ماڻهو اها ڳالهه، سمجھي نتا سگهن، تن لاء
 اسان ٽنهي چڻ هي زندگين ۾ هڪ مثل موجود آهي، چاڪان
 تم خود راهنماء عظيم نزريني کي به مون وانگر گوشه نشينيء
 هـ تنهائيء واري سرحدلي مان گدرئو پيو ھو، پر اها تنهائي فقط
 مستقبل جي ڪم جي تياريء لاء هئي۔ اسان سڀني پنهنجي دنيوي
 زندگين جي ذري گهٽ آخرى دينهن تائين، دنيا ۾ محنت
 مان ڪم ڪيو، چنانچه، اها ڳالهه دنيا کي پرائي مفهوم
 موجب ترڪ ڪرڻ جي اصول کي ختم ڪري ڇڏي ٿي۔
 ماڻهوء کي سڀني شيون خدا جون سمجھي انهن مان محبت
 ڪرئي آهي، هـ هن کي انهيء محبت جي خاطر هن دنيا ۾
 سندس زندگيء جي آخرى گھڙيء تائين عمل ڪرڻ گهرجي。
 ”هن آخرى پيغام ۾ اڻ ڏئل تي ايمان آئڻ جي ڳالهه
 لازمي طور شامل ڪيل آهي۔

”انهن ماڻهن کي، جيڪي ‘اندي عقيدي’ سان ڪو واسطو
 ڪين نم تا چاهين، انهن کي ڳالهائيندي ٻڌڻ ۾ ڏايد و مزو هوندو
 آهي، گويا خود لفظ ”ايمان“ هـ انهن شين تي اعتقاد رکڻ
 جو مفهوم سمائل ٿي ڪونهي، جن جـوا ڪي تجر بـو ٿيل نه آهي.
 الهاامي مذهب جي سجي نظام جو بنiard، انهن ماڻهن جي اختياريء

تي عقيدي هش ه ركيل آهي، جن کي عرفان ۽ چاڻ آهي، ه ان کان پوءِ انهن جي اهڙي وقت تائين هروي ڪرڻي آهي، جيستائين ماڻهو انهن کي ٻاڻ سمجهي، انهيءَ عقيدي کان سواء، جنهن کي توهان ايمان چو ٿا، دنيا انهيءَ منزل تائين نه، پهچي سگهي ها، جنهن تي اها اچ بيشي آهي، ه پوءِ به انهيءَ ايمان ڪان سواء، جيستائين دنيا کي سوري حاصلات نه، تي آهي، تيستائين ان کي لازمي طور ساڪت تي يهڻو ه تباهم ٿيڻو پوندو.“

* * *

اهي لفظ اجا مس ادا ٿيا هئا، ته پوري چو ڪريءَ جي نظرن کان سندس سڀ سائي ه هر بي شيءَ خائب تي ويشي، انهن جي بدران هن کي ”تاریخ“ جي ڳري ه ٿلهي چوغني جا وڪڙ نظر اچن لڳا، جيڪي آهستي موس ڪائڻ لڳا، تان جو ”تاریخ“ ٻاڻ هن جي اڳيان بيشل نظر آئي.

”اسين وري پنهنجي جاءه تي واپس اجي ويا آهيون،“ هن مشڪندي چيو، ”اميد آهي ته توکي اسان جو هيءَ گھمن وٺيو هوندو، مون اجا ته، توکي پنهنجي چوغني جي هـ وڪڙ هـ مختصر ليڻو پائڻ ڏنو آهي، مون کي توقع آهي ته تو ڏلو هوندو ته ڪيئن سچي انساندات هـ واضح طور متعين ٿيل منزل مقصود ڏاڻهن قدم بقدم اڳتي وقندى رهي آهي، آءُ توکي پنهنجي پنهنجي واري چهل قدميءَ جي سڀ ڪان وڌيڪ دلجهسيءَ واريون ڪانهيون وري ياد ڏياريان تو.

”تون زردشت طرفان مرتب ڪيل مذهب جي بنجادي مقالي کي ڏمئ ڪان نه، وهي سگهي هوندبن،“ جنهن کي پين وڌائي ترقيءَ جي منزل تي آندو هـ ساڳيءَ طرح تو ان جي تضاد هـ وحدت کي، چڱيءَ طرح سان ڏٺو هـ سمجھيو هوندو.

”تون اهو به ڏسڻ ڪان نه رهي سگهي هوندین“ ته الهامي مذهب جو مکيء ڪم، انساني ذهن لاءِ دائمي، استاد يائيه ۽ ماستر يائيه جو ڪردار ادا ڪرڻ رهيو آهي.

”هن ان جي پارائي اوستا ۽ اوسر واري زمانی ه سنڌس ضرورتون پوريون ڪيون، هن ان جي پارائين راندين ۽ جوانيءِ جي ڪشت وارن آڪارڙن ه گهربل سازو سامان مهيا ڪيو، پوءِ ان هن جي تعلم ۽ ضابطي جو انتظام ڪيو، آخر ه ان هن جي ”جوانيءِ“ ۽ بلوغت“ تي پهچن واري منزل جو اعلان ڪيو ۽ هن جي وصل ۽ نشين پيدائش کي وجود ه آئڻ لاءِ وڌيڪ ترقى لاءِ هدایتون ڏنيون.

”تو پنهنجي تيز رفتار سفر دوران جيڪي پيون خاص ڪالهيون ڏئيون هونديون تن کي، آءُ ڀانيان ٿو، ته تون ثقافت“ ۽ ”تهذيب“ جا نala ڏيندين.“

”تمام ٿورن ماڻهن اها ڪالهه سمجھي آهي ته اهي خواه ڪيتري قدر به هڪپئي سان تعلق، واسطو ۽ باهمي دارومدار رکندڙ آهن، هر ان جي باوجود اهي پنهنجي اندر جدا ۽ نمایان وحدتون آهن. ”ثقافت“ جو واسطو فردن سان آهي ۽ تهذيب فردن جي جماعتني ۽ مندن گذيل زندگي سان تعلق رکي تي. مون کي انهيءِ چوڻ جي ضرورت ڪانهه ته مختلف اسڪاين جي ميل ميلاب سان جيڪا وحدت وجود ه اچي تي، تنهن جي چڱائي یا برائي جو دارومدار اسڪاين جي جنس تي ٿئي ٿو.

”ٻئي طرف،“ اجتماعي زندگي“ انسان ذات جي فرد جي ثقافت جي آزمائش ڪري ٿي ۽ هن کي سنڌس مبق کي ٻڪي ڪرڻ ۽ ڪاميابين کي مستحڪم ڪرڻ لاءِ ميدان فراهم ڪري ٿي. اها اٺ سڌيءِ طرح هن کي جيئن پوءِ تيئن وڌيڪ وڌي جماعت سان مطابقت رکندڙ تعلقات قائم ڪرڻ ۽ ناتن جوڙن جي صلاحيت بخشني تي، تان جو هو ”ڪئل“ کي سمجھن

ء ان هه "جُز" جي حیثیت هر امان طور رهش جي صلاحیت حاصل کري تو.

"تو زردشت، منو ڻ موسیٰ کي ڏلو، اهي ٺيٺي تهد ٻب جا نمائندا استاد آهن. زردشت ڪتبني زندگي جي ابتدا ڪشي. منو گذيل خاندان ڻ گونائي اجتماعي زندگي جو بنیاد وڏو ڻ اسرائیلين جو قائد موسیٰ، اهو پهريون اڳوان هو، جنهن قبائلی زندگي مان قومي زندگي جي وجود لاءِ گهر بل ضروري عناصر مهيا ڪيا.

"پر اهو به ٻڌندوي هل ته اهو مخصوص ادارو، مغرب ه اجا تائين سڀني کان وڌيڪ نمائنده ڻ چديد تقاضائڻ جي مطابق ادارو آهي. يونانيين جي شهري زندگي کي پئ ٻوين هن جي وج ه بيش اداري جي مثال طور بيش ڪري سکهجي تو، پر اهو موسیٰ، واري "قوم" دان گھٺو پئي آهي.

"بنسيري وارو شهزادو ڪرشن ڻ انگور جي منه وارو شهزادو سليمان، هه طرف ڻ نزريني ڻ ٻڌ راهنما پئي طرف، انهيءَ بئي رخ يعني "ثقافت" جي نمائندگي ڪن ٿا، آنهن جو مكى، ڪم فرد جي ثقافت جي راه، ه احتیاط سان هه نشوون قدم ڪڻ ڻ هن کي وڌيڪ مڪمل زندگي لاءِ تiar ڪرڻ هو.

"ڪرشن ڻ سليمان، جيئن تو ڏلو، پنهنجين مختلف جماعتن، انهيءَ ڳلهه کي رواج ڏلو، جنهن کي اچ اسین جمالياتي زندگي سڏيون ٿا، پئي طرف ٻڌ ڻ نزريني، باشعور ذهن جي ثقافت کي ڪنيو، ڻ انهن خود انساني ذهن جي زمين کي هر ڏين، ڪيڙن ڻ ٻچ پوکڻ جي صلاح ڏني، هنن جو مكى، ڪم ذهن کي خود سندس گهر اندر پنهنجو ماله ٻاش بنائڻ ڻ، فقط طبعي ڻ جسماني سرگرمين کي هلانئي سکھڻ جهڙو بنائڻ هو، پر ساڪهي وقت ان کي ڪل جي خاطر، ڪتب، قبيلي ڻ قوم جي زندگي جي وڌيڪ تنگ دائري وارن تعلقن ڻ واسطن جي تقاضائڻ تي حاوي ٻوڻ جي لانق بنائڻ ٻئ هو.

”توکی ٻڌايو ويو هوندو تم اها منزل انساني ذهن جي پارائي اوستا واري هي، جنهن کي ان ه آئينده جي مشترڪ، زندگي واري منزل ه شرڪت ڪرڻ جي تربیت ڏيши هي، ان کان ٻوء وري توکي انهيء زندگي جو ميلاب ه اشتراك نظر آيو هوندو، زندگي جي اختلاف جيڪي فرق لازمي طور پيدا ڪيا هئا، مٿا موجوده زندگي ه آئينده جي زندگي، ڏرتني ه آسمان جي بادشاهي، پاھرين زندگي ه داخلی زندگي، ذهني ه جسماني زندگي، هڪشي کي ٻاك ه هي هـ کي ڦاپاڪ سڏن وغيره، تن کي هڪهي سان ملاني هـ صورت ه آٺو هو.

”اهري طرح تو ڏئو هوندو تم انهيء دوني کي هـ نئين نقطه نگاهم پيدا ڪرڻ ذريعي، جنهن هـ هرشيء کي سندس نئين جاء ه نشون تناسب مليو، هـ جيڪا ذهن جي وڌيڪ ترقىء واري رتا جو هـ حصو هي، مطابقت ملي، ساڳي وقت تي، ان هـ اهري جماعتي زندگي جو آغاز ڪيو، جنهن کي تون بين الاقواميت يا اعليٰ تر قوميت سڏي سگهين تي، جنهن جي آخری منزل مقصود انساني زندگي هـ کي يڪي هـ گذيل صورت ڏيئ هي، تو ڏئو هوندو تم اهو ڪم پيغمبر خدا حضرت محمد صلعم جن سرانجام ڏنو.

”اهري طرح ثقافت هـ تهذيب کي عروج جي نقطه، تي پهچايو ويو، هـ ماڻهن جي وڌيڪ ترقىء هـ سندن انهيء آخری منزل مقصود ڏانهن واداري جي خاطري ڪئي ويشي، جنهن جي متعلق اوهان ٻڌو هوندو تم اها منزل خود خدا آهي.

”توهان اهو به ڏئو هوندو تم اهي ادара ڪهري طرح هڪهي جي پاسي هـ، پن وٺن وانگر، پن جدا جدا هندن تي وڌندا ويجهندا رهيا آهن، هـ هندی هـ پيو سامي.

”جیسین تهذیب جو تعلق آهي، تم ان جي هندی نظام، منو جي گذیل ڪتب ۽ ڪوئائي جماعتی زندگی ۽ کان وڌیکے ڪنهن گاله کی مروج نه ڪيو ويو آهي۔ هر جیسین ثقافت جو واسطو آهي، تم هندستان ڪرشن ۽ پڏ جھڙا ماڻهو پیدا ڪيا آهن، جيڪي سامي شاخ جي سليمان ۽ نزريني جي همرتبه آهن۔ سامي شاخ جي عظيم شخصيت موسيٰ ع اجتماعي زندگي ۽ جي نئين طريقي قوم پرستي ڪي وجود ه آندو ۽ پيغمبر خدا حضرت محمد صلعم مختلف قومن کي جمعيت جو نظريو متعارف ڪرايو.

”هائي، اج تم توکي ه ڪاهڙي گاله پڏايان، جيڪا توکي سچ پچ مزدار معلوم ٿيندي. تو ڀيناً انهيءُ شديد اختلافي مستلي بابت پڏو هوندو، جيڪو هن وقت آرين ۽ سامي نسل بابت هلي وھيو آهي؟ شرپسندن مون کي خاص طرح گذريل ه ڪ صديءَ کان وئي، چائي ٻجهي غلط نموني ه، يعني سچ ۽ حقیقت کي توڙي مروڙي پيش ڪرڻ جو ڪم شروع ڪيو آهي، ه اهو واري وينما آهن تم ائين ڪرڻ سان هو پنهنجو ه ڪئي چراغ و سائي رهيا آهن ۽ ائين ڪرڻ سان هو ٻئي ڪنهن کي به دوکو نه تا ڏين، ه آخرڪار اهي ٻائ نقصان هيٺ ايندا ۽ ٻائ کي اهڙيءَ ڏين ۽ جهنج ڄهڙ ه وجي پهجائيندا، جتان کين ٻاهر نڪرڻ جو ڪورستو ملي ذ، سگهندو،

”حقیقت هيءَ آهي تم انهن ٻن قومن کي، جن جو مون هائي ذڪر ڪيو، غلط نموني سان بن مختلف ۽ علحده قومن جي هيٺي ه پيش ڪيو پيو وجي، آريا ۽ سامي دراصل ه ڪئي نسل جا آهن، گهت ه گهت اهي ان دور ه ڪئي نسل سان واسطو رکندا هئا، جڏهن لفظ ”آرين“ وجود ه آيو، جنهن جي معنئ، جيئن توهان ٻڌي آهي، هر هلاڻيندڙ ڪان سواء ٻي ڪانه هئي، جیسین لفظ ”آر“ اجا هر لاءِ عام طرح

استعمال ڪيو ويندو هو، تيسين اهي اجا هڪي خاندان جا ڀاتي هئا، آء تو توکي ٻڌايان ته اهو ڪيشن هو.
 ”توکي زردشت جو ”اهورا-مزد“ پياد هوندو.
 ”اهورا“ فقط ”اسورا“ لفظ جو هڪ رواجي صوتي (آواز سان واسطو ڪندڙ) ٿيرو هو. توکي خبر آهي ته ”اسورا“ کي هندستانی آريا هڪ ديو سمجھندا هئا، چاڪان ته زور وست ”ديو“ لفظ، جيڪو ان ڪان اکي خدا جو نالو هو، قيرڻي ڀوت يا شيطان جو نالو بنابو ويو هو. هرڪنهن کي هي ڇان آهي ته خود ”اسيرين“ لفظ جو اشتقاء ”شور“ آهي، جيڪو انهيء شهزادي جو نالو آهي، جنهن انهيء قوم جو بنیاد وڌو هو، ۽ ”شور“ لفظ، اهوئي آهي، جنهن کي ”اسورا“ يا ”اهورا“ چيو وڃي ٿو.

”اما ڳالهه، بلڪل انهيء حقيقت سان لهڪي اجي ٿي، جيڪا هندستان ۽ پين هندن تي انهيء دور ۾ وقوع پذير ٿي رهي هش، يعني ته شهزادا ديو تائڻ ۽ معبودن جا نالا پنهنجي لاء اختيار ڪري رهيا هئا جهڙيء طرح هڪ ديوتا، اندرا جو نالو بعد ۾ قري راجا اندرا بُشيو، ۽ ساڳيء طرح شوا ۽ وشفو به قري نالا بُشيا. تنهنڪري ”اسورا-ديوتا“ بدلهجي ”شور-شهزادو“ ٿيو. ن فقط اهو، پر هندستانی لفظ ”آريا“، ۽ يوناني لفظ ”ارستوس“ وانگر، عربي ”جو لفظ آر“ ٿيئي هم معنی بنجي ويا، يعني هڪ امير.

ساڳيء طرح لفظ ”داء“ (Dia) جنهن مان لفظ ”ديو“ (Dieu) ۽ ”جي“ (Day) نڪتل آهن، عربي ٻوليء جي لفظ ”ضيا“ (Dia) جا هم معنی آهن، جنهن جي معنی آهي، نور. ان طرح توهان ڏسي سگهو ٿيون ته آريا قوم وارن جي انتهائي مخصوص لفظن ”داء“، ”سور“ ۽ ”آر“ جي سامي ٻولين جي لفظن ۾، بلڪل ساڳيء معنی آهي. انهن جي سندن ڀغ ۽ ٿر ڪان علحدگي، انهيء زمانی ڪان گھٺو

پوءِ وجود ه آئي، جذهن زمين کيڙن ه پوک ڪرڻ جي طريقي ه فن کي مڪمل بنایو ويو هو ه ان جي اهميت پوري طرح محسوس ڪئي ويٺي هئي، ه نه ان کان اڳ، ه

”اهي فقط چند هدایتون ه اشارا آهن، جيڪي آڻ توکي مستقبل ه انهيءِ موضوع جي مطالعی لاءِ ڏيئي رهيو آهيان، هر جيڪڏهن تون انهيءِ موضوع جو مطالعو ڪندين ه ته توکي اها ڳالهه بلڪل صاف نظر ايندي تم خود اهي ه لفظ ”هيمانيت“ ه ”سيمانيت“ (Hemait & Semite) (”هوما“ (Homa) ه ”سوما“ (Soma) وانگر، بلڪل ساڪيا آهن.

”هائي آڻ توکي ڇڏڻ چاهيان تو، پر جيڪڏهن مون ڏلو تم تنهنجي دلچسيي انهيءِ موضوع ه ٻو ه برقار رهي آهي ه تو جيڪي اچ ٻڏو ه ڏلو آهي، تنهن تي سنجيدگي سان عمل ڪري رهي آهين ته آڻ وري موئي ايندنس ه پنهنجا ڪجهه، وڌيڪ راز توکي ظاهر ڪري ٻڌائيندنس.“

”پر مون کي تم خدا وري به کونه نظر آيو.“ پوري چوڪري چيو، تاريخ زورزور مان ٿئه ڏنا، ”انسان جو پچو خدي آهي.“ هن چيو، ”تون هيڏو ڪجهه، ڏسنه ه ٻڌڻ کان ٻو ه اهو محسوس نه ڪيو آهي ته هن دنيا جو آخری عمل ه سڀ کان ٻوئين منزل، خدا ڏسنه آهي.

”توکان اهو وسري ويو آهي ته تو اڳپئي رکي رکي خدا جون جهائڪون ڏئيون آهن، حالانڪ اهي جهائڪون اجا انهيءِ ٿاقوڙن هئندڙ پار واريون هيون، جنهن کي اهي چهڻ واري حواس ذريعي نظر اچن ٿيون، اهي ڦي جهائڪون ته آهن، جن هڪ يا ٻي صورت ه سوري حيات کي سهارو ڏنو آهي، ه ان کي سندمن آخری منزل طرف پيشقدمي ڪرائي آهي.“

”احساس، منهنجي پچري، احساس گهرجي، جنهن جي معني خدا جون جيئن ٻو تيئن وڌيڪ قريبي ه وڌيڪ صاف

ه مکمل جهاتون ڏمن آهن، تان جو هو ماڻهوه کي پنهنجي
بوري ٻلويءِ ه جمال ه نظر اهي.

* * *

پوري چوڪريءِ هائي پڻاڻ کي ٻو پاسو و رائيندي
محسوس ڪيو، هن جي لاشعوري ذهن تي هن دنيا جا
آواز پهچن لڳا.

هوءِ چرڪ ڀري آئي وٺئي، ه پنهنجي سامهون رکيل
شين کي گهوري ڏمن لڳي. انهيءِ موقعی تي هن سندس
پاھرين دروازي تي ڪنهن جي هٿان ٽيندڙ لڪ لڪ جو
هلكو آواز ٻڌو، هن جي نوڪريائيءِ ڪيس ياد ڏياريو ته
هن جي چانهه ڪيتريءِ دير کان وئي تيار رکي هئي.

هوءِ بيهخبريءِ ه ديوان تاز لهي هيٺ آئي ه آهستي آهستي
کهمندي او طاق واري ڪمري ه بهتي. ”کهڙو نم خواب هو،“
هن دل ئي دل ه آهستي چيو.

او جتسو هن ڪسي سندس ٻاه، نين دروازي وت بيشل
ڪائي عورت جي ياد گيريءِ، هن جي دستوري سرگرمي واپس
آندي هن هڪدم نوڪريائيءِ کي حڪم ڏنو ته هوءِ
ڪائي عورت ه سندس ڏيءِ کي اندر سڏ ڪري.

نوڪريائيءِ ائين محسوس ڪيو ته چن هن جا ڪن ڪيس
دوكو ڏيئي رهيا هئا، پر مالڪيانيءِ جڏهن پنهنجو حڪم پيهر
دهرايو تڏهن هن محسوس ڪيو ته ان جي تعديل ڪرنئي آهي.
هيءِ گهڙيءِ، ماجيس و ڪندڙ عورت ه سندس چوڪري
ڪوچ تي وٺيون هيون ه پوري چوڪري هن لاءِ پنهنجي
هت سان چانهه ڦاهي رهي هئي.

غريب عورت کي سندس اکين تي مشكل سان ڀقين
اچي رهيو هو. پر هوءِ جلدئي آرام سان ٺهي وٺئي، چانهه ه
ڪيڪ مان ڏاڍي مزي سان لطفاندوز ٿين لڳي.

انهی ۽ وج ه نوکریاڻي ۾ مر ۾ و مکن ڪئي آئي، ه
اهي شيون ڏسندي ئي نندڙي چوکري ۽ خوشيه ه پرجي
چيخون ڪرڻ شروع ڪيون، ه هوڏانهن ڦندس ماڻ، سوري
ضا بطى ه احتياط کي ترڪ ڪري، اوچتو وئي پنهنجي هي اك
به ڪولي ڇڏي.

”ازى!“ پوري چوکري ۽ حيرت وچان چيو، ”تون
تم پنهنجين ٻنهي اکين مان ڏسي سگهين ئي!
”اهو هن ڪري آهي جو آڻ ڏاڍي خوش آهيان،“
عورت جواب ڏنو، پر نندڙي چوکري ۽ دل جي صفائيه ه
مچائي ۽ جو مظاھرو ڪندي چيو، ”امي پنهنجي گهر ه هميشه
ٻنهي اکين مان ڏسندي آهي.“

سنڌي ادبی بورد جا چپايل ڪي پيا كتاب

- ١- قرآن شریف (فارسی ترجمو): حضرت مخدوم نوح رحم، صفحہ ۱۲۶۰، هدیہ ۱۰۰ روپیا۔
- ٢- حیات النبی ص: مصنف: حکیم فتح محمد سیوهائی، صفحہ ۲۸۰، قیمت ۲۵ روپیا۔
- ٣- سیرت مصطفیٰ ص: مصنف: مولوی محمد عظیم شیدا صفحہ ۵۴۶، قیمت ۵ روپیا۔
- ٤- سنڌ - هڪ عام جائز: مترجم: سلیم احمد، صفحہ ۵۱۵، قیمت ۵ روپیا۔
- ٥- سنڌ مسلمان جي فتح کان اڳ: مترجم: سومار علی سومرو، صفحہ ۳۹۰، قیمت ۵ روپیا۔
- ٦- ڪیمیائی معادت (پاگو پھریون): مترجم: مرزا قلیچ بیگ، صفحہ ۲۳۵، قیمت اچو پنو ۲۰ روپیا ۽ سادو پنو ۱۵ روپیا۔
- ٧- قدیم سنڌ جا مشهور شهر ۽ ماڻهو: مصنف: مرزا قلیچ بیگ، صفحہ ۴۰۴، قیمت ۲۵ روپیا۔
- ٨- تذکرہ امیرخانی: سرتبا: سید حسام الدین راشدی، صفحہ ۳۷۲، قیمت ۲۰ روپیا۔
- ٩- هو ڏوئی هو ڏینهن: مصنف: سید حسام الدین راشدی، صفحہ ۴۶۶، قیمت ۵ روپیا۔
- ١٠- آهي ڏینهن، آهي شینهن (جلد پيون) مصنف: پير علي محمد راشدی، صفحہ ۵۴۰، قیمت ۵ روپیا۔
- ١١- آهي ڏینهن، آهي شینهن (جلد ٢ پيون) مصنف: پير علي محمد راشدی، صفحہ ۴۸۰، قیمت ۵ روپیا۔

ملن جو هند:

سنڌي ادبی بورد جو بڪ استال،

استيشن روڊ، چامشور و سنڌ.

جنرل بوست آفیس باڪس نمبر ۱۲، حیدرآباد سنڌ.